
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

3(87)
2023

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Заступник головного редактора	Павло ГРИЦЕНКО
Відповідальний секретар	Оксана ЯЦЕВСЬКА
Ніна ГОРГОЛЮК	Марина НАВАЛЬНА
Василь ГРЕЩУК	Світлана СОКОЛОВА
Світлана ГРИЦЕНКО	Микола СТЕПАНЕНКО
Світлана ЄРМОЛЕНКО	Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА	Марія ЧИЖМАРОВА
Андрій КОЛЕСНИКОВ	Світлана ШАБАТ-САВКА
Мирослава МАМИЧ	Ірина ШКІЦЬКА
Людмила МАРЧУК	Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники

*Національна академія наук України
Інститут української мови НАН України*

Суб'єкт у сфері медіа-реєстрів R30-01171
(рішення від 31.08.2023 № 802)

Унесено до Переліку друкованих наукових фахових видань
України категорії «Б» (наказ МОН України № 420 від 15.04.21)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 706
Електронна пошта: movajournal@ukr.net
сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 7 від 27.06.2023 р.*

Редагування
Валентина Фурса

Комп'ютерне верстання
Катерина Васильковська

Підписано до друку 03.10.23. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Newton С. Ум. друк. арк. 12,78. Обл.-вид. арк. 11,67.
Тираж 192 прим. Зам. 7056.

Видавець та виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України,
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.003>
УДК 811.161.1-2'27

Н.Р. МАТВЕЄВА, доктор філософії,
асистент кафедри української мови та методики її навчання
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
вул. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 47027
E-mail: natalya_matveieva@tnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6290-9381>

ВІЙНА І СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО МОВИ

У статті окреслено основні тенденції змін у мовній та національній свідомості українців на тлі повномасштабної російсько-української війни. Для вивчення цієї проблеми залучено матеріали таких соціологічних досліджень: опитування, виконане соціологічною групою «Рейтинг» (березень 2022 р.), усеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», проведене КМІСом (травень 2022 р.), опитування, виконане Gradus Research (жовтень 2022 р.), опитування КМІСу (грудень 2022 р.).

Проаналізовано результати анкетування, проведеного серед студентів ТНПУ ім. В. Гнатюка взимку 2022—2023 років.

На основі підсумків усіх опрацьованих досліджень можемо простежити тенденції зміни мовної ситуації України в бік збільшення комунікативної потужності державної мови. Надалі можемо прогнозувати продовження зміни мовної ситуації країни в напрямку української монологічності.

Ключові слова: державна мова, рідна мова, мова повсякденного спілкування, мовна ситуація, мовна свідомість, національна ідентичність, мовна ідентичність, соціологічне опитування.

Мова — одна з найважливіших ознак будь-якої нації. Вона є своєрідним маркером нації, адже кожен народ ідентифікують передусім за його мовою. Не викликає сумнівів, що мова формує національний імідж держави.

До початку повномасштабного вторгнення мовну ситуацію в нашій країні було значною мірою досліджено, про що свідчать праці українських соціолінгвістів: Л.Т. Масенко (Масенко, 2020), С.О. Соколової (Соколова, 2023), О.М. Данилевської (Данилевська, 2019), О.Г. Рудої (Руда, 2021), Л.І. Підкуймухи, Н.С. Кісс (Pidkūimukha & Kiss, 2020), О.В. Шевчук-Клюжевої (Shevchuk-Kliuzheva, 2020), Г.В. Шумицької (Шумицька,

Цитування: Матвеєва Н.Р. (2023). Війна і ставлення українців до мови. *Українська мова*, 3(87), 3—18. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

2022), І.М. Цар (Цар, 2021) та ін. Мовну ситуацію в Україні трактували як існування українсько-російського білінгвізму й диглосії, основною ознакою якої була диференціація формального й неформального спілкування.

Після початку повномасштабної війни мовна ситуація в Україні зазнала змін, а тому, зрозуміло, проблема функціонування української мови в Україні на сучасному етапі є актуальною. Нині спостерігаємо нову хвилю українізації. Поштовхом до неї стала війна Росії проти України. Справді, саме повномасштабна російсько-українська війна значною мірою змінила мовну ситуацію в Україні та сприяла українізації комунікативного простору.

Війна Росії проти України призвела до того, що багато російськомовних громадян змінили свою звичну мову спілкування і перейшли на українську не лише в офіційному вжитку, але й у повсякденній комунікації. Українці намагаються згуртуватися, дистанціюватися від Росії та її культури, а також усвідомити важливість національної та мовної ідентичностей. Тому цілком погоджуємося з думкою головнокомандувача Збройних сил України В.М. Залужного: «Ціною життів найкращих ми виборюємо право говорити рідною мовою, бути українцями, визначати своє майбутнє. Українська мова — це мова наших батьків і дітей. Мова нашої Перемоги» (Цензор.нет, 09.11.22).

Мета нашого дослідження — з'ясувати й проаналізувати основні тенденції змін мовної та національної свідомості українців після початку війни на основі результатів останніх соціологічних опитувань.

Підсумки багатьох соціологічних досліджень свідчать, що 2022 рік видався надзвичайно важливим для державної мови, яка стала фактором консолідації українського народу та виразником національної ідентичності.

Зазначимо, що українська мова набула значної популярності за кордоном. Так, на платформі Duolingo у 2022 році понад 1,3 мільйона користувачів у світі почали вивчати українську мову. У звіті за рік наголошують, що «зацікавленість у вивченні та вживанні української мови в кризових ситуаціях зросла за тиждень після початку війни, досягла піку в кінці березня та залишається стабільною до кінця 2022 року» (Цензор.нет, 10.12.22). Зокрема, за 6 місяців після початку війни кількість людей, які вивчали українську мову, зросла на 1651 % порівняно з минулим роком у Німеччині, на 1615 % — у Польщі та на 1515 % — у Чехії. Місце української мови в рейтингу найпопулярніших мов світу змінилося на 20 позицій — із 37 місця у 2021 році українська мова піднялася до 17 у 2022 році (Цензор.нет, 10.12.22). Безперечно, такі дані свідчать про зацікавлення іноземців не лише нашою державою, але й українською мовою.

Згідно з результатами опитування, яке проводила компанія Gradus Research на замовлення «Суспільного» в жовтні 2022 року, від початку повномасштабного вторгнення Росії 57 % українців почали більше спілкуватися або повністю перейшли на українську мову: 42 % українців почали комунікувати українською мовою більше, а 14 % повністю перейшли на державну мову спілкування (УП, 20.10.2022).

Звернімо увагу на результати всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус», що його провів Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) у травні 2022 року. Методом телефонних інтерв'ю було з'ясовано, що «у 7 з 8 випадків не менше 85 % респондентів стверджували, що поділяють саме проукраїнську позицію... Змістовно ж це означає, що не менше 85 % респондентів вважають, що в Україні немає утисків російськомовного населення (зокрема, так вважають 85 % етнічних росіян і 90 % російськомовних жителів України), що Україна має власну довгу історію становлення та державності (а не є «штучним» витвором радянської влади), що західні держави не хотіли і не провокували Україну на війну проти Росії, що думки про «нацистів» у владі України є вигадкою, що війна почалася через прагнення росії підкорити Україну (а не через справедливі претензії), що російські війська навмисно атакують цивільну інфраструктуру та цивільних осіб, що російська армія в першу чергу винна у руйнації цивільної інфраструктури і жертвах серед мирного населення» (Грушецький, 2022). Такі думки респондентів є свідченням поступової еволюції свідомости українського суспільства в бік реалістичного розуміння подій та відмови від маніпуляцій та дезінформації.

Проаналізуємо, наскільки проукраїнською є позиція українських громадян, інакше кажучи, яким є індекс сприйняття російсько-української війни. Результати дослідження «Омнібус» засвідчують, що за 100-бальною шкалою середній бал для України становить 90. Ідеться про те, що «в регіональному розподілі від 93 % на Сході до 99 % на Заході респонденти мають переважно або цілком проукраїнську позицію (причому 80—90 % мають саме повністю проукраїнську позицію). На Заході і в Центрі майже немає респондентів з переважно або цілком проросійською позицією, на Півдні — 2 %, на Сході — 4 %» (там само). Не викликає сумнівів, що така ситуація є доволі оптимістичною для України.

У цьому контексті важливо також з'ясувати, як змінилося сприйняття росіян серед українців. Згідно з даними, що їх оприлюднив КМІС, наприкінці 2021 року 75 % українців ставилися до звичайних росіян добре, тепер ситуація кардинально змінилася: 82 % українців ставляться до росіян погано (там само). Помітно, що негативне ставлення до росіян українці переносять і на російську мову. Аби не розмовляти мовою ворога, усе більше й більше українців починають спілкуватися українською.

Результати шостого загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у березні 2022 року, також засвідчують поліпшення становища української мови. Зокрема, можемо простежити позитивну динаміку зміни усвідомлення українцями своєї рідної мови. Так, у 2012 році 57 % українців вважали українську мову рідною, у 2022 році рідною українську називають уже 76 % громадян. Водночас ідентифікація російської мови як рідної серед українців теж змінилася, щоправда, в інший бік (рис. 1): якщо у 2012 році 42 % українців вважали рідною російську мову, то у 2022 році — 20 % («Рейтинг»).

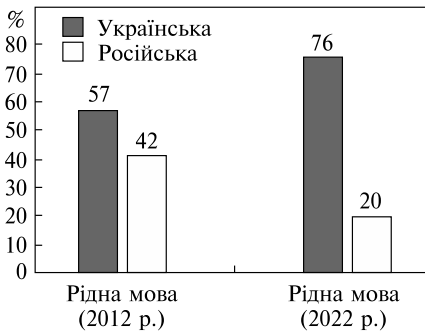

Рис. 1. Рідна мова українців у 2012 р. і 2022 р. (дані соціологічної групи «Рейтинг»)

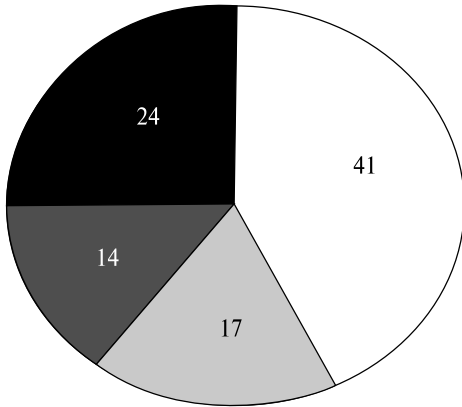
мову, тобто таку, якою з ними розмовляли з дитинства (російську), то нині вони почали ідентифікувати рідну мову зі своєю Батьківщиною. На нашу думку, саме такі відмінності у трактуванні поняття «рідна мова» зумовили збільшення кількості тих людей, що називають українську мову рідною (Матвеєва, 2023, с. 11–12).

Проаналізуємо, якою ж мовою українці спілкуються в повсякденній комунікації на основі даних опитувань соціологічної групи «Рейтинг». Наприклад, у 2012 році російську мову в повсякденному спілкуванні використовували близько 40 % респондентів, наприкінці 2021 року — 26 %, а на початку війни — 18 % («Рейтинг»). Зазначимо, що російськомовні українці поступово починають спілкуватися двома мовами, а тому зараховують себе до категорії двомовних. Зрозуміло, що для того, аби мовці повністю перемкнули мовний код, потрібен час. Утім, зважаючи на те, що дві третіх із тих респондентів, хто в повсякденні розмовляє двома мовами, готові перейти винятково на українську (там само), можемо прогнозувати, що такий етап двомовності є перехідним, і в перспективі мовці, поглибивши рівень знань української мови, будуть використовувати її під час повсякденної комунікації.

Очевидним є той факт, що воєнні дії значною мірою вплинули на ставлення українців до російської мови. Згідно з результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», «сьогодні абсолютна більшість (83 %) за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні» (там само). Цю думку підтримують представники всіх макро-регіонів, вікових і мовних груп. Для порівняння зазначимо, що «за надання державного статусу російській мові до війни виступали майже чверть, а сьогодні — лише 7 %» (там само). Раніше значна частина мешканців Півдня і Сходу мала проросійські позиції, зараз на всіх територіях домінантною є ідея про українську мову як єдину державну мову українського народу.

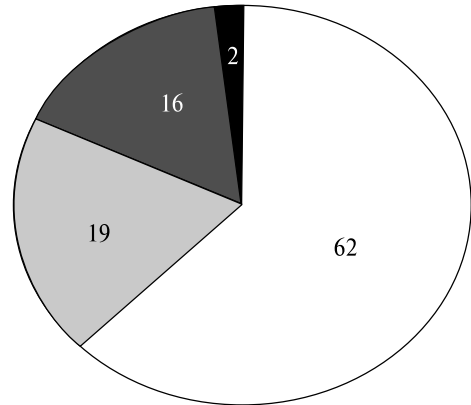
Показовими для характеристики сучасної мовної ситуації в Україні є підсумки опитування, проведеного КМІСом 4–27 грудня 2022 року на замовлення доктора політичних наук, провідного наукового співро-

На рисунку чітко видно, що 19 % українців змінили своє усвідомлення рідної мови за 10 років. Пояснити можемо це власне самим трактуванням цього поняття. Зауважимо, що рідну мову найчастіше розуміють або як материнську мову, або як мову своєї держави. З огляду на це припускаємо, що та кількість людей, яка по-іншому почала визначати свою рідну мову, вірогідно, змінила своє усвідомлення цього поняття. Якщо раніше респонденти рідною мовою називали материнську

- Дві мови рівною мірою
- Російська
- Здебільшого українська
- Лише українська

Рис. 2. Мова повсякденного спілкування українців (дані КМІСу)

- Інші мови
- Тільки або здебільшого російська
- Дві мови рівною мірою
- Тільки або здебільшого українська

Рис. 3. Мова родинного спілкування українців у 2022 р. (дані КМІСу)

бітника відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України В.М. Кулика. На думку вченого, найпомітнішою зміною в становищі державної мови сьогодні є різке збільшення частки українців, які в повсякденному спілкуванні розмовляють українською мовою. Так, у грудні 2022 року 41 % респондентів зауважили, що спілкуються винятково українською мовою, та 17 % — здебільшого українською (Кулик, 2022). Отже, 58 % українців використовують українську мову під час щоденної комунікації. Російською розмовляють 14 % опитаних, ще 24 % вживають обидві мови рівною мірою (рис. 2).

В.М. Кулик зауважував, що ці цифри є правдивими і тут не спрацьовує «ефект соціальної бажаності», коли бажане видають за дійсне. Аргументував науковець це тим, що методом опитування було інтерв'ю, а не анкетування, а тому, зрозуміло, у такий спосіб легше визначити основну мову спілкування респондентів. Наприклад, на початку розмови інтерв'юер постійно перемикав мовні коди, щоб з'ясувати, якою мовою респондентові зручніше спілкуватися. 87 % респондентів розмовляли українською, і навіть серед мешканців Сходу та Півдня 74 % опитаних обрали українську мову для комунікації. Для порівняння зазначимо, що «на початку 90-х років ХХ ст., коли КМІС уперше застосував цей метод, співвідношення мовних груп було десь 55 vs 45 % на користь російської, а на Сході та Півдні вона переважала на рівні 90 %» (там само).

З огляду на підсумки дослідження розуміємо, що більшість людей почали усвідомлювати важливість державної мови і використовувати її бодай в офіційному спілкуванні. Хоча припускаємо, що мовою повсякденної комунікації багатьох українців, особливо мешканців Півдня і Сходу, може бути й російська, але у формальному спілкуванні чи навіть

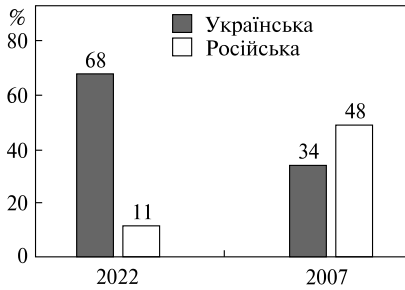

Рис. 4. Мова, яку використовують на роботі та під час навчання (дані КМІСу 2022 / дані Інституту соціології Національної академії наук України 2007)

ки або переважно російською — 25 %) (Кулик, 2022). Наведений рисунок (рис. 3) чітко ілюструє, наскільки українська мова почала домінувати в сімейному спілкуванні українців.

Помітні позитивні зміни у використанні української мови як державної спостерігаємо також на прикладі спілкування українців на роботі чи під час навчання. Зокрема, 68 % опитаних зауважили, що на роботі та під час навчання вони спілкуються лише або здебільшого українською, 11 % респондентів — ще російською. Різниця між українськомовними та російськомовними комунікантами становить 57 % (там само), а це, безперечно, засвідчує домінування української мови у формальному спілкуванні.

Очевидними видаються зміни вибору мови для формальної комунікації українцями у 2007 році і 2022 році. Наприклад, згідно з даними опитування, проведеного у 2007 році Інститутом соціології НАН України, тільки або здебільшого українською мовою на роботі розмовляли 34 % опитаних, тільки або здебільшого російською — 48 % (Вишняк, 2009, с. 39—44). За 15 років удвічі збільшилася кількість тих людей, які на роботі спілкуються українською мовою, і вчетверо зменшилася кількість тих, хто використовує російську (рис. 4). Уважаємо, що значною мірою на це вплинув Закон України «Про державну службу» 2015 року, у якому чітко закріплено вимогу до державних службовців уживати під час виконання посадових обов’язків українську мову (ЗДС). Особливо важливу роль для повноцінного утвердження української мови в її статусі державної, на нашу думку, відіграв також Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 року, відповідно до якого державну мову повинні використовувати в усіх сферах обслуговування.

Упадає у вічі різка зміна ставлення опитаних до російської мови. За спостереженнями В.М. Кулика, 58 % респондентів упевнені, що російська мова — зовсім не важлива (для порівняння: у 2014 році лише 9 % українців уважали неважливою російську мову) (Кулик, 2022). З огляду на це

просто поза межами дому респонденти все-таки намагаються використовувати державну мову.

З’ясуємо, яку мову обирають українці для спілкування із членами сім’ї. Згідно з результатами опитування, що його проводив КМІС, удома з родиною лише українською спілкуються 50 % респондентів, здебільшого українською — 12 %, обома мовами рівною мірою — 19 %, тільки або переважно російською — 16 %, іншими мовами — 2 % (у 2017 році тільки або переважно українською спілкувалися 51 % респондентів, а тільки

розуміємо, що українці таки прагнуть дистанціюватися від Росії та її мови, а отже, у майбутньому утвердити єдину мову. Наприклад, 80 % опитаних українців переконані, що в перспективі українська мова має бути основною в усіх сферах комунікації (у 2017 році так уважали 60 % респондентів).

Отже, на основі результатів кількох соціологічних опитувань 2022 року простежуємо тенденцію до збільшення використання державної мови серед українців. Це, очевидно, свідчить про употужнення мовної свідомості населення.

Позитивну динаміку функціонування української мови засвідчує і анкетування, яке ми провели взимку 2022—2023 років серед студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Обсяг вибірки становить 300 анкет. Респондентами були студенти таких факультетів, як-от: філології і журналістики, іноземних мов, мистецтв, історичного, інженерно-педагогічного та фізичного виховання.

Запитання нашої соціолінгвістичної анкети перегукувалися із запитаннями опитування 2017 року, що його ми проводили серед студентів столичних закладів вищої освіти (Матвеева, 2022, с. 153—156), а також із запитаннями студентського анкетування, що його виконав Центр соціологічних досліджень «Громадська думка» у 2000 році (Залізник, Масенко, 2002). Фокусом нашого дослідження є думки тернопільських студентів щодо функціонування української та російської мов у воєнний період.

Найперше, що впадає у вічі, це те, що 100 % опитаних студентів уважають своєю рідною мовою українську. У цьому контексті важливим видається те, як саме студенти розуміють поняття «рідна мова». Відповіді розподілилися так (рис. 5): найбільше, а саме 43 % респондентів відповіли, що рідна мова — це мова їхньої держави, 27 % опитаних уважають, що це мова їхньої національності, 15 % рідною мовою називають основну мову їхнього спілкування, 6 % опитаних переконані, що це перша засвоєна мова, 8 % респондентів усвідомлюють рідну мову як мову родини. Отже, підсумки анкетування засвідчують, що більшість студентів рідну мову розуміють як мову їхньої держави, а тому, очевидно, називають своєю рідною мовою українську.

Зауважимо, що у свідомості тернопільських студентів збігаються поняття рідної мови й мови повсякденного спілкування: 88 % опитаних студентів у повсякденному житті розмовляють українською, 10 % використовують здебільшого українську, решта обрали варіант «Суржик». Звідси випливає той факт, що тимчасом як 100 % респондентів уважають українську мову рідною, 98 % використовують її під час щоденної комунікації. Якщо порівняти ці дані з підсумками студентського опитування, яке ми проводили в Києві у 2017 році, результати, очевидно, відрізняються (рис. 6). У побутовій комунікації столичних студентів 44 % всіх респондентів використовували російську мову, українську — 36 %, 16 % спілкувалися двома мовами, а 4 % студентів обрали відповідь «Інше», аргументувавши це тим, що розмовляють суржиком (Матвеева,

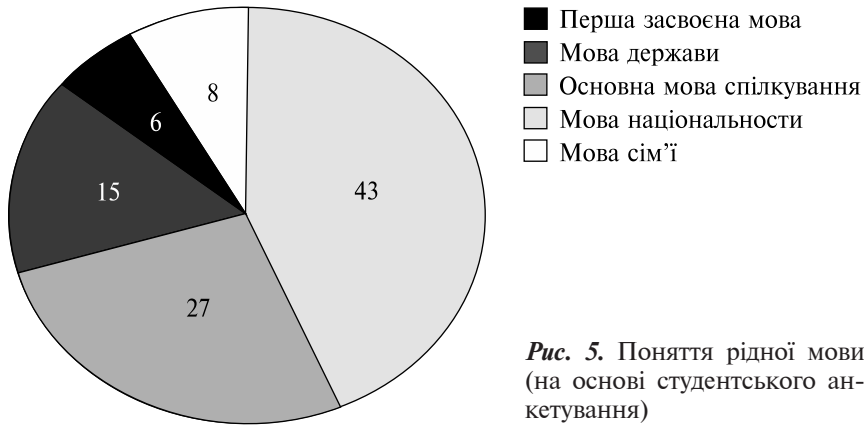

Рис. 5. Поняття рідної мови (на основі студентського анкетування)

2022, с. 110). Зрозуміло, що значною мірою на такий вибір мовних кодів впливає час опитування і регіон, де проживають студенти. Не викликає сумнівів, що Захід України є більш українськомовним, ніж столиця, саме тому рідна мова і слугує мовою повсякденного спілкування для більшості респондентів.

Предметом нашого зацікавлення є також рівень престижу української та російської мов у розумінні студентів ТНПУ ім. В. Гнатюка. Очевидно, що це поняття неможливо визначити цілком об'єктивно, адже беззаперечними у трактуванні престижу є аксіологічний та оцінний компоненти.

Запитання в анкеті було сформульовано так: «На Вашу думку, чи престижно зараз в Україні говорити українською мовою?» і «На Вашу думку, чи престижно зараз в Україні говорити російською мовою?». Як з'ясувалося, майже всі студенти відповіли однаково: 99 % опитаної молоді вважають спілкування українською мовою на сучасному етапі престижним. Ситуація з російською мовою кардинально відрізняється: 99 % респондентів вважають, що спілкуватися російською мовою в Україні зараз не престижно, а отже, негативне сприйняття Росії українці переносять і на їхню мову.

Підтверджують це також думки студентів із приводу того, чи змінилося їх ставлення до двох мовних кодів після початку повномасштабної війни з Росією в лютому 2022 року. Зокрема, 65 % опитаних студентів стверджують, що їх ставлення до української мови певною мірою поліпшилося, у 34 % респондентів усе залишилося без змін. Ситуація з російською мовою дещо інша: 94 % студентів зазначили, що їх ставлення до російської мови погіршилося, тимчасом як 6 % респондентів не змінили свого ставлення до російської. Хоч мусимо зауважити, що ми не маємо інформації, яким було їх ставлення до російської мови до початку війни.

Результати анкетування студентів ТНПУ ім. В. Гнатюка засвідчили невисокий рівень двомовності серед молоді. Зокрема, щодо самоідентифікації за мовною поведінкою, то 83 % респондентів уналежнюють себе до монолінгвів, а 16 % вважають себе білінгвами. У цьому контексті наголосимо

на очевидних відмінностях у результатах опитувань 2017 року і 2022—2023 років. Наприклад, на основі підсумків опитування київських студентів 2017 року ми спостерігали високий рівень двомовності: три чверті всіх опитаних (75 %) позиціонували себе як двомовців, та лише четвертина (25 %) зараховувала себе до одномовців (Матвеєва, 2022, с. 110). З огляду на це припускаємо, що значну роль в аспекті білінгвальності відіграє територіальний чинник. Зрозуміло, що Тернопіль є більш українськомовним містом, ніж столиця, а тому його жителі, не використовуючи російського мовного коду у своїх комунікативних практиках, вважають себе монолінгвами.

Зосередимося на реальних мовних практиках тернопільських студентів. Усі респонденти зазначили, що на запитання українською вони дадуть відповідь також українською. На звертання російською студенти ТНПУ ім. В. Гнатюка також відповідають здебільшого українською (93 %), на відміну від київських студентів 2017 р. (нагадаємо, що 67 % студентів столичних закладів вищої освіти на звернення російською відповідали нею ж) (там само, с. 117).

Під час обох студентських анкетувань ми запитували, що найчастіше є причиною переходу студентів з одного мовного коду на інший у процесі комунікації. Серед представників київських вишів найпоширенішою відповіддю був аргумент про підлаштування під мову співрозмовника — так відповіли 55 % опитаних, а це, безперечно, свідчить про високий рівень конформності студентів. Ще однією причиною зміни мовного коду була ситуація, коли співрозмовник не розумів української, за що висловилися 16 % опитаної аудиторії. Третє місце серед причин перемикавання мовних кодів посідала звичка розмежування формального, тобто українськомовного спілкування, та неформального (російськомовного) — 9 % відповідей. Зазначимо, що часто таку причину зміни мовного коду називали другою, а це переконливо доводило яскраво виражену диглосність (там само, с. 117—118).

На противагу киянам, тернопільські студенти в анкетах стверджують, що майже ніколи не змінюють мовного коду у своїх комунікативних практиках. Серед відповідей, наприклад, домінують такі: «Я все одно спілкуюся українською», «Не переходжу, говорю тільки українською», «Не роблю переходу, якщо не розуміють українською, тоді стараюсь перейти на англійську», «Немає причин переходити на російську», «На російську мову ніколи не переходжу!», «Не вживаю російської», «Немає ніяких підстав розмовляти російською мовою», «Не переходжу на російську, це принцип», «Раніше мова

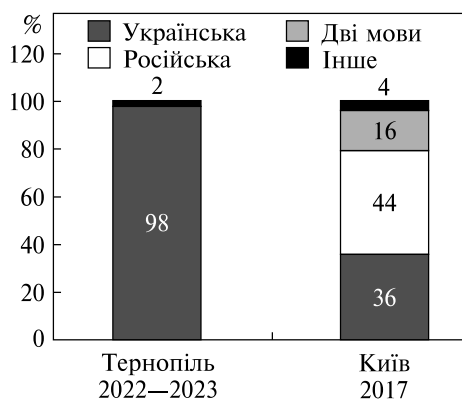

Рис. 6. Мова повсякденного спілкування (дані студентського опитування 2022—2023 років та 2017 року)

співбесідника, тепер нічого, бо не переходжу», «Якщо не дай Бог перейшов на московський діалект української мови, йду чистити зуби». Звичайно, деякі студенти все-таки зазначають, що коли співрозмовник не розуміє української, тоді вони переходять на російську, але не викликає сумнівів те, що студенти Тернополя виражають сильнішу мовну стійкість та не змінюють мовні коди автоматично залежно від мови співрозмовника, як це зазвичай робили студенти-кияни.

Більшість респондентів вважає, що сучасний стан функціонування української мови не відповідає її статусу державної, як наслідок, українську використовують в меншому обсязі, ніж цього вимагає статус. Окрім цього, 97 % опитаних переконані, що російська мова не повинна мати жодних переваг на законодавчому рівні порівняно з мовами інших національних меншин.

Не можливо оминати також зв'язок мовного питання з війною, розв'язаною Росією проти українського народу та з вимушеною міграцією українців зі східних та південних територій до безпечніших міст і сіл на Заході України. Ми поставили студентам декілька запитань, які б допомогли схарактеризувати їх розуміння цих актуальних проблем. Наприклад, 72 % студентів вважають, що питання статусу російської мови стало однією з причин повномасштабного вторгнення Росії. Окрім цього, більшість опитаних переконана, що українську мову почали використовувати частіше після початку повномасштабної війни.

Слід підкреслити також наявність у суспільстві конфліктів, пов'язаних з використанням мови. Зокрема, троє із чотирьох студентів зазначили, що часто або зрідка спостерігали конфлікти на мовному ґрунті після переїзду до їхнього населеного пункту переселенців. 62 % респондентів бодай один раз просили російськомовних українців перейти на державну мову спілкування. Підкреслимо, що ми одразу поставили зустрічне запитання про те, якою була реакція людей на такі прохання. Згідно з результатами анкетування, 50 % респондентів зауважили, що переселенці хотіли перейти на українську мову, але їм це складно, на думку 9 % опитаних, російськомовні українці охоче перемикали мовний код. 24 % студентів зазначили, що переселенці не виявляли бажання розмовляти державною мовою. 4 % опитаних стверджували, що російськомовні українці рішуче відмовлялися переходити на українську мову комунікації. Ба більше, деякі студенти ділилися думками про те, що прохання перейти на державну мову спілкування супроводжувалося приступами агресії та злості.

Важливо, що 99 % студентів переконані в тому, що в перспективі українська мова має стати основною в усіх сферах спілкування, а це, безумовно, налаштовує на позитив. Студенти не хочуть, аби їхні майбутні діти вивчали російську мову та літературу в школі. Звичайно, такі погляди молоді свідчать про бажання повністю дистанціюватися від усього російського.

Цікавими є відповіді тернопільських студентів на відкриті запитання анкети. Зокрема, серед запитань анкети була пропозиція поміркувати

з приводу функціонування української та російської мов на території України. Наголосимо, що більшість респондентів є дуже категоричними й висловлюють думку за повне викорінення російської мови з України: «Російська мова не повинна функціонувати на території України», «Категорично проти всього російського, особливо мови!», «Українська мова — єдина державна мова, російська як мова нацменшин», «На території України повинна функціонувати тільки українська мова», «Нічого російського в нас не має бути. Наша русофобія недостатня», «Викорінювати повністю російську мову», «На мою думку, російська мова на території України ніколи і ні в якому вигляді не повинна вживатися», «На території України повинна функціонувати тільки одна державна мова — українська», «Державна мова повинна бути “Українська”, а всі інші мови мають рахуватись як іноземні», «Українська мова — це мова держави, установлена в кодексі України, шкода, що не всі це розуміють... Українська мова процвітає лише на заході, на сході не сильно, тому, на мою думку, це ще один крок до початку війни, адже вони прийшли нас «визволяти»!», «Я проти російської мови та проти вживання її в Україні», «Україна , росія за кораблем, разом зі своєю мовою», «Цього потрібно позбуватись. Це мова іншої країни і вона має бути іноземною, а не впроваджувати її в Україні, як другу державну мову», «Я проти мови країни агресора», «Російська мова недоцільна у нашій державі», «Російську мову повністю заборонити», «Московитська мова окупанта! І вона повинна викорінюватись м'яким шляхом з українського суспільства. Будь-які розширення прав мови окупанта рішуче засуджуватиму», «Мову окупанта потрібно викорінити з України та забути, як страшний сон!», «Абсолютно негативне, або ми забудемо усе російське і знищимо усі його сліди, або нашим нащадкам доведеться надалі воювати з ними», «Тільки Українська мова, терористичній мові не має бути місця в нашій Україні», «Російської мови не повинно бути взагалі на території України, інакше вони знову прийдуть «асвабаждать» майбутнє покоління».

Думаємо, що основною причиною такої ненависти молодих українців до російської мови та держави є повномасштабне вторгнення Росії на нашу територію, адже в попередніх студентських опитуваннях такої агресії не спостерігали. Тому не викликає сумнівів, що саме війна спричинила потужну хвилю українізації та сильне бажання українців відсторонитися від усього російського.

Зауважимо, що деякі студенти не є надто категоричними і лояльно ставляться до тих, хто розмовляє російською, хоч переконані, що знати українську мову повинні всі громадяни України: «Кожна людина — вільна особистість і має право на свою думку і на свої дії, якщо людина хоче говорити російською, нехай говорить, але українську знати обов'язково потрібно, якщо людина зі східної частини України, а там більша половина на російській, вона виросла в російськомовній сім'ї, то вона не буде говорити українською, бо людина так привикла, тому говорити, най говорять, але знати державну мову я вважаю за потрібне — це обов'язок, на мою думку! Але до людей, які говорять російською, в мене відраза», «На жаль, це досі актуальне

питання. Є люди, які не можуть відмовитись від використання російської мови через беззмістовні причини і незрозумілі принципи. Але, на щастя, є ті, хто повністю переглянув це питання у своєму відношенні і перейшов повністю на українську мову, тобто і в щоденному спілкуванні, і в бізнесі і т. д.».

Мовні проблеми, справді, сьогодні є надзвичайно актуальними, про що свідчать розлогі відповіді студентів на відкрите запитання анкети. Зокрема, цікавими є також міркування студентів, де вони асоціюють мову з національною ідентичністю: «В Україні одна мова — українська! Особливо у сучасних реаліях. Наприклад, військові ліплять собі скотч яскравого кольору на форму, щоб розрізняти свій-чужий. З мовою та ж ситуація. Якщо хтось до мене звертається мовою окупанта, то з вірогідністю 80 % в нас різні цінності і уявлення про те, що відбувається. Так би мовити... В них був вибір, який скотч клеїти. Не варто скаржитись тепер, що хтось не так зрозумів їх «удобний» вибір», «Мені шкода, що до сьогодні люди, чий домівок зруйновано, не розуміють важливості мовного питання. Досі багато людей слухає російську музику, використовує російську в соціальних мережах і так далі. Звичайно, складно перейти на українську у випадках, коли ти її чув і відповідав нею тільки на уроках, але це можливо. Я би хотіла, щоб люди в Україні спілкувались виключно українською, особливо на масу, можливо, вдома між рідними, коли перехід складний, можна говорити російською, але мова це не тільки про слова, це про стан твоєї свідомості, про твій менталітет, про твої думки, про навколишнє середовище», «Я не вважаю, що російська мова вартує того, щоб бути другою мовою нашої країни. Моя думка така: в Україні — українська, Англії — англійська, Польщі — польська, а Росії — російська. І не повинна бути двомовність, адже так втрачається елемент, який визначає нашу належність до певної країни. Наголошу: дуже важливий елемент. На території України я б казала розмовляти лише українською мовою», «Українська мова має бути як ідентифікатор нашої нації!», «Українська мова повинна використовуватися в усіх сферах на всій території нашої держави. Кожен громадянин України повинен володіти українською мовою. Російська для нашої держави має бути такою ж іноземною, як, для прикладу, польська, англійська чи іспанська. Щось чули, щось розуміємо, але це не наше рідне...».

Цікавими є також ідеї молоді стосовно того, як українізувати суспільство: «Я вважаю, що в першу чергу повинна ставитися вимога при влаштуванні на роботу на державні посади, обслуговуючий персонал має спілкуватися з людьми українською мовою. Про мову на телебаченні мова і не йде. Також українські блогери на ютубі, інстаграмі, тік-ток повинні перейти на українську мову, щоб молодь розуміла, що так треба і це правильно, це зовсім не соромно і не так вже й важко. Реклама в соцмережах, банери на вулицях мають бути тільки українською. Потрібно дорікати людям, які навіть не намагаються перейти на українську мову. І респектувати людям, які стараються, навіть якщо їм це не дуже добре вдається», «Українську мову потрібно вводити в маси через соціальні мережі, культуру, а також слід проводити виховні заходи щодо зниження споживання

російськомовного контенту», «На мою думку, російську мову потрібно повністю викоринювати з нашого інформаційного простору, щоб наші діти її взагалі не розуміли і сприймали лише як іноземну». Цілком погоджуємося з аргументами студентів, що для українізації комунікативного простору та утвердження української мови в статусі єдиної державної мови слід сприяти поширенню української мови на всі комунікативні сфери, підвищувати престиж усього українського, гарантувати постійне використання української державними службовцями й контролювати мовний режим у сферах офіційної комунікації, а це, безперечно, є завданням мовної політики. Саме державна політика в мовній сфері повинна забезпечити інструменти такої переорієнтації українського суспільства (Матвеева, 2022, с. 136). Надзвичайно важливою в цьому контексті є також цілковита відсутність внутрішнього спротиву процесам українізації.

Підсумки студентського анкетування засвідчують високий рівень мовної свідомості респондентів. Зрозуміло, що результати опитування певною мірою зумовлені регіональним чинником, адже Тернопіль є українськомовним містом, де не використовували російську мову й до початку повномасштабного вторгнення.

Отже, зважаючи на результати проаналізованих соціологічних досліджень, спостережено позитивні зміни у ставленні українців до української мови та, як наслідок, частіше її використання. На сучасному етапі процес українізації став надзвичайно потужним. Війна об'єднала людей, зокрема і в мовному плані, заради перемоги над окупантом.

Наведені соціологічні дані свідчать про очевидну трансформацію мовної ситуації України. На тлі російської збройної агресії усвідомлення української мови як маркера української нації, що має здатність ідентифікуватися з нею, є особливо чітким. Надалі можемо прогнозувати зміни мовної ситуації країни в напрямку української монолінгвальності. Цьому сприятиме послідовна мовна політика держави, спрямована на неухильне виконання мовного законодавства.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЗДС — Закон України про державну службу від 10.12.2015 № 889-VIII. <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 23.03.2023).

Рейтинг, 19.03.2022 — Соціологічна група «Рейтинг». (2022). Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні. <http://surl.li/chnuc> (дата звернення: 25.01.2023).

УП, 20.10.2022 — Українська правда. (2022). 57 % громадян стали більше спілкуватися або перейшли на українську — опитування. <http://surl.li/kzybf> (дата звернення: 23.01.2023).

Цензор.нет, 09.11.22 — Цензор.нет. (2022). Ціною життів кращих ми виборюємо право говорити рідною мовою, — Залужний. <http://surl.li/kzxwp> (дата звернення: 15.03.2023).

Цензор.нет, 10.12.22 — Цензор.нет. (2022). 1,3 млн людей почали вчити українську в додатку Duolingo. <http://surl.li/kzxym> (дата звернення: 28.01.2023).

ЛІТЕРАТУРА

- Вишняк О. (2009). *Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз)*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Грушецький А. (2022). *Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного 19—24 травня 2022 року: пресреліз*. <http://surl.li/kzxtl> (дата звернення 29.03.2023).
- Данилевська О. (2019). *Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси: монографія*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Залізник Г., Масенко Л. (2002). *Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній*. Київ: Урок української.
- Кулик В. (2022). Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. <http://surl.li/kzxsh> (дата звернення 25.03.2023).
- Масенко Л. (2020). *Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні*. Київ: Видавництво «КЛЮ».
- Матвеєва Н. (2022). *Двомовність у сучасному комунікативному просторі Києва: монографія*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Матвеєва Н. (2023). Тенденції змін у мовній та національній свідомості українців на тлі повномасштабної російсько-української війни (за матеріалами соціологічних досліджень 2022 року). *Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю)* (с. 8—17). Житомир: Поліський національний університет.
- Руда О. (2021). Рідна мова vs мова повсякденного спілкування в оцінках українців. *Slavia Meridionalis*, 21, Article 2414. <https://doi.org/10.11649/sm.2414>
- Соколова С. (2023). Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1(85), 3—19.
- Цар І. (2021). *Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі*. Київ: Наукова думка.
- Шумицька Г. (2022). Зміни в мовній ідентичності українців під час російсько-української війни: 2022 рік. *Українська мова*, 4(84), 3—10.
- Pidkuimukha L., Kiss N. (2020). Battle of narratives: Political memes during the 2019 Ukrainian presidential election. *Cognitive Studies / Études cognitives*, 20, Article 2246. <https://doi.org/10.11649/cs.2246>
- Shevchuk-Kliuzheva, O. (2020). The sociolinguistic aspect of Ukrainian Russian child bilingualism on the basis of a survey of Ukrainian families. *Cognitive Studies / Études cognitives*, 20, Article 2323. <https://doi.org/10.11649/cs.2323>

Статтю отримано 23.05.2023

LEGEND

ЗДС — *Law of Ukraine on Civil Service on 10.12.2015 № 889-VIII*. Retrieved March 23, 2023 from <https://www.rada.gov.ua/> (in Ukrainian).

Рейтинг, 19.03.2022 — *Sociological group “Rating”*. (2022). 6th all-national poll: language question in Ukraine. Retrieved January 25, 2023 from <http://surl.li/chnuc> (in Ukrainian).

УП, 20.10.2022 — *Ukrayinska Pravda*. (2022). 57 % of population started to speak more or switched to Ukrainian — poll. Retrieved January 23, 2023 from <http://surl.li/kzybf> (in Ukrainian).

Цензор.нет, 09.11.22 — *Cenzor.net*. (2022). Thanks to the lives of the best, we are getting the right to speak our mother tongue, — Zaluzhnyi. Retrieved March 15, 2023 from <http://surl.li/kzxwp> (in Ukrainian).

Цензор.нет, 10.12.22 — *Cenzor.net*. (2022). 1,3 million of people started to learn Ukrainian in Duolingo. Retrieved January 28, 2023 from <http://surl.li/kzxym> (in Ukrainian).

REFERENCES

- Danylevska, O. (2019). *The Ukrainian Language in Ukrainian school at the beginning of XXI century: sociolinguistic essay*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Hrushetskyi, A. (2022). *Perception index of the Russian-Ukrainian war: results of the telephone survey conducted on May 19–24, 2022: press release*. Retrieved March 29, 2023 from <http://surl.li/kzxtl> (in Ukrainian).
- Kulyk, V. (2022). Language and identity in Ukraine at the end of 2022. *Zbruch*. Retrieved March 25, 2023 from <http://surl.li/kzxsh> (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2020). *The conflict of languages and identities in post-Soviet Ukraine*. Kyiv: Vydavnytstvo “KLIO” (in Ukrainian).
- Matveieva, N. (2022). *Bilingualism in the modern communicative space of Kyiv*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Matveieva, N. (2023). Changes in language and national consciousness of Ukrainians in the period of full-scale Russia’s war in Ukraine (on the materials of sociological investigation 2022). *Actual problems of linguistics and lingal methodology in the conditions of war in Ukraine: Collection of materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (with international participation)* (pp. 8–17). Zhytomyr: Poliskyi natsionalnyi universytet (in Ukrainian).
- Pidkuimukha, L. & Kiss, N. (2020). Battle of narratives: Political memes during the 2019 Ukrainian presidential election. *Cognitive Studies / Їтудес когнітивес*, 20, Article 2246. <https://doi.org/10.11649/cs.2246>
- Ruda, O. (2021). Native language vs the language of everyday communication in the evaluations of Ukrainians. *Slavia Meridionalis*, 21, Article 2414. <https://doi.org/10.11649/sm.2414> (in Ukrainian).
- Shevchuk-Kliuzheva, O. (2020). The sociolinguistic aspect of Ukrainian Russian child bilingualism on the basis of a survey of Ukrainian families. *Cognitive Studies / Їтудес когнітивес*, 20, Article 2323. <https://doi.org/10.11649/cs.2323>
- Shumytska, H. (2022). Changes in language identities of Ukrainians during Russian-Ukrainian War: 2022. *Ukrainian language*, 4(84), 3–10 (in Ukrainian).
- Sokolova, S. (2023). Changes in the attitude of Ukrainians to languages against the background of the full-scale Russian invasion of Ukraine. *Ukrainian language*, 1(85), 3–19 (in Ukrainian).
- Tsar, I. (2021). *Ukrainian everyday broadcasting in the urban youth environment*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vyshniak, O. (2009). *Language situation and status of languages in Ukraine: dynamics, problems, prospects (sociological analysis)*. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Zalizniak, H., & Masenko, L. (2001). *The language situation of Kyiv: today and tomorrow*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).

Received 23.05.2023

Natalia Matveieva, PhD, Assistant of the Department of the Ukrainian Language and Methods of its Teaching Ternopil Volodymyr Hnaituk National Pedagogical University 2 Maxyma Kryvonosa St., Ternopil 46027, Ukraine
E-mail: natalya_matveieva@tnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6290-9381>

THE WAR AND THE ATTITUDE OF UKRAINIANS TO LANGUAGE

This article is devoted to outlining the main trends of changes in the language and national consciousness of Ukrainians in the period of Russian-Ukrainian war. The language situation in Ukraine has changed significantly since the start of Russian aggression in February 2022.

The basis of our investigation are the results of the latest sociological surveys. In order to study these changes, the materials of the following polls were involved: the poll conducted by the sociological group “Rating” (March 2022), the all-Ukrainian public opinion poll “Omnibus” conducted by KMIS (May 2022), the survey conducted by Gradus Research (October 2022), the KMIS survey (December 2022).

Presented in the paper also are the opinions of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University students regarding language issues, which were collected in the process of student questionnaires in winter 2022—2023.

The results of all studies confirm the fact of changing the language situation in Ukraine in the direction of increasing the amount of the Ukrainian language. Now the process of Ukrainization has become so visible. Ukrainians became more conscious in the aspect of their national identity and more switched to the state language of communication.

We can make a conclusion that the sociological data prove the obvious transformation of the language situation of Ukraine and the expansion of the functions of the Ukrainian language. The war accelerates the processes of Ukrainization of the communicative space, and therefore in the future we can predict the continuation of changes in the language situation of the country in the direction of Ukrainian monolingualism. The prospect of our study is to investigate the language behaviour of Ukrainians in the post-war period.

Keywords: *state language, mother tongue, language of everyday communication, language situation, language consciousness, process of Ukrainianization, language identity, sociolinguistic survey.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.019>
УДК 81'38

М.С. ДЕЛЮСТО, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68601
E-mail: mdelyusto@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>

ЗМІНИ У СТАВЛЕННІ ДО ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

У статті проаналізовано мовні біографії носіїв гагаузької та албанської мов, які мешкають на півдні Одещини, у межиріччі Дністра і Дунаю, а також представлено спостереження над мовною ситуацією цього регіону після 24 лютого 2022 року. Отримані результати зіставлено з попередніми дослідженнями, виконаними наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Засвідчено, що мовна й освітня політика України від початку російської агресії 2014 року, особливо активна фаза російської агресії, спричинили мовний зсув, пов'язаний зі зміною ставлення до української мови як державної, а саме, — мови міжнаціонального спілкування. З'ясовано, що російська мова як мова агресора втрачає свої позитивнооцінні характеристики в полілінгвальному південнобессарабському регіоні і її вже сприймають негативно й з естетичних позицій, і за параметром престижу. Установлено, що представники національних меншин потребують глибоких знань державної мови для безперешкодного використання її як засобу міжнетичної комунікації.

Ключові слова: ставлення до мов, мовна поведінка, гагаузька мова, албанська мова, українська мова, мова міжнаціонального спілкування.

В ареалі межиріччя Дністра і Дунаю (МДД) / Південній Бессарабії / Буджаку понад 200 років співіснують і контактують українська, румунська, болгарська, російська, гагаузька, циганська, албанська та інші мови. На мовному бутті регіону позначився вплив тюркського і німецького етномовних компонентів. Перший домінував в ареалі від поч. ХVІ ст., коли

Цитування: Делюсто М.С. (2023). Зміни у ставленні до державної мови представників національних меншин межиріччя Дністра і Дунаю. *Українська мова*, 3(87), 19—33. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.019>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

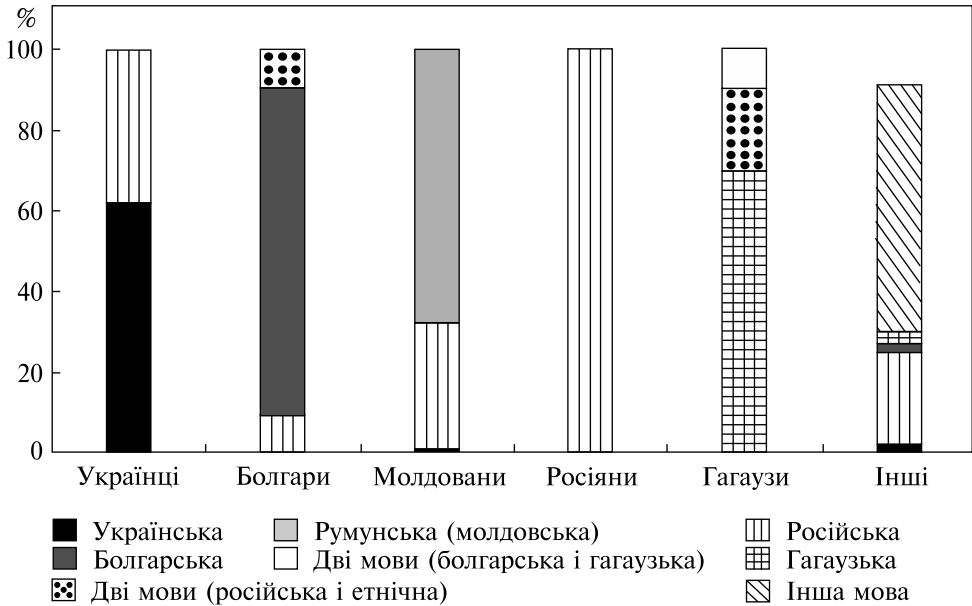

Рис. 1. Відповіді на запитання «Яку мову Ви вважаєте своєю рідною мовою?» (1993—1994)

Туреччина приєднала Буджак та коли в ньому оселилися ногайські татари (поч. XVII ст.), які утворили Буджацьку орду. На території Буджака внаслідок змішування кількох хвиль кочових тюркських племен, більшість із-поміж яких становили ногайці, навіть сформувалася етнічна група «буджацькі татари». Вони залишили Буджак на початку Російсько-турецької війни 1806—1812 рр., а турки — наприкінці її. Після 1812 р., коли регіон відійшов до Росії за умовами Бухарестського миру, на зміну тюркськомовним народам Російська імперія заселила Буджак іншими етносами, серед яких — німці. Останні мешкали в регіоні з 1814 р. до 1940 р., сформувавши етнічну групу «бессарабські німці». Це засвідчує інтегративний потенціал цієї поліетнічної історичної області, адже всі етноси регіону, зберігаючи етнічну ідентичність, водночас ідентифікують себе як бессарабці.

Багатокомпонентну й динамічну мовну ситуацію в ареалі ускладнює полідіалектність зазначених складників, їх переселенський характер і змінний у часі та просторі соціальний статус ідіомів, зокрема, як офіційних / державних, відповідно, більш чи менш престижних, що мають або не мають наддіалектну / літературну форму.

Уперше в соціолінгвістичному аспекті мовну палітру регіону було схарактеризовано науковцями Ізмаїльського державного педагогічного інституту на початку 90-х років XX ст. (Колесников, 1994). У дослідженні на підставі анкетування (використано чотири типи анкет) 2500 мешканців різних соціально-вікових груп (Ізмаїльського, Болградського, Ренійського, Кілійського, Саратського, Татарбунарського й Тарутинського р-нів, а також міст Ізмаїл, Болград, Рені, Кілія, Вилкове) мовну ситуа-

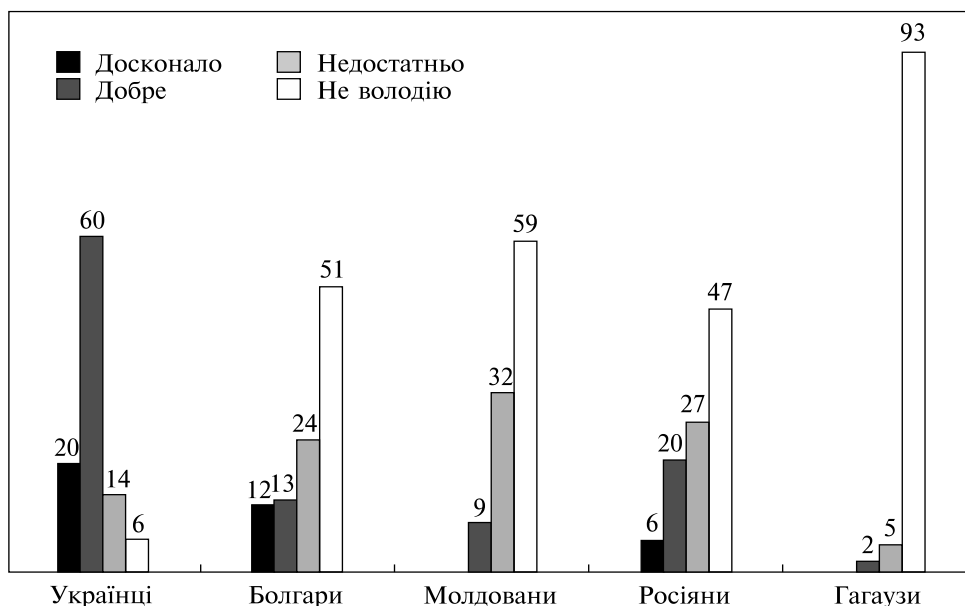

Рис. 2. Відповіді на запитання «Як Ви оцінюєте ступінь володіння українською мовою?» носіїв основних національних мов регіону (1993—1994)

цію було визнано складною, безконфліктною, «толерантною» (ішлося про толерантне ставлення як до самих контактних мов / діалектів, так і до випадків інтерференції в рідних ідіомах).

Для отримання відомостей щодо ступеня володіння рідною та українською мовами з-поміж осіб різних професій і національностей віком 20—60 років було використано анкету № 1 (Колесников, 1994, с. 22). Результати анкетування 420 представників слабких мов регіону в сільських населених пунктах (з яких 36 % — болгари, 24 % — росіяни, 18 % — румуни, 3 % — гагаузи, 3 % — представники інших національностей) різних вікових груп, серед яких 85 % респондентів віком 25—45 років, засвідчили, що як мову міжнаціонального спілкування в регіоні в цей період унаслідок мовної політики СРСР (а мовна ситуація, на думку дослідників, — завжди наслідок мовної політики) використовували російську. Були зафіксовані навіть факти відмови від рідної національної мови на користь російської (рис. 1), а також чимало інших цікавих явищ.

Моніторинг готовності носіїв основних національних мов регіону до впровадження національної мовної політики, розширення сфер використання української мови тоді засвідчив такі результати: краще за всіх українською мовою з-поміж представників національних меншин володіли етнічні росіяни, 25 % з яких оцінювали рівень своїх знань державної мови позитивно (20 % — добре і 6 % — досконало), болгари гірше володіли українською мовою (12 % респондентів відзначили досконале володіння державною мовою, 13 % — добре), натомість для молдован (румун) та особливо гагаузів спілкування українською мовою спричиняло значні труднощі (рис. 2).

Анкета № 2 (Колесников, 1994, с. 26—27), основною метою якої було з'ясування характеру соціальної взаємодії мов у регіоні, визначала також готовність і рівень бажання населення до вивчення української державної мови. На запитання «*Чи вистачає Вам у практичній діяльності знання української мови?*», де були передбачені відповіді «так» і «ні», 72 % респондентів відповіли: «ні». Практично ніхто з респондентів не вивчав тоді української мови на спеціально організованих курсах, самостійне вивчення підтвердили 7 % опитаних.

На запитання «*Чи хотіли б Ви вивчати українську мову?*» з пропонуваними варіантами відповідей «за оплату (репетиторство)», «за рахунок держави на курсах», «самостійно», «не хочу» отримано такий розподіл відповідей: 29 % респондентів уважали за потрібне вивчати українську «за рахунок держави на курсах», 5 % — «за оплату (репетиторство)», 4 % — «самостійно», а 62 % відповіли, що «не мають такого бажання».

На початку XXI ст., у 2006 р., локально мовну ситуацію в регіоні описала Н.М. Бікова (Бікова, 2006), яка дослідила мовну ситуацію в с. Старі Трояни тепер Ізмаїльського району Одеської області, у якому компактно мешкає болгарське, гагаузьке, українське, російське населення. Урахування власне мовних і позамовних (соціолінгвальних) чинників дало змогу дослідниці проаналізувати мовну поведінку носіїв болгарської та гагаузької мов за соціальними, освітніми, віковими та статевими параметрами, виявити ситуативну і стратифікаційну варіативність вибору ними мов.

Результатами виконаного дослідження стали такі узагальнення щодо функціонування слабких мов у регіоні:

1) представники національних меншин по-різному виявляють своє ставлення до рідної мови: болгари спілкуються болгарською насамперед у родинному колі, поза його межами використовують російську або гагаузьку, натомість гагаузів вирізняє збереження рідного ідіому як засобу спілкування не лише в межах родини, а й поза нею;

2) рівень асиміляції болгар є значно вищим, порівняно з гагаузами, що підтверджують факти визначення рідною мовою деякими респондентами-болгарами мови не своєї національності;

3) значущим чинником впливу на мовну поведінку інформантів визнано їхній вік, зокрема рівень використання болгарської та гагаузької мов зменшується в напрямі «старше → середнє → молодше покоління»;

4) на мовну поведінку болгар і гагаузів молодшого покоління значний вплив чинить мова шкільного навчання й ціннісні орієнтації, що призводить до витіснення діалектів болгарської та гагаузької мов і заміну їх російською в цій віковій групі;

5) і в болгар, і в гагаузів більшу схильність до переходу на російський мовний код мають жінки, ніж чоловіки¹;

¹ Це спостереження над мовною поведінкою болгар суперечить нашим спостереженням над мовною поведінкою місцевих українців, з-поміж яких саме чоловіки мали більшу схильність до переходу на російський мовний код, який вони зна-

б) найхарактернішими типами мовної поведінки мешканців є кодові перемикання мовного і мовленнєвого характеру;

7) українська мова важко «торує собі шлях»; об'єднувальними мовами в цій спільноті є гагаузька і російська (Бікова, 2006, с. 12—13).

Пізніші розвідки присвячені частковим аспектам соціолінгвальної проблематики регіону і пов'язані переважно з функціонуванням української мови в ареалі в діалектній та літературній формі, а також деяких мов національних меншин (Колесников, 2015; 2019; 2022).

Дослідження мовної ситуації в ареалі сьогодні, коли триває повномасштабна війна Росії проти України і відбулися та відбуваються зміни в різних сферах соціомовного буття мешканців краю, є надзвичайно актуальним, пор. спостереження над мовною ситуацією в Україні загалом (Соколова, 2023) та в інших її регіонах (Шумицька, 2022).

Участь у Міжнародному науковому проєкті «Contested Language Diversity — Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine», див. (Wingender, 2021; Kiss, 2022), дала змогу застосувати запропоновану його організаторами (а також адаптовану українцями до загальноукраїнських і соціомовних регіональних проблем) анкету для збирання мовних біографій мешканців регіону з метою комплексного вивчення мовної ситуації в ньому для його гармонійного розвитку, уникнення загострення потенційних конфліктів на етномовному ґрунті, збереження мов меншин й розвитку державної мови як мови міжетнічної комунікації, як чинника національної безпеки України.

Мовні біографії представників національних меншин регіону (гагаузів, албанців) різних соціальних і вікових груп (1952—2004 р. н.) зібрано впродовж 2020—2022 рр. Їх аналіз уможлиблює констатацію низки фактів, які характеризують мовну ситуацію в ареалі, зокрема й зміни у ставленні до державної мови.

Носії гагаузької та албанської, як і носії багатьох інших національних мов у регіоні, є мультилінгвами. Зазвичай гагаузи (представники молодшої та середньої вікових груп) володіють щонайменше трьома мовами (гагаузькою, російською та українською) або чотирма мовами, крім зазначених, — болгарською мовою (оскільки чимало гагаузів мешкають у селах разом із болгарами (с. Старі Трояни, с. Новоселівка, с. Дмитрівка тощо), мають одного з батьків болгарської національності або чоловіка / дружину болгарської національності і навіть називають болгарську мову другою рідною, активно використовують її в побуті, потрапляючи у відповідне мовне середовище. Гагаузи й албанці переважно старшого й середнього покоління російську мову знають, оскільки вивчали її у школі, а також вона тривалий час мала статус мови міжетнічної комунікації. Молодші представники цих меншин, які вивчали в школі вже українську мову, загалом добре знають останню. Представ-

ли краще за жінок, оскільки служили в армії, нерідко мали професію, пов'язану з потребою постійного виїзду за межі села тощо.

ники інших вікових груп наразі опановують українську через навчання, інтернет, ЗМІ, спілкуючись із молодшим поколінням, на роботі (в офіційно-діловій сфері) тощо.

У записаних мовних біографіях маємо не лише фактичні підтвердження полілінгвізму (про що свідчать відповіді на поставлені запитання), а й численні приклади російсько-українсько-національного перемикування кодів (залежно від рівня мовної компетенції мультилінгва, «тиску» мовного середовища, характеру повідомлюваної інформації, зокрема, стосунку її до професійної чи побутової сфери тощо), інші вияви інтерференції:

Людмила (гаг., 1967 р. н.): [у м'єн'а / йа шч'їмайу / род'ной йа'зик / гагау'зк'ій / потому што'мама / гагау'з'ка // а с'ей'час / пон'їмайет'є / как вс'о разв'ївайетса // с'ей'час ми в'д'етском са'ду винужд'єни розмов'л'ати украї'н'ско'ю мово'ю // 'ето н'є што-то пло'хое / йа пон'їмайу / што ми вс'є про'живаем в Украї'н'є // у м'єн'а в р'єп'єртуар'є оч'єн' много украї'н'к'їх п'їсен' / йа із задоволен'ам засп'ївайу / а'ле все ж таки / ко'гда йа нач'їнала ра'ботат' / 'д'єт'ї пр'їход'їл'ї в'д'єтский сад / он'ї говор'їл'ї на гагау'з'ком / на болгарском].

Домнікія (гаг., 1966 р. н.): [в конце об'а'зат'єл'но / с'їн'їну / ну / сковорода та'ка'яа п'лоска'яа / с'їн'ї // в:оскр'єс'єн'їє она мн'є / ну / нап'р'їм'єр / гово'р'їт / ай / ч'їкч'їд'єр'є // Ван' / ай / спус'т'їс' в'погр'єб'ї н'єс'ї'банку огу'р'цов // говор'їт так / Ван' / к'їдр'д'їт'р'ї'банка са'лата].

Окремі гагаузи знають п'ять (і більше) мов, володіють і молдовською мовою (здебільшого старше покоління, рідше — представники середньої вікової групи), а також — турецькою мовою.

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): Ну, звичайно, вони ж почали зі мною, взагалі дід з бабою почали (розмовляти) зі мною гагаузькою, мама була проти, бо це буде акцент у школі російською. І те, що мама ще вчитель. Вона була проти. Ну, воно так пішло. Дві мови одразу, а потім у школі і третя — болгарська, а потім молдавська яюсь.

Микола (гаг., 2003 р. н.): Моя ось прабабуся, вона вже покійна, але вона знала і румунську, і російську, і гагаузьку мови.

Людмила (гаг., 1967 р. н.): На другому місці російська, на третьому — турецька. Я там працювала. Ось що, турецькою мовою мені подобається. У них такі словесні звороти, пестять слух, дуже подобається мені турецька мова й турецькі пісні. Намагаюся виконувати, але для себе.

Модератор: Отже, гагаузька, російська, турецька, а потім — українська. Болгарська — на п'ятому місці. Ви п'ятимовна?

Людмила (гаг., 1967 р. н.): Так.

Зафіксовано також факти домінантного використання гагаузами рідного мовного коду на тлі розуміння російської мови в селах представниками старшої вікової групи.

Олена (гаг., 1997 р. н.): Моя бабуся взагалі знає і російську мову, і гагаузьку мову, розуміє болгарську мову, але рідною мовою для неї є гагаузька мова. Вона спілкується там із сусідами гагаузькою мовою, тому що в нас сусідки теж похилого віку, але сусідки майже не розуміють російської

мови, тому навіть коли я приїжджаю та розмовляю із сусідами, теж розмовляю суто гагаузькою мовою.

Албанці називають рідною албанську мову — «мову своїх батьків». Національну належність за їхніми свідченнями було вказано раніше і в їхніх особистих документах. У мовних біографіях вони ідентифікують себе як «українські албанці», а також як окрему субетнічну православну групу албанців — *увайти, арнаути*.

Албанці нерідко володіють п'ятьма мовами: рідною — албанською, яку використовують у родині, у побуті, гагаузькою, болгарською — оскільки в с. Каракурт Болградського р-ну, де вони компактно мешкають, є значна кількість гагаузів і болгар, хоч шлюби переважно укладають з албанцями, російською та українською албанці теж володіють, бо вивчали їх у закладах загальної середньої та вищої освіти. Пор.:

Модератор: *А скільки мов особисто Ви використовуєте у своєму житті?*

Петро (алб., 1959 р. н.): *П'ять.*

Модератор: *Назвіть їх, будь ласка.*

Петро (алб., 1959 р. н.): *Албанська, гагаузька, болгарська, російська, українська.*

Гагаузи ідентифікують себе як окремий етнос, незалежно від віку усвідомлюють свою етномовну окремішність.

Ганна (гаг., 1982 р. н.): *Я народжую дитину, а їй пишуть, що вона українець, як, якщо я чистокровна гагаузка? Моя дитина мені ставить питання, чому в тебе написано в паспорті гагаузка, а в мене — громадянин України? Я що, не гагауз, я йому кажу: «Ти — гагауз». А він: «А де написано, що я гагауз?».*

Олена (гаг., 1997 р. н.): *Я вважаю, що якщо наше покоління не буде розповідати своїм дітям про цю мову, дітей не будуть навчати цієї мови, то мова може зовсім зникнути, тому я вважаю, що ми повинні ознайомлювати наших дітей з мовами національних меншин хоча б для загального розвитку, для того, щоб вони розуміли, що вони не чисто українці там, чи росіяни, а в них є там таке коріння.*

Сферою використання гагаузької та албанської мов є родина, побут. Прикметно: інформанти наголошують на тому, що використовують рідні мови в ситуації, коли потрібно приховати якусь інформацію, а також для вираження емоцій. Зокрема, на запитання «У яких ситуаціях Ви говорите рідною мовою?» отримали відповідь:

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Коли сварюся з кимось, коли жартую, ну і так, просто поговорити, коли щось потрібно приховати.*

Модератор: *Чи є у Вас брати та сестри?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Є сестра.*

Модератор: *Якою мовою Ви з ними спілкуєтесь?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Все російською, лаємося гагаузькою, коли щось треба від когось приховати, знову ж таки — гагаузькою.*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Так. Усе російською, з мамою досі все одно російською.*

Модератор: *А по-гагаузьки з мамою не говорили?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Сварилися.*

Модератор: *Коли грубощі, або коли просто є емоції?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Просто емоції. До грубощів, дякувати Богу, не доходить.*

Модератор: *Якою мовою Ви спілкуєтеся зі своєю дружиною?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Російською.*

Модератор: *Гагаузькою сваритесь? Теж, як з мамою?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Ну, а що робить.*

Модератор: *Як Ви виражаєте почуття?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Російською, російською.*

Модератор: *А чому?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Так склалося.*

Рідна мова є важливим чинником збереження національної ідентичності гагаузів, якою вони, як і своєю мовою, культурою, звичаями, традиціями, стравами та іншими ідентифікаторами етносу, переважно пишаються. Про це свідчать такі домінантні відповіді на запитання «*Як Ви розумієте поняття «рідна мова»?»: «Рідна мова, — якою розмовляли батько, мати, дід, прапрадід, прапрапрапрадід», «...яка, напевно, увібралася з молоком матері», «...це та мова, якою розмовляли твої пращури, твої батьки, твої дідуся, бабусі», «...якою спілкуються мої пращури, мої батьки і яку я хочу передавати ще своїм дітям», «...мова батьків і наших предків», «...мати навчила розмовляти», «...якою думаю».*

Проте в мовних біографіях фіксуємо й факти відмови окремих гагаузів молодшої вікової групи вивчати рідну мову і говорити нею.

Олена (гаг., 1997 р. н.): *В мене є молодша сестра. Вона не знає гагаузької мови зовсім.*

Модератор: *Це Ваша рідна сестра?*

Олена (гаг., 1997 р. н.): *Так. Ми навчалися в одній школі, ми росли разом, але вона її не знає.*

Модератор: *А з чим Ви це пов'язуєте?*

Олена (гаг., 1997 р. н.): *Ну, в неї, розумієте, ось: не хочу, все. От, вона не хоче, і вона не буде навіть слухати, що там будуть казати. Ми-от вивчали в школі, нам оцінки ставили з гагаузької мови, але в неї був такий..., відразу в неї. Ні, і все, не буду вивчати. Зараз вона дуже погано розуміє, якщо я в неї щось питаю, вона може там одне слово зрозуміти, там, друге не зрозуміти. Ну, дуже погано...*

Писемною формою гагаузької мови (як і албанської) володіють лише представники молодшої вікової групи цих двох меншин, які вивчали і продовжують вивчати її в закладах загальної середньої освіти в межах предмета «Рідна мова» або на факультативних заняттях. Проте дехто з них, на відміну від старшого покоління, уміє писати цими мовами, особливо — гагаузи.

Модератор: *Ви можете і читати, і писати гагаузькою?*

Яна (гаг., 2004 р. н.): *Так, так.*

Модератор: *Це тому що Вас у школі вчили?*

Яна (гаг., 2004 р. н.): *Так, так.*

Модератор: *Як я розумію, Ваша бабуся не вміє писати?*

Яна (гаг., 2004 р. н.): *Бабуся не пише.*

Модератор: *Бабуся тільки говорить?*

Яна (гаг., 2004 р. н.): *Так.*

Усі інформанти (гагаузи) поділяють думку про те, що гагаузька мова і надалі є слабкою, поступово зникатиме. Зокрема, на запитання «Як Ви думаєте, що Ви відчуваєте, що з Вашою мовою буде через 10 років?» зафіксовано такі відповіді:

Микола (гаг., 2003 р. н.): *До мови ставляться добре, але мова не розвивається, тому що вже багато дітей виросли. Вони, якби, за національністю гагаузи, але розмовляють вже російською, українською мовою. Гагаузька мова потихеньку пропадає. Ну, вона ще буде, але мало людей будуть розмовляти на ній. Розуміти вони можуть її, але ось розмовляти... Може, будуть такі сім'ї, де будуть розмовляти, але так, для себе.*

Дехто з опитаних пов'язують долю мови з наявністю / відсутністю закладів загальної середньої освіти і викладанням мов меншин.

Домнікія (гаг., 1966 р. н.): [йесл'ї зак'ройут ш'коли / по'г'їбн'ет і йа'зик // йа знайу в Бол'градском райо'н'е / в гагау'з'к'їх ш'колах / там'тоже изу'чайут // йа п'ат'л'ет работала'завуч'ем / по'тому ми й'езд'їл'ї на с'ем'їнари / по нац'їонал'ному вихован'у / по нац'їонал'но-патр'їотичному вихован'у / ми й'езд'їл'ї в'с'ола і там смотр'ел'ї // ми по'пал'ї в с'ело гагау'з'коє / йесл'ї в с'ел'е мно'го л'юд'ей / то он сохр'ан'їтса / йесл'ї н'ет / ш'колу зак'ройут].

З-поміж причин слабкості гагаузького ідіому й надалі в мовних біографіях називають також економічний занепад у країні та міграції населення у зв'язку із цим.

Ганна (гаг., 1982 р. н.): *Буде більше домінувати українська чи російська. Раніше виходили заміж за місцевих. А зараз виїжджають і знаходять десь там, звичайно забувається. Багато хто виїхав до Польщі, Італії, Америки, сім'ями жити. Багато хто в Україні живе, в Києві, в Одесі. Я також планую вирватися. Якщо нам скажуть, що культуру піднімуть, зарплату та рівень життя, я гагаузьку вивчу досконально.*

Більшість учасників інтерв'ю засвідчили толерантне ставлення до представників інших національностей та їхніх рідних мов.

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Бессарабія в нас взагалі своєрідний регіон. Тут багато мов. Я просто знаю і болгарську, і гагаузьку, і молдовську розумію. Тому в мене немає проблем із кимось спілкуватися. Тут усі дружню проживають.*

Олена (гаг., 1997 р. н.): *Гагаузів у нашому регіоні не дуже багато, але ми не сваримось з іншими національними меншинами, ніяк не відрізняємось зовнішньо та іншими рисами.*

На запитання «Як у Вашому населеному пункті / нашому регіоні загалом ставляться до російської² мови, до української, до болгарської?» до 24 лютого 2022 р. були отримані такі відповіді:

² Запитання ставили до війни. Тепер ставлення до російської мови, як і до всього російського, змінилося в бік негативного.

Микола (гаг., 2003 р. н.): *Спокійно.*

Модератор: *Не мають відрази, не кажуть, навіщо ця мова?*

Микола (гаг., 2003 р. н.): *Я не чув такого. Може, хтось каже, але я не чув.*

Як засвідчують пізніше записані інтерв'ю, ставлення респондентів до російської мови, як і до всього російського, змінилося в негативний бік.

Яна (гаг., 2004 р. н.): *Не хочу чути і говорити цією мовою (про російську).*

Російська мова є засобом міжнаціонального спілкування і в гагаузів, і в албанців. Цей факт засвідчено інформантами, зокрема такий статус російської мови вони самі озвучили:

Олена (гаг., 1997 р. н.): *...якщо ми бачимо якихось інших людей у своєму селі, ми спілкуємося російською мовою. Це мова незалежна. Ми не знаємо, наприклад, болгарську мову, а болгари не знають нашої мови і щоб розумітися, ми спілкуємось російською мовою.*

Петро (алб., 1959 р. н.): *[й'єст'єств'є:но/вмо'імолодй'є'годи/ко'н'єшно/бол'єйе'чаш'є'е'обш'ал'іс' на родном йазик'є / на албанском йазик'є // ну / пост'єп'єн:о йазик ас'ім'іл'іруйетс'а // молод'ож старайетса обш'атса на руском йазик'є / потому што он у нас йавл'аетса йазиком м'єжнационал'ного обш'єн'йа / хот' ми і на Україн'є жив'ом // ну / вот так вот старайутса обш'атса в основном на руском йазик'є // пост'єп'єн:о / ко'н'єшно / к сожл'єн'йу / албанск'й йазик заби'вайетса].*

Подекуди російська мова є засобом спілкування представників старшого і молодшого поколінь. На нашу думку, причиною цього є передусім недостатні знання старшим поколінням державної мови.

Олена (гаг., 1952 р. н.): *[у нас гагаузк'ий родной йазик / но ми обш'чайемс'а как-то на руском бол'ше // і вот с д'єт'мі / с в'нукам'і // д'єт'і пон'їмайт гагаузк'йй / но н'є говор'ат // но ми пр'ївикл'ї так / на'в'єрно / дома / іл'ї со ш'коли так йеш'чо].*

Інформанти-гагаузи зазначили, що віддають перевагу російській мові, коли переїжджають до міста (у пошуках роботи і кращої долі) або просто приїздять туди.

Модератор: *Якою мовою Ви зараз спілкуєтеся в місті?*

Олена (гаг., 1997 р. н.): *У місті я спілкуюся російською мовою. Я коли дзвоню бабусі чи свекру, спілкуюся гагаузкою мовою. Свекор зі мною — тільки гагаузкою розмовляє.*

Маємо також факти цілеспрямованого вибору російської мови як рідної батьками-гагаузами для своєї дитини для полегшення її соціалізації.

Модератор: *Якою мовою Ви спілкуєтеся зі своєю дитиною?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Російською також.*

Модератор: *Гагаузкою не говорите? Болгарською не говорите?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Ні, хай навчиться добре розмовляти російською спочатку.*

Модератор: *А з родичами зараз?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Гагаузкою. Не, ну з мамою і сестрою — російською. А так з татом, з усіма — гагаузкою. З тещею, з бабuleю, з усіма — гагаузкою.*

Модератор: *Якою мовою вони розмовляють із Вашою дитиною?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Російською. Хай розмовляють російською.*

Модератор: *Це Ви їм сказали?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Так, так.*

Модератор: *А якби Ви їм не говорили?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Та, нє, мій би батько гагаузькою розмовляв.*

Модератор: *А чому Ви йому забороняєте?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Хай дитина навчиться.*

Модератор: *Це Ваш вибір?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Це наш вибір, просто в товариша дівчина на два місяці старша за нашого, вони і болгарською, і гагаузькою, і російською, та дитина [дважди два], вибачте, не знає.*

На запитання про зацікавлених осіб у вивченні державної мови отримали відповідь, що це переважно державні службовці, представники адміністрацій.

Микола (гаг., 2003 р. н.): *Ті люди, які ось працюють на державних посадах чи на державних підприємствах, у них, авжеж, є зацікавленість у вивченні української мови, бо там треба розмовляти українською мовою, папери всі на українській мові заповнювати, і так.*

Модератор: *Але в осіб, які не працюють на таких посадах, немає такої потреби в регіоні?*

Микола (гаг., 2003 р. н.): *Не знаю, може комусь і цікаво вивчати цю мову, пізнавати її.*

І гагаузи, і албанці середньої та молодшої вікової групи охоче вивчають українську мову, усвідомлюють, що це їм потрібно для професійного зростання. Навіть визнають факти домінування її в окремий період їхнього життя.

Модератор: *Яка Ваша мотивація до вивчення української?*

Яна (гаг., 2004 р. н.): *Те, що це — державна мова. І її потрібно знати.*

Модератор: *Чи був у Вашому житті період, коли українська мова була домінантною? Чи ніколи такого не було?*

Домнікія (гаг., 1966 р. н.): *Знаєте, за останні ці чотири роки, як почалася НУШ, я, знаєте, іноді і вдома забувалася. Приходжу додому і починаю з мужем моїм, а він так — альо! [і йа пон'їмайу што...]. А в колективі тоді вже ми повністю перейшли — і накази, і збори — всьо українською мовою.*

Модератор: *Чи був такий період, коли Ви більше спілкувалися українською, ніж гагаузькою, російською?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Коли працював в Одесі.*

Модератор: *Скільки років?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *Півтора, два роки.*

Модератор: *Вона домінувала?*

Дмитро (гаг., 1990 р. н.): *У плані праці я більше розмовляв державною мовою, а після вже з друзями, де гагаузькою, де болгарською. Додому подзвонив — вже гагаузькою.*

Факти з мовних біографій респондентів підтверджують неоднаковий статус української мови де-юре в містах та селах регіону.

Домнікія (гаг., 1966 р. н.): *[самоіе што інт'єр'єсноіе / вот іа набрала 'п'єрвий клас / іа с'уда пр'їїехала буквал'но 25'августа] тобто я не набира- ла клас. Мені дали дітей — я взяла їх. І першого вересня, коли я взяла дітей, я була в шоці. Діти розмовляють російською, вони не розуміють українську мову. Усі діти закінчили дитячі садочки. Усі діти закінчили школи розвивальні, оті розвивашки. Зібрала батьків — питаю: чому ваші діти не розуміють мене? [а іа с'п'єрвого с'єнт'абр'а говор'у с'н'ім'ї'тол'ко] українською.*

Модератор: *У селі ситуація краща?*

Домнікія (гаг., 1966 р. н.): *Да, в селі, я вам кажу, що, от коли почалася НУШ, знаєте, і батьки почали, і приходили, спеціально ми проводили збори, батьківські збори, для того, щоб навчити батьків спочатку. Давайте це. І їм було цікаво. Вони приходили до школи розмовляли українською мовою, діти до школи — приходять і між собою розмовляють українською мовою, на перервах — українською.*

В усіх мовних біографіях гагаузів маємо підтвердження, що представники цього етносу розуміють державну мову, переглядають українськомовні ЗМІ та телебачення, однак не всі можуть розмовляти українською.

Модератор: *Якщо ми зараз, уявімо, заїдемо в гості до Вашого приятеля, в нього увімкнений телевізор, який канал?*

Микола (гаг., 2003 р. н.): *Український.*

Модератор: *Усі дивляться українські канали?*

Микола (гаг., 2003 р. н.): *Так, і розуміють. Вони розуміють її, але розмовляти на ній не можуть. Розуміти її — вони розуміють, але розмовляти на ній не можуть, бо не вчили, може.*

Дослідження мовної поведінки представників слабких мов регіону МДД, виконане на підставі мовних біографій у довоєнний період, засвідчило тенденцію до зміни ставлення до української мови як державної, а саме як мови міжнаціонального спілкування. Позитивну роль у поліпшенні іміджу та реального статусу державної мови відіграють національна мовна, освітня та інформаційна політика, зокрема реформа МОН України «Нова українська школа». Після 24 лютого 2022 року спостерігаємо різку зміну у ставленні до мов міжнаціонального спілкування в полілінгвальному південнобессарабському регіоні. Російська мова втрачає свої позитивні оцінні якості. Як мову країни-агресора, її вже не сприймають позитивно ні з естетичних позицій, ні за параметром престижу. У представників національних меншин, як і в етнічних українців, з'являється відраза до неї. Натомість українська мова набуває позитивної оцінки за цими ознаками, що позначається на бажанні мешканців регіону використовувати саме її, а не російську мову як засіб міжетнічної комунікації. Закони, спрямовані на захист української мови як державної (ст. 10 Конституції України, Закон України «Про освіту» 2017 р., Закон Украї-

ни «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р.), створили законодавчі умови для цього.

Отже, завершенню повноформатного удержавлення української мови в регіоні, маркером якої вважаємо використання мови як засобу міжнаціонального спілкування, сприяє наразі не лише законодавство, але й соціально-політична ситуація в суспільстві, психологічна готовність представників різних етносів спілкуватися між собою державною мовою. На заваді цьому стоїть лише недостатня мовна компетенція старшого і подекуди середнього поколінь мовців. Уважаємо, що потреба представників національних меншин цих вікових груп у якісному знанні державної мови з метою використання її як засобу міжетнічної комунікації має бути задоволена. Лише тоді можна констатувати завершення процесу удержавлення української мови в регіоні.

Отримані результати відкривають перспективи подальшого вивчення мовної ситуації. Такі дослідження потрібні для пошуку оптимальних шляхів формування збалансованої мовної політики і ефективних заходів її реалізації. Зберегти і розвинути не лише державну, а й мови національних меншин ареалу, що перебувають під загрозою зникнення, зокрема гагаузьку та албанську, здатна тільки така мовна політика України.

Статтю опубліковано за матеріалами доповіді на Міжнародній онлайн-конференції «Дебати щодо мовного розмаїття в сучасній Україні: мови національних меншин, білінгвізм та мовні ідеології у воєнні часи» 21 жовтня 2022 р.

ЛІТЕРАТУРА

- Бікова Н.М. (2006). *Типи мовної поведінки в мультілінгвальної ситуації* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
- Колесников О.А. (упор.). (1994). *Мовна ситуація в Придунайському краї Одеської області України: 1993—1994 рр.* Ізмаїл: Ізмаїльський педагогічний інститут.
- Колесников А. (2015). Соціолінгвістична ситуація на південному заході Одещини. Я. Кічук (ред.), *Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень* (с. 134—145). Ізмаїл: СМІЛ.
- Колесников А. (2019). Проблеми реалізації мовної політики України кінця ХХ — початку ХХІ століття у Південній Бессарабії. Я. Кічук (ред.), *Крос-культурний код Подунав'я: історико-лінгвістичні студії* (с. 63—68). Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМІЛ».
- Колесников А.О. (2022). Із спостережень над проблемами реалізації національної мовної політики України в Південній Бессарабії. Н. Кондратенко (ред.), *Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки і перспективи* (с. 98—105). Вінниця: ТВОРИ.
- Соколова С.О. (2023). Зміна ставлення до мов українців на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1(85), 3—19. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.003>
- Шумицька Г.В. (2023). Зміни в мовній ідентичності українців під час російсько-української війни: 2022 рік. *Українська мова*, 4(84), 3—10. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003>
- Кісс Н.С. (2022). Дослідження мовних проблем в Україні під час війни (наукова хроніка). *Українська мова*, 3(83), 134—141.

Wingender M. (2021). *Contested Language Diversity — Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine*. <http://surl.li/gyqnc> (дата звернення: 10.04.2023).

Статтю отримано 18.04.2023

REFERENCES

- Bikova, N.M. (2006). *Types of language behavior in a multilingual situation* [abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).
- Kiss, N.S. (2022). Research of the language issues in the wartime Ukraine. *Ukrainian language*, 3(83), 134—141 (in Ukrainian).
- Kolesnykov, O.A. (Ed.). (1994). *Language situation in the Danube District of Odesa Region of Ukraine: 1993—1994*. Izmail: Izmailskiy pedahohichnyi instytut (in Ukrainian).
- Kolesnykov, A. (2015). Sociolinguistic situation in the south-west of Odesa. Ya., Kichuk (Ed.), *Ukrainian Danube Region in the Light of Humanitarian Studies* (pp. 134—145). Izmail: SMYL (in Ukrainian).
- Kolesnykov, A. (2019). Problems of implementing the language policy of Ukraine at the end of the 20th — beginning of the 21st century in Southern Bessarabia. Ya., Kichuk (Ed.), *The cross-cultural code of the Danube: historical-linguistic studies* (pp. 63—68). Izmail: RVV IDHU; “SMYL” (in Ukrainian).
- Kolesnykov, A.O. (2022). From the observations on the problems of implementing the national language policy of Ukraine in Southern Bessarabia. N., Kondratenko (Ed.), *Applied Linguistics in the South of Ukraine: Achievements and Prospects* (pp. 98—105). Vinnitsa: TVORY (in Ukrainian).
- Shumytska, H.V. (2023). Changes in the linguistic identity of Ukrainians during the Russian-Ukrainian War: 2022. *Ukrainian language*, 4(84), 3—10. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2023). Changes in the attitude of Ukrainians to languages against the background of the full-scale Russian invasion of Ukraine. *Ukrainian language*, 1(85), 3—19. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.003> (in Ukrainian).
- Wingender, M. (2021). *Contested Language Diversity — Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine*. Retrieved April 10, 2023 from <http://surl.li/gyqnc>

Received 18.04.2023

Maryna Deliusto, Candidate of Sciences in Philology,
Associate Professor,
Department of the Ukrainian Language and Literature
Izmail State University of Humanities
12 Repin St., Izmail 68601, Ukraine
E-mail: mdelyusto@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>

CHANGES IN THE ATTITUDE TOWARDS THE STATE LANGUAGE OF THE REPRESENTATIVES OF THE NATIONAL MINORITIES OF THE DNIESTER AND DANUBE RIVERS

The article deals the results of the analysis of language biographies of speakers of the Gagauz and Albanian languages who live in the south of Odesa region, between the Dniester and Danube rivers, as well as observations of the language situation in this region after February 24, 2022. A comparison of the obtained results with the results of previous studies carried out at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries showed that the language and educational policy of Ukraine since the beginning of the Russian aggression in 2014, especially the active phase of the Russian aggression,

caused a language shift associated with a change in attitude to the Ukrainian language as a state language, namely, as a language of international communication. The Russian language, losing its positive evaluative qualities in the polylingual South Bessarabian region, as the language of the aggressor, is no longer perceived positively either from an aesthetic point of view or in terms of prestige. Instead, the Ukrainian language acquires a positive evaluation based on these signs that, in addition to the laws aimed at protecting the Ukrainian language as a state language (Article 10 of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On Education” of 2017, the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language” of 2019), causes the emergence of a real need for representatives of national minorities to have a high-quality knowledge of the state language in order to use it unhindered as a means of interethnic communication.

Keywords: *attitude to languages, language behavior, national minority languages, Gagauz language, Albanian language, Ukrainian language, language of international communication.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.034>
УДК 811.161.2'23'27'38

Л.Т. МАСЕНКО, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: masenko14@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-7759-4734>

ПЕРЕХІД НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ ЯК ЧИННИК ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (на прикладі роману Володимира Рафєєнка «Мондегрін»)

У статті проаналізовано мову й художні смисли роману Володимира Рафєєнка «Мондегрін». Вивчено відображені в тексті мовні і психолінгвістичні трансформації, зумовлені зміною мовного коду творчої реалізації — переходом російськомовного письменника на українську мову. Досліджено характерні риси мови роману, зокрема насичення тексту синонімічними рядами, переліками, цитуванням, словесною грою з найменнями персонажів. Висвітлено також провідну ідею роману, а саме: вплив рідної мови на відновлення спадкоємного зв'язку особистості з попередніми поколіннями свого роду в контексті загальнонародної історичної пам'яті про пережитий українцями трагічний досвід ХХ сторіччя.

Ключові слова: зміна мовного коду, словесна гра, цитування, мовна пам'ять роду, історична пам'ять.

Процеси дерусифікації України активізувалися у 2014 р., коли після загарбання Росією Криму й частини Донбасу все більше українців почали усвідомлювати роль російської мови як гуманітарної зброї в експансіоністських планах Кремля.

Ще інтенсивніші зміни відбулися в мовній ідентифікації громадян, які в побуті вживали російську мову, після повномасштабного вторгнення

Цитування: Масенко Л.Т. (2023). Перехід на українську мову як чинник відновлення історичної пам'яті (на прикладі роману Володимира Рафєєнка «Мондегрін»). *Українська мова*, 3(87), 34—43. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.034>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Росії в Україну у 2022 р. У зрусифікованих міських середовищах перехід із російськомовної комунікації на українську набув значного поширення. Так, соціологічна група «Рейтинг» в опитуванні 2022 року констатувала стаке зменшення російськомовного сегменту українців: у 2012 р. таких респондентів було близько 40 %, наприкінці 2021 р. — 26 %, на початку війни — 18 %. Натомість «перехід» російськомовних відбувається в сегменті «двомовних» (із 15 до 32 %). При цьому дві третини тих, хто в побуті використовує дві мови, і третина російськомовних виявляють готовність перейти тільки на українську (соціологічна група «Рейтинг», 2022).

Прискорена українізація відбувається і в столиці. Згідно з опитуванням, проведеним у застосунку «Київ Цифровий», кожен третій киянин (33,3 %) заявив, що після повномасштабного вторгнення РФ перейшов на українську мову спілкування (Марків, 2023).

На особливу увагу соціо- та психолінгвістів заслуговують вияви зміни мовного коду в мистецьких, зокрема письменницьких колах, оскільки для літераторів мова — не лише засіб спілкування, а й інструмент творчої реалізації.

За даними Вікіпедії, одесит Борис Херсонський, автор 15 поетичних книжок, написаних російською мовою, під час російсько-української війни у віці 64 років перейшов на українську, хоч і зазначав, що на початках через відсутність українськомовного середовища в його поезії страждала фонетика.

На українську мову творчої діяльності перейшла уродженка Донецька Ія Ківа — поетка, перекладачка, журналістка. У 2014 році через російську окупацію Донецька вона переїхала до Києва. І. Ківа спочатку була письменницею-білінгвом — писала і українською, і російською мовами, але після 24 лютого 2022 року повністю перейшла на українську.

Подібний життєвий досвід пережив донецький письменник Володимир Рафеєнко. Закінчивши Донецький університет за спеціальністю «російська філологія та культурологія», він усі твори писав російською мовою, публікував їх у Москві і здобув там визнання, отримавши престижні літературні премії. Після окупації Донецька у 2014 р. письменник змушений був залишити місто й переїхати з родиною на Київщину. Уже під час перебування в Києві В. Рафеєнко написав ще звичною для нього російською мовою роман про війну «Долготы дней», що вийшов у 2017 р. в перекладі українською Маріанни Кіяновської під назвою «Довгі часи» і навіть потрапив до короткого списку номінантів на Шевченківську премію 2018 р. Водночас письменник вирішив опанувати українську мову, зробив це самотужки і написав перший українськомовний твір «Мондегрін. Пісні про смерть і любов», опублікований у видавництві «Meridian Czernowitz» у 2019 р. «Багато зусиль довелось докласти Росії, — зазначав письменник, — щоб я, двічі лауреат Російської премії та премії НОС («новая словесность»), нарешті почав писати роман українською» (Коцарев, 2019).

Показово, що й після видання українськомовного роману письменник не збирався повністю відмовлятися від російськомовної творчості,

плануючи надалі писати один роман українською, а один російською: «Я вірив, що зможу утримувати в собі ці дві мови, писати і думати ними, реалізувати двомовність як таку» (Рафеєнко, 2022). Ця настанова на літературну двомовність різко змінилася після 24 лютого 2022 року. Тоді В. Рафеєнко жив у дачному будинку друзів, що розташований між Бородянкою і Бучею. Від російської окупації його з родиною врятували волонтери, ризикуючи власним життям. Жорстокі реалії російсько-української війни вплинули на ставлення письменника до російської мови. «Після 24 лютого я вирішив більше ніколи в житті не видавати і не писати творів російською мовою, — заявив В. Рафеєнко. — Я більше не хочу мати нічого спільного з культурою вбивць і гвалтівників. Мені боляче навіть уявляти, що хтось раптом уважатиме мене російським письменником на підставі того, що я пишу російською. Я більше ніколи не хочу мати нічого спільного з дискурсом російськомовної літератури у світі. Досить. Від лютого дві тисячі двадцять другого і назавжди» (Рафеєнко, 2022).

Роман «Мондегрін» є важливим джерелом для вивчення лінгвістичних і психолінгвістичних механізмів переходу з російськомовної літературної творчості до українськомовної і зумовлених цим змін у світосприйнятті й ідентичності творчої особистості. Метою нашої розвідки є дослідження відображених у романі мовних та світоглядних трансформацій, що відбуваються у свідомості індивіда у зв'язку зі зміною мовного коду.

«Мондегрін» — твір до певної міри автобіографічний, наскільки це визначення можна застосувати до тексту, створеного в жанрі магічного реалізму, у якому дійсність переплітається зі сновидіннями, фантазмагоричними перевтіленнями, часовими та просторовими зсувами й казковими образами.

Головний герой твору Габрієль Богданович Габінський, або Габа, переїздить до столиці з Донбасу і в новому для нього мовно-культурному середовищі вчить українську мову. Критик О.О. Коцарев влучно назвав цей твір «романом із мовою» (Коцарев, 2019). Він сповнений роздумами героя про українську мову, прагненням оволодіти якомога більшим її лексичним запасом, самоспостереженнями над психологічними змінами, що відбуваються в його свідомості під впливом нової мовної реальності.

Текст роману засвідчує високий рівень, якого автор досяг в оволодінні українською, проте він веде гру із читачем, змушуючи свого героя іноді сумніватися у правильності вживання того чи того слова. Так, розмовляючи з менеджером супермаркету, у якому працює Габінський, він запитує співрозмовника: «А що таке вирій? Вибач, я українську тільки опановую»¹. Або: «Ну, якщо, звісно, в українській мові є таке слово — “квінтесенція”» (Рафеєнко, 2019, с. 13). Або нанизує ланцюжки синонімів, пропонуючи читачеві самому обрати одну з лексем: «І вітер уже

¹ Рафеєнко Володимир. (2019). *Мондегрін. Пісні про смерть і любов*. Чернівці: Meridian Czernowitz. Далі в тексті посилання лише на сторінки роману.

не співає, а гуде за вікном, як чортова fuga, хуга, завія чи хурдеча (кому яка лексема в цей час ближча)» (там само, с. 25).

Загалом переліки належать до виразної стилістичної особливості мови «Мондегрину». Пор., своєрідне відтворення в тексті міського пейзажу: «Мимо великих вікон пропливала вулиця, протилежні будинки, зірки, автівки, жіночі посмішки, минуле життя, і навколо всього цього кружляла, як Юпітер навколо Сонця, зона АТО» (там само, с. 59). Або перелік продуктів у супермаркеті: «Кандидат наук був призначений підсобним у двох відділах — солодоців та овочевому. Тобто мав професійно спостерігати за картоплею, капустою, цибулею, огірками і томатами, цукровим буряком, цукровою пудрою, цукровим діабетом, шоколадом, лікерними цукерками та повсякчас і побутовим рошеном українського народу» (там само, с. 33). Або в описі університетської хімічної лабораторії: «Пахло пилом, папером, дешевою кавою, мокрим асфальтом Університетської вулиці, дорожнім рухом, сірим дощовим небом, в якому іноді пролядало весняне сонце, та липами, що вдивляються в університетське життя п'яте десятиріччя поспіль» (там само, с. 90).

У деяких переліках автор застосовує словесну гру, уводячи до них власні новотвори, наприклад: «Переселенець з Донбасу міг бути сепаратистом, росіянином, дебілом, крадієм, кишеньковим злодієм, торбохватом, вікнолазом, котолобом, котолупом, а, може, й котохватом» (там само, с. 32), де останні лексеми є авторськими неологізмами, утвореними за аналогією до розмовного слова «торбохват».

Окремі лексичні новотвори письменник супроводжує іронійною самооцінкою: «У житті, починаючи із самого нашого народження, нас постійно підстерігають несподіванки. Їх можна ще назвати неочікуванками чи нежданчиками. Хоча це й суржикувато звучить, але що поробиш» (там само, с. 22).

Характерною рисою твору є також постійне перелицювання найменувань персонажів. Найбільше антропонімійних варіантів пов'язано з іменем менеджера бакалійного відділу в оболонському супермаркеті, де Габінському пощастило знайти роботу після переїзду до Києва. Спершу менеджер, колишній капітан-афганець, представлений як Петров Пеця Петрович. Далі в тексті цей антропонім набуває найрізноманітніших форм: *Пейрулино, Петро Петракіс, Петрусьо, Пьотрек, Петро Петрович, Піт, Періас, Петренко, Петрос, Ферус, Петро, Петраня, Петро Петренко, Петровський, Пітер, пан Петракіс, Петручо*.

Цей антропонімійний ряд містить як українські розмовні форми імені Петро (*Петрусьо, Пеця, Петренко*), так і різноманітні іншомовні його аналоги: грецькі (*Петракіс, Періас*), італійські (*Пейрулино, Петручо*), англійські (*Піт, Пітер*). Можливо, до авторських утворень належать варіанти *Пьотрек* і *Петраня*.

Оригінальність літературного антропонімікону роману визначають і імена двох головних жіночих персонажів: «...жили собі на сході країни дві прекрасні дівчинки. Одну, наприклад, звали Снавдулія, а другу — Сосіпатра» (там само, с. 49). Ці екзотичні імена біблійного походження не

відомі, проте, в ужитку ані в історичному, ані в сучасному слов'янському антропоніміконі.

Гумористичне перелицювання торкається і деяких топонімів Київщини. Як повідомляє Габінському дід, у якого він купує цибулю на оболонському базарі, його рідне селище під Києвом, по-новітньому зветься *Клавдієве-Тарасове*, тоді як старовинна його назва *Публієве-Неронове* (там само, с. 123).

Завдяки цій словесній грі топонім, як і низка наведених вище антропонімів, пов'язаних з іменем Петро, вводить українські найменування в контекст, спільний із західноєвропейським.

Заслуговує на увагу той факт, що на відміну від київського простору, який обживає Габінський, де всі місця його перебування чітко локалізовані, позначені реальними сучасними назвами столичних районів, вулиць, магазинів і кав'ярень, місцевість Донбасу у спогадах головного героя залишається безіменною, що свідчить про символічне сприйняття батьківщини Габінського як відчуженої від решти країни внаслідок ворожого загарбання, як області, що зникає з мапи України. Ось як метафорично зображує В. Рафеєнко події, які відбувалися на Донеччині під час російського вторгнення у 2014 р.: *«Вітер страху, нерозуміння та розпачу хвилями котився від центру міста до периферій і повертався від них посиленій у сотні разів. Земля під ногами колівалася і пливла серед дня. А протягом ночі, довгої неспокійної ночі, зникали цілі райони, і рано-вранці на їхньому місці виникали зовсім нові, небачені, населені якимись іншими істотами. Іноді старі знову поверталися на своє місце, але при цьому нові нікуди не щезали. В шахтарських дистриктах у березні чотирнадцятого року на тому самому місці перебувало водночас два-три різних варіанти тих чи інших вулиць. Вони сперечалися один з одним, нашаровувалися, виштовхували один одного в небуття, взаємознищувалися, поєднувалися, вели безкінечну війну»* (там само, с. 112).

Мова Габінського — освіченої людини, кандидата філософських наук, колишнього викладача Донецького університету, насичена цитатами, прямими й перефразованими, із художньої літератури, філософії, історії. Джерелом цитування є українська класична література, фольклор, а також вислови видатних постатей європейської культури та згадки про них: *«Ти думаєш, козаченьку, що я умираю, а я в тебе, молодого, ума вивіряю»* (там само, с. 126); *«...ота зоря — то тільки скалок болю, що вічністю протягий, мов огнем»* (там само, с. 131); *«Габа підривається зі стільця, летить у повітрі й кричить: “Минають дні, минають ночі. Минає літо, шелестить!”»* (там само, с. 182); *«Дзвінок співав і співав тонесеньку тихесеньку пісню. “Стоїть гора високая, — співав він, — по-під горою гай”»* (там само, с. 189); *«А краще нічого й не розуміти (ми, зрештою, ніякі не Декарти»* (там само, с. 48); *«Він навчився не думати про стосунки з батьками, що вже за рік до війни чимось нагадували теплі взаємини Лютера і католицької церкви»* (там само, с. 98); *«Від сьогодні до завтра випростовувалася така відстань, яку не подолати, хоч пересувай-*

ся гелікоптерами Леонардо да Вінчі» (там само, с. 108) тощо. Як зазначено в одному з відгуків про книжку, «мислення Габінського наскрізь складається з цитування. Цитати сперечаються між собою, сплітаються, поєднуються й вибухають новими сенсами. Цей процес виглядає неймовірно влучно й красиво» (Петренко, 2019).

Високий рівень освіченості, ґрунтовні знання світової, передусім європейської, історії й культури об'єднують Габінського з персонажами попереднього роману В. Рафеєнка «Довгі часи». До інтелектуальної еліти належать головні герої твору — Сократ Гредіс, литовець, народжений в Україні, професор філософії, та Вересаєв, народжений на Донбасі, хімік за освітою, який більше захоплюється літературною творчістю. Як зазначала польська славістка Агнешка Матусяк у ґрунтовному літературознавчому аналізі роману «Довгі часи», «конструюючи своїх протагоністів у такому «гібридному ідентифікаційному ключі», Рафеєнко підважує український ідентичнісний автостереотип Донбасу як антиінтелектуального та патокриміногенного регіону» (Матусяк, 2020, с. 243). На думку дослідниці, «у персонажі Лізи, як і в іншій двійці головних героїв, криється Рафеєнкова ідея деколоніальної об'єднавчої національної та суспільно-культурної української ідентичності, що є конструктивною контрпропозицією для етнонаціоналістичного ексклюзивістського варіанта, використовуючи який формувався ідентичнісний зразок не лише в постсовєтській Україні, а й узагалі в українській національній думці Нового Часу» (там само, с. 243—244).

Стратегію зображення України як відкритої до культурних контактів невід'ємної частини загальноєвропейського цивілізаційного простору письменник утілює і в романі «Мондегрін» через рясне цитування українських і зарубіжних авторів, а також образне перевтілення персонажів через їхню різномовну ідентифікацію.

Головна сюжетна лінія твору пов'язана з українською мовою, з набуттям нового досвіду, який вона дає Габінському. Спостерігаючи за змінами, що відбуваються в його свідомості під впливом набутого мовного знання, він міркує: «Але от тут і виявилось, що у випадку з мовою, хто ким оволодіває — не так уже й очевидно» (Рафеєнко, 2019, с. 22).

В інтерв'ю з Маріанною Кіяновською письменник зазначав, що першою робочою назвою роману була «Українська як іноземна», проте згодом він зрозумів, що вона неточна. Українська мова не могла бути іноземною для героя роману, як не була вона іноземною для його автора. Разом з українською мовою до переселенця з Донбасу повертається генетична пам'ять, відновлюється перерваний зросійщенням зв'язок з історією роду, із життєвим досвідом попередніх поколінь. За словами письменника, «у якомусь сенсі моя книжка, — як відновлення того, що було. Адже мої батьки вважали рідною не ту мову, яка передалась їм від батьків» (Кіяновська, 2019).

Як зазначено вище, роман значною мірою побудовано на відображенні сновидінь, марень, фантастичних образних перевтілень. Цікаві

метаморфози викликає в уяві Габінського українська мова: він починає бачити людей, що його оточують, в образах різноманітних тварин і птахів. Річ у тім, що в донецькій родині Габінського одна людина все ж розмовляла з ним українською. Це була його бабуся по материнській лінії Марфа Олександрівна, яка знала безліч народних казок і розповідала їх маленькому онукові. Відтак українська мова відродила в його пам'яті дитячі спогади й асоціації з казковими персонажами. *«Але найприголомшливішою новиною стала українська мова. Співуча та прекрасна. З одного боку, цією мовою до маленького Габи в дитинстві говорили соловей, миша, півень і чудесний хробачок. Уже не кажучи про кобилячу голову. З іншого, річ у тому й полягала, що з ним, із цим хробаком, тепер потрібно було регулярно спілкуватися»* (Рафеєнко, 2019, с. 17).

Українська народна казка стала джерелом появи в романі центрального міфологічного персонажа Кобилячої Голови. На сторінках твору Габінський постійно спілкується із цією примарною істотою: Кобиляча Голова дає йому уроки української мови, стежить за його поведінкою, схвалюючи або засуджуючи її. Цей загадковий антропоморфний образ із народного фольклору можна тлумачити як своєрідне уособлення українства, українського світу, що засвідчують, зокрема, такі роздуми головного героя: *«Уже в роки університетського навчання Габа ніяк не міг збагнути, звідкіля український народ узяв цей образ? Чому голова? Чому кобиляча? Чому і як сталося, що вона, самотня та зажурена, котиться Європою? І до яких часів вона докотиться? І що потім стане робити?»* (там само, с. 31).

Химерна поява фантастичних персонажів у чітко локалізованих просторових реаліях сучасного Києва відтворена в гумористичній сцені побачення Габінського з дівчиною на ім'я Оле-Лукойє в кав'ярні «Ярославна» на вулиці Ярославів Вал. На ірреальність образу дівчини натякає вже її ім'я, аналогічне до наймення відомого персонажа, який керує дитячими снами, з казки Ганса-Християна Андерсена. Фантасмагоричний характер зустрічі виявляється і в появі в кав'ярні Кобилячої Голови. Вона ревниво стежить за перебігом побачення Габінського з дівчиною, постійно втручаючись в їхню розмову і намагаючись відволікти його увагу на повторення правил української мови.

Цей епізод, що в ньому присутні в певній взаємодії й конкуренції персонажі з двох різних міфологічних світів — українського і данського — відповідає загальному контексту роману, у якому, як зазначено вище, елементи української культури відтворено в її органічних зв'язках із загальноєвропейською.

Проте не всі епізоди з казковими персонажами й примарними метаморфозами зі сновидінь головного героя належать до сфери фантастики. Цілком реалістично автор відтворює в романі «Мондегрін» трагічну подію, яка відбулася в родині Габінського по материнській лінії на початку 20-х років ХХ сторіччя.

Прадід і прабабуся Габінського прожили все життя в мальовничому селі Куші, де мали велике господарство — двоповерховий старовинний

дім, млин і стайні. Прадід Єгор вирощував жеребців, яких купували німці й турки. Про освіченість заможної родини свідчили піаніно, велика бібліотека, зібрання європейських наукових часописів за кілька десятик років тощо. У 1922 р. більшовики розграбували все майно родини і розстріляли батьків на очах п'ятох їхніх маленьких дітей.

Реальність цієї трагедії підтверджує оповідь про неї Габиного дідуся Олексія Єгоровича — одного із синів загиблого подружжя, урятованого разом з іншими дітьми старим Марком Прочанином. За советської доби сироти, як навчив їх рятівник, мали приховувати своє «соціально вороже» походження з так званої куркульської родини, тож Олексій Єгорович розповів зятеві про долю своїх батьків лише в часи незалежності.

Спогад про страшні події, що трапилися з родиною пращурів Габінського після приходу до влади більшовиків, належить до тих «нищівних протуберанців пам'яті», які відроджує в його свідомості повернення рідної мови. Як міркує головний герой, *«чесні зусилля особистості, яка цілком і повністю бажає переселитися (а це ж не тільки географічне поняття), щоб оселитися в оселі² (осаджуватися, осадитися, сідати, (од) сідати(ся) на чому, поселюватись, посідати, посідати(ся), сідати, сісти осадю) та віковий простір мови зустрічаються і втілюються в персонажів народних казок, різноманітних міфологічних істот, народжують **нищівні протуберанці пам'яті**. І це, людоньки, справді страшно»* (там само, с. 22. Виділення наше. — Л.М.).

Трагедія, що трапилася із пращурами головного героя роману, не обмежується травматичним досвідом однієї родини. Трагічною є історія всього українського народу, пережита у страшному двадцятому сторіччі. Від жахить генетичної пам'яті Габінського заспокоює англомовний спів Магалії Джексон «I'm On My Way», платівку якої ставить на патефоні дідусь Олексій Єгорович: *«Вона співала, а Габа віддалявся від цих людей, від села Куці, від двадцятих років якогось незрозумілого століття, одного з безкінечних та кривавих століть, прожитих його батьківщиною, від своїх батьків та їхніх батьків та батьків їхніх батьків»* (там само, с. 106—107).

Отже, перший українськомовний твір В. Рафеєнка засвідчує суттєву зміну в його мовній ідентичності. Білінгвальний досвід письменника, типовий для інтелектуала зросійщеного східноукраїнського міста, у якому роль функційно активної належала російській мові, тоді як українська була функційно пасивною, під впливом зміни середовища і, головне, набутого негативного ставлення до російської мови як мови ворога трансформувалася з пасивного в активний білінгвізм із перспективою переорієнтації на українську одномовність.

Перехід письменника на українську мову відродив у його самоусвідомленні перерваний русифікацією зв'язок зі своїм народом, із пережитими ним трагічними подіями ХХ сторіччя, з національною історичною пам'яттю.

² Непряма цитата з М. Гайдегера «Мова — оселя буття».

Водночас автор «Мондегрину» демонструє ментальність, не замкнену в межах Національного, а відкрити до Іншого, до розмаїття світової, передусім європейської культури, й оприявнює свою причетність до неї.

Згідно з Вікіпедією, слово «мондегрін» увійшло до англійської мови порівняно недавно. Словник Вебстера узаконив його у 2008 р. Це слово означає 'щось недочуте або спотворене почуте, внаслідок чого виникає слово, яке живе своїм життям'.

Що мав на увазі письменник, назвавши цим екзотичним словом свій новий роман? Імовірно, можна прийняти пояснення, що його подано в анотації до видання: «[Книжка] передусім про те, як погано різномовні частини України досі чули одна одну, внаслідок чого й перетворилися одна для одної на суцільний “мондегрін”».

У будь-якому разі, як би ми не інтерпретували назву роману, він збагатив українську літературу талановитим твором.

ЛІТЕРАТУРА

- Кіяновська М., Рафеєнко В. (2019). Як мова визначає пам'ять. *Zbruc*. <https://zbruc.eu/node/91540> (дата звернення: 10.04.2023).
- Коцарев О. (2019). «Мондегрін». Культурний письменник із Донецька Рафеєнко написав роман про переселення українською мовою. *TEXTY.ORG.UA*. <http://surl.li/hagej> (дата звернення: 10.04.2023)
- Марків Наталка. (2023). Майже 34 % киян перейшли на українську під час війни. *Вечірній Київ* (8 лютого 2023). <https://vechirniy.kyiv.ua/news/78419/> (дата звернення: 10.04.2023).
- Матусяк Агнешка. (2020). *Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою*. Львів: ЛА «Піраміда».
- Петренко Т. (2019). Мова, що дримає в тобі: «Мондегрін» Володимира Рафеєнка. *Читомо*. <http://surl.li/haggf> (дата звернення: 12.04.2023).
- Рафеєнко В. (2019). *Мондегрін. Пісні про смерть і любов*. Чернівці: Meridian Czernowitz.
- Рафеєнко В. (2022). Мовна трансформація як ознака совісті. *Критика, 9–10*. *Соціологічна група Рейтинг*. <https://cutt.ly/LDK8jon> (дата звернення: 12.04.2023).

Статтю отримано 17.04.2023

REFERENCES

- Kiiianovska, M., & Rafieienko, V. (2019). How language defines memory. *Zbruch*. Retrieved April 10, 2023 from <https://zbruc.eu/node/91540> (in Ukrainian).
- Kotsarev, O. (2019). “Mondegreen”. Rafieienko, a cult writer from Donetsk, wrote a novel about the refugees in Ukrainian. *TEXTY.ORG.UA*. Retrieved April 10, 2023 from <http://surl.li/hagej> (in Ukrainian).
- Markiv, Natalka. (2023). Almost 34 % of Kyiv residents switched to Ukrainian during the war. *Evening Kyiv* (February 8, 2023). Retrieved April 10, 2023 from <https://vechirniy.kyiv.ua/news/78419> (in Ukrainian).
- Matusiak, Agnieszka. (2020). *Get out of silence Decolonial struggles of Ukrainian culture and literature of the twenty-first century with post-totalitarian trauma*. Lviv: LA “Piramida” (in Ukrainian).
- Petrenko, T. (2019). The language that is sleeping in you: “Mondegreen” by Volodymyr Rafieienko. *Chytomo*. Retrieved April 12, 2023 from <http://surl.li/haggf> (in Ukrainian).
- Rafieienko, V. (2019). *Mondegreen. The songs about death and love*. Chernivtsi: Meridian Czernovitz (in Ukrainian).

Rafieienko, V. (2022). *Movna transformacija jak oznaka sovisty. Krytyka, 9–10* (in Ukrainian). *Sociolohichna hrupa Rejtynh*. Retrieved April 12, 2023 from <https://cutt.ly/LDK8jon> (in Ukrainian).

Received 17.04.2023

Larysa Masenko, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Culture of Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: masenko14@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-7759-4734>

SWITCHING TO THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FACTOR OF HISTORICAL MEMORY RESTORATION (ON THE EXAMPLE OF VOLODYMYR RAFIEIENKO'S NOVEL "MONDEGREEN")

The article focuses on the language and artistic senses of the novel "Mondegreen. Songs about Deaths and Love" by Volodymyr Rafieienko. The author was born in Donetsk; by 2014, he used to write his books in the Russian language, had them published in Moscow publishing houses, and was honored with prestigious Russian literary awards. In 2014, after Donetsk got occupied by the Russian troops, Rafieienko moved to Kyiv and switched from Russian to Ukrainian as the main idiom of his creative self-expression. "Mondegreen" is the writer's first novel that he wrote in Ukrainian; therefore, numerous language and psycholinguistic transformations, depicted in the book, are of great interest to both readers and linguists.

The article analyzes the main features of the novel's language, particularly the usage of synonymic lines, specifications, quotations, word games regarding the characters' names and toponyms, etc. In the main protagonist's memories, the landscape of his native Donbas remains nameless. It visibly contrasts with the depiction of Kyiv: there, all the places that the character visits have their modern names, including local districts, streets, shops, and cafes. It is a symbolic representation of the refugee's small homeland — the territory alienated from the rest of the state by enemies' aggression and disappearing from the map of Ukraine.

The novel's main storyline relates to the new linguistic and historical experience that Habinsky (the author's alter-ego) acquires thanks to the Ukrainian language. Therefore, this research sheds light on the dominant idea of the novel: it demonstrates the importance of the mother tongue in the restoration of the individual's connection with their ancestors, especially in the context of the nation's historical memory and Ukrainians' tragic experience during the 20th century.

Keywords: *code-switching, word play, citation, linguistic memory, historical memory.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.044>
УДК 811.161.2'36Сімович

Н.О. ЯЦЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: n.yats@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8393-4615>

ДИНАМІКА МОРФОЛОГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА: У ПОШУКАХ «СВОГО» І «ЧУЖОГО»

У статті проаналізовано морфологічні терміни, запропоновані у «Практичній граматиці української мови» (1918 р.) і «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.) Василя Івановича Сімовича. З'ясовано обставини його зацікавлення питаннями мови, термінологією, її національним духом. Визначено та схарактеризовано основні поняття морфології, їх термінологічне вираження, описано морфологічні терміни, простежено їх динаміку. Зіставлено їх із відповідними сучасними термінами. Обґрунтовано вплив мовної особистості Василя Івановича Сімовича на становлення української морфологічної термінології.

Ключові слова: мовна особистість В.І. Сімовича, національна термінологія, термінотворення, граMATика, морфологічний термін, частини мови, діахронія і синхронія.

Не можна допускати того,
щоб ставали забутими незабутні.

Василь Сімович

Збереження національного духу української термінології в умовах глобалізаційних процесів чи не найважливіша проблема сучасного українського термінознавства. Національна своєрідність українського терміна не втрачає своєї актуальності як об'єкта спеціального наукового дослідження. Питання усталення лінгвістичної термінології загалом і морфологічної зокрема було і є вагомим як наприкінці ХХ ст., так і на початку ХХІ ст.

Цитування: Яценко Н.О. (2023). Динаміка морфологічної термінології Василя Сімовича: у пошуках «свого» і «чужого». *Українська мова*, 3(87), 44–57. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.044>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Глибоке зацікавлення історією формування української граматичної (синтаксичної, морфологічної, словотвірної) термінології засвідчують праці І.І. Огієнка, Т.В. Баймута, Н.А. Москаленко, Н.В. Гуйванюк, В.В. Захарчин, А.П. Загнітка, О.В. Медведь, І.А. Ярошевич, М.П. Баган, О.М. Гордої, Ю.А. Чернобров, загалом мовознавчої — праці І.В. Коропенко, Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, В.І. Авраменко, М.П. Лєсюка, Д.Б. Якимович-Чапран, Н.А. Ляшук та ін. Вивчення становлення лінгвістичної термінології у працях окремого вченого — це визначення національної специфіки та ідіостилю мовної особистості, її мовознавчої спадщини, шляхів пошуку вдалого терміна на позначення певного лінгвістичного поняття. Дослідженню мовознавчої термінології персоналій присвячено дисертації та статті: «Мовознавча термінологія І.Я. Франка в світлі його лінгвістичних поглядів» Є.С. Регушевського (Регушевський, 1963), «Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX — початку XX ст.» В.В. Деркача (Деркач, 1999), «Мовознавча спадщина Василя Чапленка» І.П. Мамчич (Мамчич, 2001), «Філологічна термінологія Михайла Грушевського» О.С. Масликової (Масликова, 2004), «Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX — поч. XX ст.)» О.М. Гордої (Горда, 2016), «Юрій Шевельов як дослідник української мови» К.Д. Каруник (Каруник, 2019), «Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент» І.А. Казимирової (Казимирова, 2020), «Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20—30-х рр. XX ст.» О.С. Черемської (Черемська, 2021) та ін. До нагальних завдань українського термінознавства належить вивчення наукової мови тих мовознавців минулого століття, які не зазнали репресивних утисків радянської системи, передусім зросійщення. Дуже вдячний матеріал для такого дослідження — морфологічна термінологія Василя Івановича Сімовича, що засвідчена насамперед у «Практичній граматиці української мови» (1918 р.) і «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.), які ми обрали для аналізу. У деяких його статтях цю термінологію досліджено частково.

Мета пропонованої розвідки — проаналізувати морфологічні терміни, використані у граматиках В.І. Сімовича, з'ясувати їхню семантику, особливості творення та динаміку, порівняти їх із сучасними морфологічними термінами¹.

Грунтовне дослідження наукового доробку Василя Івановича Сімовича (1880—1944) — видатного українського філолога, громадського і культурного діяча, дійсного члена Наукового Товариства імені Шевченка, ректора Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі (1926—1930), учасника Правописної конференції в Харкові 1927 року, члена редколегії Української Загальної Енциклопедії

¹ У цитованих джерелах зберігаємо правопис оригіналу.

(1930—1935), учасника Празького лінгвістичного гуртка — розпочалося тільки з 90-х рр. ХХ ст., коли Україна стала незалежною державою.

Професор В.І. Сімович не мав змоги організувати власну лінгвістичну школу, проте його вважали своїм учителем видатні українські мовознавці Ю.В. Шевельов та О.Т. Горбач.

За радянської доби використовувати праці Василя Івановича Сімовича як спадщину буржуазного націоналіста не дозволяли. Хоч до текстів його праць прямого доступу не було, проте в окремих наукових монографіях та статтях покликання на них усе-таки траплялися. Зокрема, на ідеї В.І. Сімовича покликалися Л.Л. Гумецька (Гумецька, 1958), Ю.К. Редько (Редько, 1966), В.М. Русанівський (Русанівський, 1971).

Не можна не згадати інших фактів з біографії вченого, які свідчать про неабияке його зацікавлення термінологією. Після закінчення університету В.І. Сімович береться до педагогічної діяльності й одразу ж відгукується на нагальні потреби шкільництва. У 1911 р. в Чернівцях опубліковано підручник із логіки С.І. Канюка, до якого він уклав психолого-дидактичну термінологію.

У статті «На теми мови» (1924) пояснено терміни технічні: (*влоговина*) (Сімович, 2005, с. 268), економічні, а саме: *робітна година, робітний час, робітна сила, зайвина* (там само); *обрібка, добувальна промисловість* (там само, с. 270).

У 1942 р. вийшла друком стаття В.І. Сімовича «Відгомін українського світогляду княжої доби», у якій він проаналізував окремі терміни суспільно-політичної термінології, зокрема *владика, князь, десятські, сотські, тисяцькі, гривня, шеляг* та ін. (Сімович, 2005, с. 421—422).

Не втратили своєї актуальності міркування мовознавця про саму термінологію («своє» в ній і «чуже»): «А тут же іще й термінологія, причому, термінологія кожного народу йшла й іде іншими шляхами, вона зв'язана з культурними впливами чужих мов (рос., напр., з нім. та церк.-слов.; чеськ. з нім.; укр. потрохи з польськ. та рос. і т. д.) та з структуральними законами кожної мови, законами, які, як ми бачили, в кожній мові інші...» (Сімович, 2005, с. 294). Він зазначав: «Серед таких обставин хіба можна мріяти про яке-таке порозуміння між австрійською та російською Україною щодо мови?» (там само, с. 235).

Зі вступного розділу «Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» дізнаємося про незвичайну історію написання цієї праці (ГУМ, с. 1—6). Вона постала з навчальних лекцій В.І. Сімовича для полонених українців на теренах Німеччини й Австрії в умовах воєнного лихоліття Першої світової війни, поєднавши талант великого педагога і вдумливого мовознавця.

Згодом В.І. Сімович запланував створити значні за обсягом граматики як підручники, призначені вчителям і учням шкіл, а тому поряд із практичними він ставив також навчальні завдання, розв'язання яких потребувало чіткої дефініції морфологічних понять і їх термінологійного вираження.

Погляди автора на граматичну термінологію (морфологічну, зокрема) формувалися передусім під значним впливом граматик, у яких уже була випрацьована система граматичних понять та відповідна термінологія. Національні терміни іноді стихійно, але більшою мірою цілеспрямовано представлені в західноукраїнських граматиках М.М. Лучкая (Лучкай, 1830), М. Осадци (Осадца, 1876), П.М. Дячана (Дячан, 1865), О.Й. Партицького (Партицький, 1873), О.М. Огоновського (Огоновський, 1889). Активно долучалися до випрацювання наукової термінології граматисти початку ХХ ст. і в Східній Україні, коли було знято заборону українського друкованого слова і суттєво розширено сфери використання української мови, особливо в добу українізації (20-ті роки ХХ ст.). Важливу роль у становленні науково-методологічних поглядів і термінологічної діяльності вченого відіграли відомі на той час праці як його попередників, так і сучасників. Зокрема, науковий опис граматичної будови мови і термінологічне визначення її понять подано в «Руській граматиці» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (Смаль-Стоцький, 1914). Як зауважував М.П. Лесюк, у своїй праці «хоч він (Сімович) використовує багато термінів Смаль-Стоцького, але вже частіше намагається “українізувати” слово» (Лесюк, 2014, с. 258).

О.Т. Горбач у післяслові «Василь Сімович і його «Грамматика української мови» (1921)» до мюнхенського перевидання 1986 р. «Граматики української мови» В.І. Сімовича зазначав: «Зміни, що були проведені в ГУМ (порівняно до ПП), стосуються: 1) політичної термінологічної актуалізації в тексті й примітках (як де, то й у прикладах); 2) правописномовних виправлень в авторському тексті; 3) зміненої граматичної термінології з углядженням нових наддніпрянських граматик; 4) доповнень, переформулювань і модифікацій норм у морфології, аспектології й синтаксі, — в тому й змін у поглядах на окремі явища українщини чи їх генезу; 5) майже вдвоє поширеного числа ілюстративних прикладів; 6) поширеного змісту окремим додатком про віршування... Тим самим об'єм книжки збільшився з 368 стор. на 584 стор.» (Горбач, 2005, с. 444—445).

Високо оцінюючи «Практичну граматику української мови» (1918) та «Граматику української мови» (1921) В.І. Сімовича, варто передусім відзначити ті загальнонаукові лінгвістичні засади, на яких їх створено. У них автор поставив перед собою важливу мету — синтезувати мовні течії Наддніпрянської та Наддністрянської України, витворивши одну, соборну; запропонувати українську граматику, яка достатньо б репрезентувала самобутність української мови, зберігала б її національний дух — національний код нації.

Ці граматики В.І. Сімовича складаються із чотирьох частин: I. Звуки; II. Слова; III. Речення і як додаток — «Віршовання». У цій статті зосередимо увагу на термінологічному вираженні понять відмінюваних та невідмінюваних частин мови.

Найбільше місця у граматиках відведено розділові «Відмінні частини (частини) мови» (ПГУМ, с. 106—242; ГУМ, с. 130—313). Терміном від-

мінні частини (частини) мови В.І. Сімович об'єднав іменники, прикметники, числівники, займенники та дієслова за наявністю спільних у них граматичних категорій і за словозміною.

На означення іменника В.І. Сімович ужив терміна *іменик*, для якого виокремив морфологічні категорії роду, числа, зазначивши, що «імена бувають троякого роду»: чоловічого, жіночого, середнього (ПГУМ, с. 104; ГУМ, с. 127), причому використав термін *середній рід* замість *ніякий*, наявний у попередніх граматиках. Автор виокремив також іменники спільного роду (не всі вони відповідають сучасному трактуванню) і, що важливо, подав список іменників, які відрізняються родом від російських відповідників (*ступінь, полин...*) (ГУМ, с. 141). Крім цього, виділив терміни на означення числа іменників: *однину, двійню, множину* (ПГУМ, с. 105—106; ГУМ, с. 129).

У «Практичній граматиці української мови» В.І. Сімович назвав числами відмінки, як це було і в граматиках інших авторів, пор.: *перший відмінок, другий, третій, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий* (ПГУМ, с. 105), а в «Граматиці української мови» запропонував синонімічні пари на означення цих відмінків, пор.: *називний — називник, родовий — родовік, давальний — давальник, знахідний — знахідник, кличний — клічний, орудний — орудник, місцевий — місцевік* (ГУМ, с. 128—129).

Важливим є спостереження В.І. Сімовича за поділом іменників на громади: *зміслові іменики (животні, неживотні, особові, звірячі; власні імена, гатункові (родові), збірні, матеріальні) та подумані* (ПГУМ, с. 106—107). Іншу лексико-семантичну класифікацію іменників подано у другому виданні, у якому виокремлено *наочні іменики*, серед яких — *власні ймена, гатункові (рядові), збірні, матеріальні та уявні (подумані)* (ГУМ, с. 130—131).

Замість терміна *матеріальні іменики* в сучасних джерелах подано *іменники з речовинним (матеріальним) значенням* (СУЛМ М, с. 66). Деякі з термінів, зафіксовані у граматиках В.І. Сімовича, збережено до сьогодні. Серед них — *особові та збірні іменники*.

Іменики зміслові та іменики наочні в сучасних граматиках замінено на *іменники конкретні*, а *іменики подумані, речі та іменики подумані, уявні* — на *іменники абстрактні* (Вихованець, с. 50—51). Хоч у термінологійній концепції В.І. Сімовича утвердився термін *матеріальні іменики*, проте в сучасній практиці його замінено на *речовинні іменники*.

Серед граматичних понять В.І. Сімович виокремив відміну іменника, ототожнивши її з відмінюванням. У його граматиках подано *тверду відміну, м'яку відміну, шелестівкову відміну, чоловічу відміну, чоловічу тверду відміну, чоловічу м'яку відміну, відміну жіночу, жіночу тверду відміну, жіночу м'яку відміну, жіночу шелестівкову відміну, відміну середню, середню тверду відміну, середню м'яку відміну, середню шелестівкову відміну, власну відміну, давню відміну* (ПГУМ, с. 115—116; ГУМ, с. 144—146). Автор близько підходить до сучасного тлумачення твердої, м'якої та мішаної груп, властивих іменникам різних родів.

Термінонайменуванням *чужі іменики, невідмінні іменики* (ПГУМ, с. 144), *чужі іменики, невідмінні іменики, чужі власні імена* (ГУМ, с. 181—

182) в сучасній граматичній терміносистемі відповідають терміни *невідмінювані іменники* та *незмінні іменники* (СУЛМ М, с. 123).

В.І. Сімович кваліфікував *прикметник* у граматичному просторі української мови, спершись на засади і принципи тогочасних граматик. Він виокремив у першому виданні граматики прикметники *присвійні, згрубілі, порівняльні* (ПГУМ, с. 145—148), а в другому — *присвійні, згрубілі, порівняльні, здрібнілі, несливі* (ГУМ, с. 183—187). В останньому виданні зацентровано увагу на визначальних для прикметника ознаках, як-от: рід, число, групи: «Та рід у прикметників відрізняється тільки в однині. У множині родів не відрізняється ся» (ГУМ, с. 183). Терміноодиниці *тверді закінчення, м'які закінчення* зафіксовані лише в першому виданні (ПГУМ, с. 153), проте *останки давньої відміни прикметників, зложена відміна, іменникова відміна, відміна власних імен* — у другому (ГУМ, с. 193). В.І. Сімович використав терміни *ступіновання прикметників* (ПГУМ, с. 148), *ступеньовання прикметників* (ГУМ, с. 187), зауваживши, що «назва ця вийшла з порівняння зі ступнями (східцями) у сходах» (там само). У «Практичній граматиці української мови» у ступенюванні прикметників виокремив перший ступінь, другий ступінь — *вищий*, третій ступінь — *найвищий* (ПГУМ, с. 148). У «Граматиці української мови» — так само три ступені прикметників: «Перший зветь ся ще й рівний, другий — вищий, третій — найвищий» (ГУМ, с. 187). Цим термінам у сучасних граматах української мови відповідають терміноодиниці *вищий* та *найвищий ступені порівняння* в межах категорії *ступенів порівняння прикметника* (Грамматика, с. 283). Слушними вважаємо міркування В.І. Сімовича про особливості творення ступенів порівняння прикметника: «Але ж у нашій мові можна й «заступати» найвищий ступінь формою рівного ступня з прирісними слівцями пре-, все-, н. пр.: добрий-предобрий, могутній-всемогутній. Творити 3. ступінь на зразок мос. мови, додаючи до 1. або 2. ступ. слівце: «самий» — не можна» (ГУМ, с. 191—192).

Використаний у граматах В.І. Сімовича термін *відміна прикметників* у сучасних граматах української мови кодифіковано як *словозміна прикметників* або *відмінювання прикметників* (СУЛМ М, с. 221). *Твердій і м'який відминам* (ПГУМ, с. 154—156; ГУМ, с. 195—197) відповідають сучасні терміноназви *тверда* і *м'яка групи прикметників*. Терміноодиниці *останки незложених форм прикметника: іменна* (ПГУМ, с. 158), *іменникова* (ГУМ, с. 200) *відміна* — це сьогодні короткі (нечленні) прикметники, а термін *відміна власних імен* — *відмінювання присвійних прикметників* (Грамматика, с. 307).

В обох граматах В.І. Сімович виокремив сім «відділів» займенників: *особові, зворотний, присвійні, указові, питайні, відносні, невизначені*, до яких уналежнив *означальні* та *заперечні* (ПГУМ, с. 160—164; ГУМ, с. 203—207). На думку М.П. Лесюка, «Сімович добре знав народну мову, народні говірки, бо часто наводить говіркові форми. Наприклад, правильно зауважує, що в західноукраїнських говірках існують редульковані займенники *цесь, цесья, цесе* (і варіанти), *тот, тота, тото*, а в

підгірських — *цес*» (Лесюк, 2014, с. 253). В академічному теоретичному курсі з морфології сучасної української літературної мови займенники за значенням поділено на 8 груп: *особові, зворотний, присвійні, питально-відносні, вказівні, означальні, заперечні, неозначені* (СУМ М, с. 266).

На сім «відділів» В.І. Сімович поділив і числівники. У першому виданні граматики — це *головні, порядкові, збірні, поділові, множні, дрібні, невизначені* (ПГУМ, с. 178—180). Із приводу головних числівників автор зауважив: «У мові, як у життю. У кожній громаді мусить бути голова» (ПГУМ, с. 178). У другому виданні граматики лише *поділові* замінено на *розділові*, а *дрібні* — на *дробові* (ГУМ, с. 226—229). Залежно від характеру виражених кількісних понять у сучасній українській літературній мові числівники поділяють на *означено-кількісні (власне кількісні, збірні, дробові)* та *неозначено-кількісні* (СУЛМ М, с. 243—244; Граматика, с. 325). У сучасну числівникову систему української літературної мови ввійшли такі терміни В.І. Сімовича, як *порядкові числівники, збірні числівники, головні* замінено на *власне кількісні, невизначені* — на *неозначено-кількісні*, а *дрібні* — на *дробові*. Три його терміни — *поділові, розділові* та *множні числівники* — вилучено із сучасного граматичного вжитку.

У розділі «Дієслово» В.І. Сімович також виявив себе як термінотворець, оскільки істотно розширив коло понять у царині дієслівних категорій і запропонував нові терміни, які стосуються «неоднакового щодо роду дійства» (виду) — *дієслова недоконані: а) недоконані започинові дієслова; б) недоконані протягові дієслова; 3) недоконані наворотові дієслова і дієслова доконані: помічні, способові* (ПГУМ, с. 191—192).

У другому виданні граматики серед дієслів щодо *ваги* В.І. Сімович виділив групу *самостійних*, не виявлених поряд із *помічними* та *способовими* в попередньому виданні. До *самостійних* уналежнив дієслова, що «самі вказують щось про когось, н. пр. *(я) роблю, (ти) шила, (вони) плакали*. У кожній із тих форм міститься цілком зрозуміла думка, на це вказують дієслова *робити, шити, плакати*. Та є й такі дієслова, що самі про себе мають своє значіння, н. пр.: *(він) є (н. пр. Українець), (вона) була (н. пр. слаба), (вони) будуть (н. пр. дома)*» (ГУМ, с. 244).

Залежно від роду дійства (сучасна категорія перехідності / неперехідності) В.І. Сімович поділив дієслова на *перехідні, неперехідні, зворотні, заіменикові, обопільні* (ПГУМ, с. 190; ГУМ, с. 241—242).

У граматиках В.І. Сімович проаналізував *способи висказу* (тобто висловлювання): *дійсний спосіб (його звать іще й прямим), прямий спосіб, приказовий спосіб, можливий спосіб* (ПГУМ, с. 198—199) та *дійсний спосіб, наказовий, волевий (бажальний спосіб), можливий спосіб (умовний)* (ГУМ, с. 251—252). Терміни *дійсний спосіб, наказовий спосіб, умовний спосіб, спонукальний спосіб* та *бажальний спосіб* використані в академічному теоретичному курсі з морфології сучасної української літературної мови (СУЛМ М, с. 387).

У першому виданні граматики В.І. Сімович виокремив чотири часові форми, позначені термінами *теперішність, минулість, давномину-*

лість, будучність (ПГУМ, с. 198), а у другому її виданні назвав їх *теперішній час, минулий час, давноминулий час, будучий час або прийдешній час* (ГУМ, с. 251). Така часова парадигма не відрізняється від сучасної, у якій розмежовано форми *теперішнього, минулого, майбутнього часу, давноминулого, або передминулого, часу* (Граматики, с. 376, 380—382).

У граматиках В.І. Сімовича використано терміни *відміна помічних дієслів: бути, няти, перша відміна дієслів («е»-відміна), громада рівнопнева: голосівкова, шелестівкова, громада нерівнопнева: голосівкова, мішана, громада рівнопнева голосівкова «е»-відмини, шелестівкова рівнопнева громада «е»-відмини, громада нерівнопнева голосівкова «е»-відмини, мішана нерівнопнева громада «е»-відмини, громада мішана тверда, нерівнопнева мішана тверда громада, громада мішана м'яка, нерівнопнева мішана м'яка громада; друга відміна дієслів («и»-відміна); третя відміна дієслів (без звязкового звука)* (ПГУМ, с. 213—236; ГУМ, с. 274—313), яких немає в сучасних описах граматичної системи дієслова української мови.

В.І. Сімович у межах категорії стану спочатку виокремив *стан підметний* («зветь ся ще й діяльний») та *стан предметний* («зветь ся ще й страдальний») (ПГУМ, с. 200), а згодом — *стан страждальний* і *стан предметний* (ГУМ, с. 261). Цих термінів немає в сучасній граматичній терміносистемі.

У граматиках В.І. Сімовича неозначену форму дієслова названо *дієімеником* (ПГУМ, с. 203; ГУМ, с. 254).

У розділі «Як поділяють ся дієслівні форми» автор зазначає: «...дієслова творять подвійні форми: а) **прости** (не зложені, суцільні) — з пня, додаючи до нього чи закінчення, чи наростки; б) **зложені**, як до готових уже (простих) форм додають ся иньчі слівця» (ГУМ, с. 254). Загалом він виокремив сім простих дієслівних форм: *дієіменик, минулість (минулий час), дієприслівник минулости (минулого часу), дієприкметник страдального (предметного) стану, теперішність (теперішній) час, дієприслівник теперішності (теперішнього часу), приказовий (наказовий спосіб)* та чотири зложені: *давноминулий час, будучий час, можливий спосіб, страждальний стан* (ПГУМ, с. 217; ГУМ, с. 254).

Особливе прагнення В.І. Сімовича зробити свій підручник загальноукраїнським зумовило дотримання ним мовних правил і галицькоукраїнського, і наддніпрянського діалектів. Саме тому він у підрядкових примітках подавав особливі форми, які не можна вважати загальноприйнятими, але можна почути в західноукраїнських чи галицьких говорах, побачити у творах західноукраїнських чи наддніпрянських письменників, та зазначав: «На заході України часто вставляють “би” між дієслово й заіменник і кажуть (та й пишуть): *я кинув би ся, вони молили б ся, я би ся вдарив*» (ГУМ, с. 281).

Докладно описавши в граматиках дієслово, автор зацентрував основну увагу на способах творення дієслівних форм та особливостях їх уживання. Багато з його термінів не закріпилося в сучасній граматичній терміносистемі, напр.: *сприростковані недоконані дієслова, зложені форми, відміна*

помічних дієслів та ін.; мають іншу назву, напр.: *чужі дієслова* — запозичені дієслова, *відміна дієслів* — словозміна дієслів, або *дієвідмінювання*.

Розділи «Невідмінні частини мови» та «Невідмінні частини мови» присвячені характеристичі *прислівників, приіменників, злучників* (сполучників у ГУМ) та *викликів* (ПГУМ, с. 242—256; ГУМ, с. 328—339).

У першому виданні граматики виокремлено прислівники *місця, часу, способу, міри, причини* (ПГУМ, с. 249—250), а в другому її виданні — прислівники *місцеві, часові, способові, міри, причинові* (ГУМ, с. 328—329). Терміни на означення обставинних прислівників, використані в першому виданні граматики В.І. Сімовича, уживали донедавна без змін у сучасній українській літературній мові (СУЛМ М, с. 432). Проте в новітніх граматичних працях використано терміни *займенникові прислівники, означальні прислівники* (ГраMATика, с. 507), *обставинні прислівники зі значенням місця* (там само, с. 519), *обставинні прислівники часу* (там само, с. 521—524), *обставинні прислівники причини* (там само, с. 524), *обставинні прислівники умови, обставинні прислівники мети* (там само, с. 527), *обставинні прислівники з допустовим значенням, прислівники способу дії* (там само, с. 528—529).

Автор використав терміни *ступінування прислівників*: (ПГУМ, с. 252) та *ступіньовання прислівників* (ГУМ, с. 333), яким у сучасних граматичних працях відповідає термін *категорія ступенів порівняння прислівників* (ГраMATика, с. 544).

На означення прийменника (*приіменника*) у граматаках В.І. Сімовича використано небагато термінів. Зокрема, зафіксовано такі, як *приіменники* (ПГУМ, с. 242), *зложені приіменники, приіменники-приставки* (там само, с. 247—248; ГУМ, с. 325) та *приіменники-приростки* (ГУМ, с. 325). Сам процес появи термінів мовознавець назвав «повстанням приіменників», зауваживши: «Щодо того, з чого приіменники склали ся, то одні з них уже з-давен-давна вживали ся в нашій мові в тому самому розумінні, що й тепер (*до, під, при*), другі повстали з імеників, н. пр.: *верх, коло, кінець, край, кругом...*, то знов зі зложення приіменника з якимось імням, н. пр.: *замість* (за+місце), *поверх* (по+верх), *підчас* (під+час), *узбіч* (уз+бік), *позад* (по+зад)..., а то й із прислівників, н. пр.: *просто, недалеко, низче...* Крім того, бувають іще й *зложені* приіменники, н. пр.: *попід, зпонад, зпоперед...*» (ГУМ, с. 316).

Сполучник як частину мови в першому виданні граматики В.І. Сімович назвав *злучником*, що зумовлено традицією вживання цього терміна в тогочасних навчальних посібниках в Україні (ПГУМ, с. 252), а в другому — *сполучником* (ГУМ, с. 334). Він розмежував *співпорядкові злучники: сполучні, суперечні (протиставні), розставні, бажальні, обосновні, висновні* (ПГУМ, с. 253—254) і *підпорядкові злучники: порівняльні, висказові, часові, причинові, намірові, наслідкові, умовні, допустові, питайні* (там само, с. 254—256). Дещо іншу класифікацію автор запропонував у другому виданні граматики: *рівнопорядкові сполучники: єднальні, протиставні, розставні, бажальні, зясувальні, висновні* (ГУМ, с. 334—336) і

підпорядкові сполучники: порівняльні, висказові, часові, причинові, намірові, наслідкові, умовні, допустові, питайні (там само, с. 336—338).

В.І. Сімович схарактеризував сполучники також і за будовою: «1. Самі вже здавна сполучувалися слова та речення зі собою: і, а, та, бо... це *чисті* сполучники, або як їх ще звать: *первісні*. 2. *Витвірні* сполучники або *похідні*, що то вони походять від інших слів (*чи, коли, як, однак, скоро*). 3. Інші сполучники знову зложені з двох або й більше слів, н. пр.: *отже* (от + же)» (ГУМ, с. 339).

У сучасній граматичній терміносистемі української мови маємо терміни, використані у граматиці В.І. Сімовича: *еднальні сполучники*, (*суперечні*) *протиставні сполучники*, *порівняльні сполучники*, *причинові сполучники*, *наслідкові сполучники*, *допустові сполучники* (СУЛМ М, с. 514—524; Граматика, с. 633—637). Проте деякі з них зазнали змін: термінам *розставні злучники*, *розставні сполучники* відповідає термін *розділові сполучники*; термінам *намірові злучники*, *намірові сполучники* — термін *сполучники мети (цільові)*; термінам *зложені злучники*, *зложені сполучники* — термін *складені сполучники*.

На позначення вигуків В.І. Сімович використав терміни *виклик* та *звуконідроблені виклики* (ПГУМ, с. 256; ГУМ, с. 339), які в сучасному граматичному вжитку не закріпилися. Замість них уживають терміни *вигук* (СУЛМ М, с. 525), *звуконаслідувальні слова* (там само, с. 534), *вигуки-речення* (Граматики, с. 735), *звуконаслідувальні слова-речення* (там само, с. 741).

В.І. Сімович не виокремив таку частину мови, як *частки*, розподілив їх між прислівниками та займенниками.

«Граматики В. Сімовича, — висновкував М.П. Лесюк, — була видатним явищем в українському мовознавстві» (Лесюк, 2014, с. 511). Граматист ХІХ ст. розрізняв «своє» і «чуже», бо замінив, наприклад, *приіменники-приставки* на *приіменники-приростки*, застерігав від уживання московських форм у відмінюванні числівників.

В.І. Пілецький зазначав, що В.І. Сімович у своїх працях переважно використовував граматичну термінологію, творену на українській мовній основі. Тому і замість можливих *префікс* і *суфікс* мовознавець уживав *приросток* і *наросток*, замість *активний* і *пасивний стан* — *діяльний* і *страждальний стан*, *дієіменнику* надав перевагу перед *інфінітивом* (Пілецький, 2008, с. 248—249).

Отже, динаміку морфологічних термінів В.І. Сімовича спостережено в таких сферах граматичної термінології: 1) словозміні; 2) називанні частин мови; 3) означенні відмінків; 4) поділі іменників на громади з відмінною лексико-семантичною класифікацією (не збережений у сучасній українській мові); 5) означенні невідмінних іменників; 6) виокремленні розрядів прикметників та визначальних для них ознак, у поділі їх на відміни; 7) поділі дієслів; 8) означенні способів висказу (висловлення) дієслів; 9) творенні часових дієслівних форм; 10) поділі дієслів на громади, відміни; 11) означенні дієслів у межах категорії стану; 12) поділі

прийменників; 13) класифікації сполучників. Істотних змін зазнала словозміна частин мови. Помітною є послідовна заміна іншомовних морфологічних термінів на питомі українські.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Вихованець — Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Граматика — Вихованець І.Р., Городенська К.Г. та ін. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

ГУМ — Др. Василь Сімович. (1921). *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*. Київ — Ляйпціг: Українська накладня.

ПГУМ — Д-р Василь Сімович. (1918). *Практична граматика української мови*. Рахат: Видання товариства «Український рух».

СУЛМ М — Білодід І.К. (ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Білоус М., Терлак З. (1995). *Василь Сімович (1880—1944): Життєписно-бібліографічний нарис*. Львів: НТШ.

Головацький Я.Ф. (1849). *Граматика руского азыка*. Львів: [б. в.].

Горбач О. (1986). Василь Сімович і його «Граматика української мови» (1921). В. Сімович, *Практична граматика української мови* (с. 14). Київ — Ляйпціг — Мюнхен: [б. в.].

Горбач О. (2005). Василь Сімович і його «Граматика української мови» (1921). В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. I: *Мовознавство*, с. 440—450). Чернівці: Книги — ХХІ.

Горда О.М. (2016). *Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.)* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Львів.

Гординський С. (2005). Василь Сімович, людина і вчений. В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. I: *Мовознавство*, с. 430—433). Чернівці: Книги — ХХІ.

Гуйванюк Н. (2008). Вплив мовознавчих поглядів Василя Сімовича на формування українських граматичних концепцій у 20—30-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*, 312—313, 216—223.

Деркач В.В. (1999). *Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця ХІХ — початку ХХ ст.* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Київ.

Дячан П.М. (1865). *Методична граматика азыка малорускогого*. Львів: Ставропіг. ін-т.

Казимиrowa І.А. (2020). Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент. *Українська мова*, 2(74), 59—73. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059>

Каруник К.Д. (2019). *Юрій Шевельов як дослідник української мови* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Харків.

Когут Т.М. (2007). *Педагогічна та просвітницька діяльність Василя Сімовича (1880—1944)* [автореф. дис. канд. пед. наук]. Івано-Франківськ.

Лесюк М. (2014). *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Мамчич І.П. (2001). *Мовознавча спадщина Василя Чапленка* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Дніпропетровськ.

Масликова О.С. (2004). *Філологічна термінологія Михайла Грушевського* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Донецьк.

Огоновський О.М. (1889). *Граматика руского азыка для школь середныхъ*. Львів: [б. в.].

- Осада М. (1876). *Граматика руського языка*. Львів: Ставропіг. ін.-т.
- Партицкий О.О. (1873). *Граматыка руска для ужитку в школах людових в Галичині*. Львів: Ц. к. наклад. Шк. книжок.
- Пілецький В. (2008). Граматична термінологія Василя Сімовича і сучасність. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича*, 312—313, 248—249. Чернівці: Рута.
- Погребенник Ф. (2005). Василь Сімович — український вчений і громадсько-культурний діяч. В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. 2: *Літературознавство. Культура*, с. 11—22). Чернівці: Книги — ХХІ.
- Регушевський Є.С. (1963). *Мовознавча термінологія І.Я. Франка в світлі його лінгвістичних поглядів* [автореф. дис. канд. філол. наук]. Київ.
- Сімович В. (2005). *Праці у двох томах* (т. 1: *Мовознавство*). Л.О. Ткач (упоряд. і передм.). Чернівці: Книги — ХХІ.
- Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. (1914). *Граматика руської мови*. Відень: Книгарня тов-ва ім. Шевченка.
- Тарновецька Л. (1991). Мовознавча спадщина Василя Сімовича і сучасність. *Культура слова*, 41, 52—58.
- Черемська О.С. (2021). *Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20—30-х рр. ХХ ст.* [автореф. дис. докт. філол. наук]. Київ.
- Шевельов Ю. (2005). Незаступна втрата. Василь Сімович — мовознавець. В. Сімович, *Праці у двох томах* (т. 1: *Мовознавство*, с. 426—430). Чернівці: Книги — ХХІ.

Статтю отримано 19.01.2023

LEGEND

Вихованець — Vukhovanets, I. (Ed.), & Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary” (in Ukrainian).

Граматика — Horodenska, K.H. (2017). *Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

ГУМ — Dr. Vasyl, Simovych. (1921). *Grammar of the Ukrainian language for self-study and to help school science*. Kyiv — Leipzig: Ukrainska nakladnia (in Ukrainian).

ПУМ — Dr. Vasyl, Simovych. (1918). *Practical grammar of the Ukrainian language*. Rashtat: Vydannia tovarystva “Ukrainskyi rukh” (in Ukrainian).

СУЛММ — Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Modern Ukrainian Literary Language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Bilous, M., & Terlak, Z. (1995). *Vasyl Simovych (1880—1944): A biographical and bibliographical sketch*. Lviv: NTSh (in Ukrainian).
- Cheremaska, O.S. (2021). *Kharkiv School of Philology in the History of Ukrainian Linguistics in the 20—30s of the XX Century* [Extended summary for the Doctor of Philological Sciences degree]. Kyiv (in Ukrainian).
- Derkach, V.V. (1999). *Philological terminology of M.P. Drahomanov in the system of Ukrainian scientific terminology of the late XIX — early XX centuries* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Kyiv (in Ukrainian).
- Diachan, P.M. (1865). *Methodical grammar of the Little Russian language*. Lviv: Stavropig. instytut (in Ukrainian).
- Holovatskyi, Ya.F. (1849). *Grammar of the Ruthenian language*. Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Horbach, O. (1986). Vasyl Simovych and his “Grammar of the Ukrainian Language” (1921). V. Simovych, *Practical Grammar of the Ukrainian Language* (p. 14). Kyiv — Liaiptsih — Miunkhen: [b. v.] (in Ukrainian).

- Horbach, O. (2005). Vasyl Simovych and his “Grammar of the Ukrainian Language” (1921). V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol. 1: *Linguistics*, pp. 440–450). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Horda, O.M. (2016). *Establishment and development of word-formation terminology in Galician school grammars of the Ukrainian language (second half of the XIX — early XX centuries)* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Lviv (in Ukrainian).
- Hordynskiy, S. (2005). Vasyl Simovych, a man and a scientist. V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol. 1: *Linguistics*, 430–433). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Huivaniuk, N. (2008). Influence of Vasyl Simovych’s linguistic views on the formation of Ukrainian grammatical concepts in the 20–30s of the twentieth century. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Slavic philology*, 312–313, 216–223 (in Ukrainian).
- Karunyk, K.D. (2019). *Yuri Shevelev as a researcher of the Ukrainian language* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Kharkiv (in Ukrainian).
- Kazymyrova, I.A. (2020). Linguistic profile of a source as a terminographic tool. *Ukrainian language*, 2(74), 59–73. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059> (in Ukrainian).
- Kohut, T.M. (2007). *Pedagogical and educational activity of Vasyl Simovych (1880–1944)* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Lesiuk, M. (2014). *Formation and development of the Ukrainian literary language in Galicia a monohrafiia*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).
- Mamchych, I.P. (2001). *Linguistic heritage of Vasyl Chaplenko* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
- Maslykova, O.S. (2004). *Philological terminology of Mykhajlo Hrushevsky* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Donetsk (in Ukrainian).
- Ohonovskiy, O.M. (1889). *Grammar of the Ruthenian language of secondary schools*. Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Osadtsa, M. (1876). *Grammar of the Ruthenian language*. Lviv: Stavropig. instytut (in Ukrainian).
- Partytskyi, O.O. (1873). *Russian grammar for use in folk schools in Galicia*. Lviv: Ts. k. nakl. Shk. knyzhok (in Ukrainian).
- Piletskyi, V. (2008). Grammatical terminology of Vasyl Simovych and modernity. *Scientific Bulletin of the Chernivtsi National University named after Y. Fedkovich*, 312–31, 248–249. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).
- Pohrebennyk, F. (2005). Vasyl Simovych — Ukrainian scientist and public and cultural figure. V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol. 2: *Literary studies. Culture*, pp. 11–12). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Rehushevskiy, Ye.S. (1963). *Linguistic terminology of Ivan Franko in the light of his linguistic views* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree]. Kyiv (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2005). Irreplaceable loss. Vasyl Simovych — a linguist. V. Simovych, *The work is in two volumes* (Vol.1: *Linguistics*, pp. 426–430). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Simovych, V. (2005). *The work is in two volumes* (Vol.1: *Linguistics*). Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Smal-Stotskyi, S., & Hartner, F. (1914). *Grammar of the Ruthenian language*. Viden: Knyharnia tov-va im. Shevchenka (in Ukrainian).
- Tarnovetska, L. (1991). Linguistic heritage of Vasyl Simovych and modernity. *Word culture*, 41, 52–58 (in Ukrainian).

Received 19.01.2023

Nina Yatsenko, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Grammar and Scientific Terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: n.yats@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8393-4615>

DYNAMICS OF LINGUISTIC LEXICON OF VASYL SIMOVYCH: IN SEARCH OF “IT” AND “STRANGER”

In the article is investigational the linguistic terms (in particular morphological) validated in “Practical grammar of Ukrainian” (in 1918) and “Grammar of Ukrainian for self-training and in a help to school science” (in 1921) of Vasyl Simovych. The circumstances of the personal interest of linguist are found out by the questions of language, terminology, her by a national spirit in the separate articles of linguist. Unusual history of writing of grammatical works is reflected. Certainly and the concept of morphology is described, them terminological expression in the marked grammars of Vasyl Simovych, description of morphological terms is done. Comparison is carried out with modern scientific sources. Self research of certain term system in diachrony and synchrony it is allowed to understand process of development of linguistic terminology. Influence of language personality of Vasyl Simovych is shown, in particular his labours consideration of that is actual in the context of modern problems of becoming of Ukrainian terminology.

Linguistic terminology of the Ukrainian language was formed in grammatical publications from the end of the XVI century to the beginning of the XX century, is being improved now. Observing this process in general will make it possible to distinguish the role of V. Simovych in the process of forming a linguistic terminology system, which preserves the terms developed by tradition, and contributed to its formation.

“Practical Grammar of the Ukrainian language” and “Grammar of the Ukrainian language” for-study and for the help of school science” by V. Simovych are textbooks that sought to teach the student of grammar of the native language through a conscious and accessible understanding of what the illustrative material of the study book contributed to terminology.

The weekend material will serve as a basis for studies in Ukrainian terminology, will promote the normalization and ordering of a specific terminology system. It can be used to compile a dictionary of linguistic terms of the end of end of the XIX — beginning of the XX century, which functioned in Western and Eastern Ukrainian grammars. The obtained information will supplement training courses of historical grammar, history of language, as well as special courses of the history of Ukrainian linguistics, historical terminology for students of philology.

Keywords: *language personality, V. Simovych, national terminology, term formation, grammar, parts of speech, diachrony and synchrony, linguistic terms, linguistic terminology system of V. Simovych, qualification work.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.058>
УДК 811.161.2'81'35

А.М. НЕЛЮБА, доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022
E-mail: anatoliy_nelyuba@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9509-9597>

«УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС» І ТОТАЛЬНА ФЕМІНІТИВІЗАЦІЯ

У статті проаналізовано зміст пункту 4 § 32 «Іменникові суфікси» «Українського правопису» 2019 року. Зосереджено увагу на маніпуляціях щодо трактування правил цього пункту в контексті сучасної тотальної фемінітивізації української мови. Установлено, що його форма і зміст не виконують основного завдання — запровадження правописних норм, іноді не відповідають критеріям науковості, інформують тільки про творення фемінітивів.

Ключові слова: фемінітив, фемінітивотворення, іменники жіночого роду, іменники чоловічого роду, словотворчі суфікси, словотворення.

Жінка в українській спільноті, її статус — одна з актуальних тем сьогодення, насамперед у засобах масової комунікації, художній літературі, політичних дискусіях. Лінгвістичні студії, присвячені питанням мовно-го оприявлення жінки, відзначаються різноманіттям поставлених завдань і способів їх виконання. Такі праці свідчать про їхній широкий тематичний спектр: історія формування фемінітивів як системи в українській мові, функціонування у змінах і тягlostі, інноваційні процеси творення й видозміни, лексикографічне опрацювання фемінітивів. Серед них — дослідження А.М. Архангельської (Архангельська, 2019), М.П. Брус (Брус, 2019), Т.А. Космеди (Космеда, 2014), Ю.П. Маслової (Маслова, 2011) та ін.

Сьогодні спостерігаємо дві помітні ознаки в дослідженнях: неабияку *модність* зазначеної тематики та її *маскувальність* (за означником *гендер / гендерний* здебільшого йдеться про «жіночий» аспект наукових студій).

Цитування: Нелюба А.М. (2023). «Український правопис» і тотальна фемінітивізація. *Українська мова*, 3(87), 58–67. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.058>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Останні п'ятнадцять років у різних джерелах, особливо в засобах масової комунікації, поширюється теза про утиски й нерівність українських жінок. На думку авторів такого твердження, одним із потужних знарядь дискримінації і водночас її джерелом є українська мова.

Як свідчать різноманітні «достовірні» джерела, українські мовні засоби спричинили і спричиняють катастрофічні наслідки: жінок не видно і не чути, вони залежні й несаможиттєві. Подолання зазначеної нерівності ініціатори й прихильники «розузалежнення жінки» вбачають у творенні й тотальному запровадженні до української мови фемінітивів. Самі процеси реалізації цього свідчать про ігнорування законів і стильових норм української мови. Крім того, порушено й пропаговані нині постулати політкоректності, зокрема й уникнення акцентуації статевих ознак в офіційно-діловому спілкуванні.

Аргументи і факти прихильників названого руху, їхні дії і продукція уможливають визначення суті цього явища, його ознак, застосовуваних методів та інструментарію. Основні їхні постулати такі: 1) українська мова є дискримінаційною щодо жінок; 2) жінки не видно і не чути в українській спільноті; 3) жінки узалеженні від чоловіків; 4) українці мають зобов'язання перед партнерами.

Вихід із такої ситуації вбачають у виконанні деяких специфічних завдань і застосовуваних засобів їх реалізації. Зокрема, О.В. Шевчук-Клюжева констатує: «*Вироблення засад гендерно чутливої мови є частиною низки зобов'язань України у сфері рівних прав та можливостей. Для подолання андроцентризму в українській мові, яка є флективною, основною стратегією має бути фемінізація* (виділення наше. — А.Н.)» (Шевчук-Клюжева, 2020). На жаль, ніде не зазначено, хто, коли, з ким і як від імені українців (чи всієї держави?) узяв ці зобов'язання, і чим українці повинні розплатитися в разі невиконання таких зобов'язань; так само ніде немає тлумачень словосполучення *гендерно чутлива мова*; не можна встановити, яке зі значень слова *фемінізація* використано в цьому твердженні.

На різних платформах мережі і поза нею відбуваються неабиякі суперечки, які здебільшого мають звинувачувальний характер, напр.: «*Бути антифемінітивником те саме, що бути гомофобом — прогресивна ліберальна спільнота ніколи не пробачить дрімуче невігластво чи щось інше*».

У своєму науковому доробку маю лінгвістичні статті, присвячені фемінітивам, і словники лексико-словотвірних інновацій, у яких зафіксовано такі назви. На ці праці часто покликаються учасники суперечок (інколи додаючи від себе те, чого автор і не писав).

Пропоновану статтю присвячено проблемі творення фемінітивів в «Українському правописі» 2019 року (далі — УП-2019), який, на думку прихильників й активних борців за рівність прав жінки (у мові?), дає їм підстави тотально творити та запроваджувати фемінітиви до української мови.

Рівень зацікавленості цим правописом, його надбаннями й перспективами не тільки не спадає, навпаки, він привертає неабияку увагу: про це, зокрема, свідчать статті із двох цьогорічних чисел фахового ча-

сопису «Українська мова» (Вербич, 2023; Городенська, 2023; Карпіловська, Кислюк, 2023; Колібаба, 2023; Коца, 2023; Пуряєва, 2023).

В «Українському правописі» 2019 року наявний § 32 «Іменникові суфікси», пункт 4 якого містить правила про утворення назв осіб жіночої статі за допомогою чотирьох основних суфіксів *-к(-а)*, *-иц(-я)*, *-ин(-я)*, *-ес(-а)* (УП-2019, с. 39—40).

Ці правила тиражують у різних виданнях, на різноманітних платформах, малюють таблички, тлумачать на всі лади і здебільшого виставляють на перше місце з-поміж інших підстав нагальну потребу тотальної фемінітивізації. Прихильники всеохопного фемінітивотворення й фемінітивопоширення наполегливо й послідовно використовують саме їх як потужний законодавчий аргумент для широкого вживання фемінітивів, як найвагоміший аргумент правдивості їхньої позиції, як обов'язковий чинник потреби фемінітивізації. Такі твердження здебільшого подібні до гасел радянської доби:

«Правопис 1933 заборонив жіночі назви. Правопис 2019 дозволив фемінітиви!»

«Правопис дозволив використовувати фемінітиви скрізь і всюди»

«Правопис дозволив називати себе так, як хочеш»

«Правопис уніс варіативність: хочете так — хочете так»

«Правопис змушує використовувати посади в жіночому роді»

«Правопис зафіксував актуальність фемінітивізації професійних назв»...

Зрештою, якщо вірити цим гаслам, можна дійти висновку, ніби правопис дає прихильникам «фемінітивізування мови» необмежені повноваження на відповідні дії (зокрема й на втручання в діяльність державних органів і відомств) та зобов'язує до всеохопної «фемінітивізації» в українській мові. Вони проводять флешмоби, опитування, утворюють комісії, дають указівки.

Досить показовим прикладом є допис Н. Корнієнко «Фемінітиви на старті: коли “міністерки” з'являться в офіційній документації» (Корнієнко, 2020) (його надруковано в електронному виданні «ЧИТОМО»). Його завдання — «відстежити долю впровадження в офіційне мовлення використання фемінітивів. Їх формування закріплене в новому правописі...» (там само).

Для виконання відповідного завдання реалізовано низку заходів:

- опитано різні відомства про «дотримання норм нової редакції правопису, зокрема і щодо вживання фемінітивів»;

- проведено круглий стіл на тему: «Стандартування української мови в контексті гендерної політики» (організатори — Національна комісія зі стандартів державної мови, Урядова уповноважена з питань гендерної політики); за підсумками круглого столу створено міжвідомчу робочу групу;

- відбулася перша зустріч групи, під час якої обговорили шляхи гендерного збалансування (?) «Класифікатора професій ДК 003:2010»;

- Мінекономрозвитку працює над реформуванням «Класифікатора професій ДК 003:2010». Так, «на базі Національного агентства кваліфі-

кацій була утворена постійно активна робоча група, метою роботи якої є розробка нового, актуального Класифікатора професій. До групи входять фахівці різних міністерств та відомств...» (там само).

Зауважу, що до названих та інших дій не залучали Інститут української мови НАН України. Проте в ч. 1 ст. 44 «Повноваження Національної комісії зі стандартів державної мови» Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» зазначено:

1. Комісія має такі повноваження: 1) **напрацьовує з урахуванням пропозицій та висновків Інституту української мови Національної академії наук України** (виділення наше. — А.Н.), інших наукових та освітніх установ і затверджує стандарти державної мови, зокрема: а) правопис української мови та зміни до нього (Закон, 2019).

Як видається, учасники тотальної фемінітивізації не прочитали пункту 4 § 32 «Українського правопису», а якщо й прочитали, то не зрозуміли суті чи свідомо її спотворюють (!?). Для підтвердження й унаочнення такого висновку подаю лише один витяг із джерела, присвяченого фемінітивозмінам в «Українському правописі» (цей витяг ніби поєднав розрізнені вислови різних авторів чи, можливо, вони розтиражували його як окремі твердження по різних джерелах):

«Окремо варто зазначити, що в новій редакції правопису з'явився спеціальний параграф, що має безпосередній стосунок до проблеми гендерної рівності в нашій країні. Ідеться про активне утворення і вживання так званих **фемінітивів** (виділення наше. — А.Н.), тобто назв жінок за їх професійними, освітніми, посадовими ознаками, сферою діяльності тощо. У цьому параграфі детально розписано, якими суфіксами можна послуговуватися для утворення таких слів. Тобто поряд з уже звичними для нас словами *вчителька, вихователька, касирка, прибиральниця*, запропоновано активно вживати й інші лексеми: *юристка, дикторка, директорка, завідувачка, філологиня, критикеса, мисткиня* тощо. Ці слова не мають обмеженого розмовним стилем уживання, їх можна застосовувати і в офіційних документах як варіанти до узвичаєних чоловічих форм» (Приймачок, 2019).

Зазначене твердження не відповідає змістові пункту 4 § 32 «Українського правопису». Зокрема, у ньому:

- не йдеться про активне вживання назв осіб жіночої статі;
- не йдеться про творення назв жінок саме за їхніми професійними, освітніми, посадовими ознаками, сферою діяльності;
- немає повного переліку словотворчих суфіксів, за допомогою яких можна утворювати назви осіб жіночої статі;
- немає застереження, якими суфіксами не можна послуговуватися;
- не зазначено, що фемінітиви обмежені розмовним стилем уживання;
- не зауважено, що фемінітиви можна застосовувати і в офіційних документах як відповідники до узвичаєних назв осіб чоловічого роду.

Не зрозуміло, як текст пункту 4 § 32 «Українського правопису» має «безпосередній [чи будь-який інший] стосунок до проблеми гендерної рівності в нашій країні» (Корнієнко, 2020).

Фактично автор допису видає бажане за дійсне — констатує те, чого у правописі немає і чого не повинно бути. Н. Корнієнко не побачила суперечностей між своїми твердженнями і справжнім змістом цього пункту. Автори таких дописів, не розуміючи призначення правопису чи свідомо нехтуючи поданими правилами, перетворили його на засіб маніпуляцій.

Про що ж насправді свідчить пункт 4 § 32 «Українського правопису» 2019 року?

1. У цьому пункті йдеться про *творення* фемінітивів, проте у формулюваннях повністю зігноровано словотвірний терміноінструментарій: «від іменників **чоловічого роду** утворюємо іменники на означення осіб **жіночої статі** (виділення наше. — А.Н.)», «сполучаємо з основами на -ець», «поєднуваний з різними типами основ» (УП-2019, с. 39).

Крім того, на позначення того самого процесу конструювання слів використано дієслова з різною семантикою: суфікс **-к-(-а)** поєднуваний..., суфікс **-иц-(-я)** приєднуємо..., суфікс **-ин-(-я)** сполучаємо... Проте слова *поєднуваний*, *приєднуємо*, *сполучаємо* не належать до взаємозамінних. Для позначення словотвірного акту в усіх запропонованих реченнях потрібно було вжити *приєднуємо* до твірної основи чи *приєднуємо* до твірних основ.

2. До суфіксів використано зайві характеристики: *найуживанішим* є суфікс **-к-(-а)**, суфікс **-ес-(-а)** *рідковживаний*. Суфікси не вживають, а приєднують. Інша річ, що слова з такими суфіксами можуть розрізнятися за частотністю використання, тому до них застосовними є означення *рідковживаний* чи *частовживаний*. Якщо ж зважати на мету і завдання правопису, то для правильної характеристики зазначених суфіксів ці означення є зайвими.

3. У цитованому дописі О. Приймачок зазначено, що фемінітиви є *варіантами узвичаєних чоловічих форм*. Таке формулювання антинаукове, оскільки в нашій мові назви осіб жіночої статі не є варіантами до назв осіб чоловічої статі (тобто не взаємозамінні) — вони є окремими назвами з відповідними парадигмами словозміни.

4. Неправильно використано розділові знаки, а саме ілюстрації подано після двокрапки, а не у круглих дужках, напр.: Суфікс **-иц-(-я)** приєднуємо до основ на **-ник**: *верстальниця*, *набірниця*, *порадниця* та **-ень**: *ученія*. Суфікс **-ин-(-я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчіня*, *плавчіня*, *продавчіня* і приголосний: *бойкіня*, *майстріня*, *лемкіня*.

5. На початку цього пункту зазначено: «За допомогою суфіксів **-к-(-а)**, **-иц-(-я)**, **-ин-(-я)**, **-ес-(-а)** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі». Проте, крім названих, в українській мові наявні й інші суфікси: **-й-(-а)**, **-івн-(-а)**¹, **-их-(-а)**, **-ис-(-а)**, нульовий суфікс та ін.

Усе фемінітивотворення зведено до єдиної твірної основи — іменників чоловічого роду (до того ж названо лише твірну іменникову осно-

¹ Про правопис суфікса **-івн-(-а)** йдеться в п. 11 цього параграфа.

ву), але не названо дієслівні, аббревіатурні, словосполученнєві та інші твірні основи.

Оскільки інші суфікси і твірні основи не названо, то можна зрозуміти, що фемінітиви можна утворювати від будь-яких основ та за допомогою будь-яких словотворчих засобів.

6. Інформацію про всі названі в цьому пункті суфікси обмежено особливостями твірної основи, до якої приєднуємо той чи той суфікс. Лише про суфікс **-ес-**(-а) зазначено, що він рідковживаний, але не йдеться, до яких твірних основ його приєднуємо.

У мережі прочитав допис про використання суфікса **-ес-**(-а), у якому зроблено такий висновок: «...іншомовна основа: *барон, диякон, поет* додаємо суфікс **-ес-**: *баронеса, дияконеса, поетеса*. Отже, *школяреса, студентеса, лаборантеса, аспірантеса, асистентеса, доцентеса, професореса, міністреса, прем'єреса, шефеса, депутатеса, бухгалтереса?* Що за дивне правило?» (Кушниренко Оксана).

Отже, якщо спиратися на правила пункту 4 § 32 «Українського правопису», то можна будь-який суфікс приєднувати до будь-якої твірної основи: *науковиця, науковка і науковчиня, викладачка і викладачиня, лаборантка і лаборантеса, фаховичка і фахівчиня*². За такої умови постає проблема визначеності / невизначеності запропонованої норми.

Загальні зауваги

1. Параграф 32 має назву «Іменникові суфікси». У багатьох його пунктах, справді, йдеться про правопис суфіксів, але пункт 4 не відповідає назві підрозділу «Правопис суфіксів». Порівняно з іншими, цей пункт має свої правописні особливості: 1) у ньому названо чотири суфіксальні типи творення назв осіб жіночої статі в українській мові; 2) визначення типів творення слів не належить до завдань правопису (для цього укладено довідники з морфеміки і словотвору); 3) передавання на письмі назв жінок порівняно з іншими загальноновживаними назвами осіб не має якихось специфічних правописних ознак (наприклад, уживання знака м'якості, подовжених звуків, чергувань тощо), тому й підлягає загальноприйнятим правилам правопису; 4) у цьому пункті немає ніяких правописних норм.

2. Пункту 4 § 32 не було у проєкті «Українського правопису» (Український правопис, 2018, с. 26—27). Стилїстично й змістовно він не збігається з іншими пунктами цього параграфа.

Отже, за таких особливостей текст зазначеного пункту не виконує правописних завдань, тому є зайвим в «Українському правописі» (у правників такі норми називають «мертвими»). Усупереч переконанням прихильників тотального фемінітивотворення пункт 4 § 32 не сприяє рівності жінки в українській спільноті: у цьому разі він нічого не регламентує.

«Український правопис» — нормативний кодекс, обов'язковий до використання всіма, хто послуговується писемною формою української

² Зрештою, реальні процеси і явища фемінітивотворення української мови — то окремі питання, відповіді на які треба шукати не в правописі.

літературної мови. Як свідчить Постанова Кабінету Міністрів України, його мета — «забезпечення конституційних положень про державний статус української мови та уніфікації вживання правописних норм [...] у діловодстві, освіті, видавничій справі, сфері телебачення і радіомовлення, інших сферах суспільного життя» (Постанова, 2019).

У зв'язку з викладеними проблемами фемінітивотворення постають такі логічні запитання:

Чи сприяє п. 4 § 32 «Іменникові суфікси» досягненню поставленої мети «Українського правопису»? Відповідь однозначна — ні.

Чи впливає п. 4 § 32 «Іменникові суфікси» на виконання основного завдання правопису — підвищення писемної грамотности користувача? Відповідь однозначна — ні.

Чи сприяє п. 4 § 32 «Іменникові суфікси» втіленню «ідеалів гендерної рівності»? Відповідь однозначна — ні.

Чи підвищує п. 4 § 32 «Іменникові суфікси» повагу до жінки? Відповідь однозначна — ні.

Чи сприяє п. 4 § 32 «Іменникові суфікси» зростанню професіоналізму жінки? Відповідь однозначна — ні.

У цьому пункті «Українського правопису» подано неповний склад суфіксів для творення назв жінок, не всі їх названо, звужено кількість твірних основ фемінітивів. Маємо підстави констатувати послідовне застосування формального підходу до фемінітивотворення — «від кожного маскулінитива потрібно утворити фемінітив». Унаслідок цього під гаслами унезалежнення жінки від чоловіка через запропоновані в «Українському правописі» правила творення назв жінок жорстко й повністю узалежили творенням фемінітивів від основ назв осіб чоловічого роду.

На нашу думку, наявна якась філософсько-ідеологічно-прагматична суперечність чи когнітивний дисонанс: повсюдне пропагування рівності жінки — і водночас свідоме узалежнення її від чоловіка (до речі, такі суперечності й самозаперечення наявні на всіх платформах фемінітивотворення). Але якщо братися за справу унезалежнення жінки в мові, то для чистоти й безсумнівності експериментів потрібно утворювати щось зовсім окреме від назв чоловіків.

Отже, зміст пункту 4 не відповідає загальній назві підрозділу «Правопис суфіксів», бо в ньому зовсім не йдеться про правописні норми (а лише про суфіксальне творення іменників), відповідно він не виконує ні загальних, ні конкретних завдань правопису. Це слугує безперечною підставою для вилучення п. 4 § 32 «Іменникові суфікси» із чинного «Українського правопису».

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Закон — Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII, ч. 4 § 32 «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (зі змінами).

Постанова — Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 437 «Питання українського правопису»: <http://surl.li/lbuju> (дата звернення: 23.03.2023).

УП-2018 — *Український правопис (проект)*: <http://surl.li/lbuja> (дата звернення: 23.03.2023).

УП-2019 — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

УП-2019п — *Український правопис*. (2019). Схвалено Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) <http://surl.li/cvvjh> (дата звернення: 23.03.2023).

ЛІТЕРАТУРА

- Архангельська А. (2019). *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Брус М.П. (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Ч. 1. Монографія*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Брус М.П. (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Ч. 2. Словник*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
- Вербич С.О. (2023). Уживання великої букви: доповнення до чинного правопису. *Українська мова*, 1(85), 62—67.
- Городенська К.Г. (2023). Принципи і методологія «Українського правопису». *Українська мова*, 1(85), 32—49.
- Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. (2023). Рекомендації щодо усунення суперечностей і прогалин у чинному правописі слів іншомовного походження. *Українська мова*, 2(86), 84—100.
- Колібаба Л.М. (2023). Зміни в унормуванні відмінюваних слів в «Українському правописі» 2019 року. *Українська мова*, 1(85), 68—99.
- Корнієнко Н. (2020). *Фемінітиви на старті: коли “міністерки” з’являться в офіційній документації* (ЧИТОМО: 10.11.2020). <http://surl.li/lbuog> (дата звернення 15.05.2023).
- Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. (2014). Т.А. Космеда (ред.), *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло.
- Коца Р.О. (2023). Про зміни і доповнення до правопису частин основи слова. *Українська мова*, 1(85), 50—61.
- Маслова Ю.П. (2011). *Гендерні неологізми в мові сучасних друкованих українськомовних ЗМІ: Неологічні назви осіб у сучасних слов’янських мовах*. Монографія. Рівне-Оломоуць.
- Приймачок О. (2019). *Український правопис — 2019: основні зміни та доповнення*: <http://surl.li/gqcsu> (дата звернення: 15.05.2023).
- Пуряева Н.В. (2023). Проблеми правопису префіксів і суфіксів в «Українському правописі» 2019 року. *Українська мова*, 2(86), 101—115.
- Шевчук-Ключева О. (2020). *Національна комісія зі стандартів державної мови*. <http://surl.li/lbumv> (дата звернення: 15.05.2023).

Статтю отримано 24.05.2023

LEGEND

Закон — *Law of Ukraine dated 25.04.2019 No. 2704-VIII, part 4 of § 32 “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language”* (as amended) (in Ukrainian).

Постанова — *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 22.05.2019 No. 437 “Issues of Ukrainian Orthography”*. Retrieved March 23, 2023 from <http://surl.li/lbujuj> (in Ukrainian).

УП-2018 — *Ukrainian orthography (draft)*. Retrieved March 23, 2023 from <http://surl.li/lbuja> (in Ukrainian).

УП-2019 — *Ukrainian orthography*. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2019п — *Ukrainian orthography*. (2019). Approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine (Resolution No 437 of May 22, 2019). Retrieved March 23, 2023 from <http://surl.li/cvvjh> (in Ukrainian).

REFERENCES

- Arkhanhelska, A. (2019). *Femina cognita. Ukrainian woman in the word and dictionary*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Brus, M.P. (2019). *Femininitives in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning. Part 1. Monograph*. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2019. 440 p.; Brus M.P. (2019). *Femininitives in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning. Part 2. Dictionary*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (2023). Principles and methodology of the “Ukrainian Orthography”. *Ukrainian language, I(85)*, 32—49 (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A., & Kysliuk, L.P. (2023). Recommendations for eliminating contradictions and gaps in the current orthography of words of foreign origin. *Ukrainian language, 2(86)*, 84—100 (in Ukrainian).
- Kolibaba, L.M. (2023). Changes in the regulation of declined words in the “Ukrainian Orthography 2019”. *Ukrainian language, I(85)*, 68—99 (in Ukrainian).
- Korniienko, N. (2020). *Femininities at the start: when “ministerness” will appear in official documentation* (READING: 10.11.2020). Retrieved May 15, 2023 from <http://surl.li/lbuor> (in Ukrainian).
- Kosmeda, T.A., Karpenko, N.A., Osipova, T.F., Salionovych, L.M., & Khaliman, O.V. (2014). *Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice*; under the scientific editorship of Prof. T.A. Kosmeda. Kharkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody; Drohobych: Kolo H.S. Skovoroda (in Ukrainian).
- Kotsa, R.O. (2023). On changes and additions to the orthography of parts of the word base. *Ukrainian language, I(85)*, 50—61 (in Ukrainian).
- Maslova, Yu.P. (2011). *Gender neologisms in the language of modern Ukrainian-language mass media: Neological names of persons in modern Slavic languages*. Monograph. Rivne-Olomouc (in Ukrainian).
- Prymachok, O. (2019). *Ukrainian orthography — 2019: main changes and additions*. Retrieved May 15, 2023 from <http://surl.li/gqccy> (in Ukrainian).
- Puriaeva, N.V. (2023). Problems of orthography prefixes and suffixes in the Ukrainian Orthography 2019. *Ukrainian language, 2(86)*, 101—115 (in Ukrainian).
- Shevchuk-Kliuzheva, O. (2020). *National Commission on State Language Standards*. Retrieved May 15, 2023 from <http://surl.li/lbumv> (in Ukrainian).
- Verbych, S.O. (2023). The use of the capital letter: an addition to the current orthography. *Ukrainian language, I(85)*, 62—67 (in Ukrainian).

Received 24.05.2023

Anatolii Neliuba, Doctor of Philology, Associate professor,
Professor at the Department of the Ukrainian language
V.N. Karazin Kharkov National University
4 Maidan Svobody, Kharkiv 61022, Ukraine
E-mail: anatoliy_nelyuba@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9509-9597>

“UKRAINIAN ORTHOGRAPHY” AND TOTAL FEMINIZATION

Ukrainian “feminine” nominalization is distinguished by its richness and diversity, embodied by multilevel linguistic means. Soviet linguistics has a considerable number of works devoted to the nomination of women.

Over the past decade and a half, the idea of discrimination against women has been spreading and growing in Ukraine as a noticeable and threatening phenomenon in the Ukrainian community. According to supporters of the movement against this injustice, overcoming inequality and achieving a fair balance is possible through the feminization of the Ukrainian language. Their means of achieving this goal are the thoughtless creation and imposition of feminized words without regard to the laws, rules, and norms of the Ukrainian language, and their consistent disregard for them.

The article presents the status and content of Part 4 § 32 “Orthography book of Noun Suffixes” of the new edition of the Ukrainian orthography. In particular, the attention is focused on manipulations with the orthography itself and its corresponding interpretation in the context of current total feminization of the Ukrainian language. In addition, this part in terms of its compliance with the purpose and general objectives of the orthography code is analyzed in this article. The article identifies that the form and content of the biggest part of them do not meet the criteria of scientificity, its title contradicts the content (it concerns only the word formation of feminine nouns), and, accordingly, this part does not fulfill the general task of ensuring the unification of spelling norms. These and other features are undoubtedly grounds for removing this part from the orthography book.

Keywords: *gender, discrimination, feminine gender, suffix productivity, word formation, feminine, feminization, masculine gender.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.068>
УДК 811.161.2:81'35:373.23

І.В. ЄФИМЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: i.yefumenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4263-1324>

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ДО ПЕРЕДАВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ В «УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ» 2019 року

У статті досліджено кодифікацію власних назв в «Українському правописі» 2019 р. Виявлено та проаналізовано основні зміни у правилах правопису особових і географічних назв, привертано увагу до окремих проблем їх кодифікації, які неоднозначно розв'язані або взагалі не подані в чинному правописі.

Установлено непослідовності та суперечності в деяких правилах правопису власних назв; визначено ті з них, які потребують коригування або доповнення.

Унесено корективи до окремих чинних орфографічних норм, а також сформульовано рекомендації до правопису тих власних назв, які досі не внормовані.

Ключові слова: правопис, орфографічна норма, структура, власні назви, особові назви, географічні назви, відтопонімні прикметники.

Проблема правопису власних назв нерозривно пов'язана зі специфікою цього класу лексики. Потрібно чітко усвідомлювати, що правописне нормування онімів принципово відрізняється від кодифікації загальних слів. Що ж зумовлює особливості орфографічного регулювання власних назв?

По-перше, величезний корпус онімного матеріалу: на відміну від загальних назв, що становлять у будь-якій мові цілком осяжний фонд, яким володіє кожна освічена людина, власні назви нараховують мільйони одиниць (Суперанская, 1985, с. 5). Опанувати правопис усього обсягу онімного матеріалу не просто для кодифікаторів. Цілком імовірно,

Цитування: Єфименко І.В. (2023). Деякі зауваги до передавання власних назв в «Українському правописі» 2019 року. *Українська мова*, 3(87), 68–83. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.068>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

що поза увагою лінгвіста може залишитися написання якоїсь власної назви, що суперечить правописним засадам. Саме тому неможливо проводити таку саму орфографічну уніфікацію власних назв, яку здійснюють щодо назв загальних зі створенням вичерпного списку винятків (Арутюнова, 2021, с. 23).

По-друге, власні назви — це юридично зафіксовані мовні одиниці. За допомогою особових назв (насамперед імені, імені по батькові та прізвища) індивідуалізують чи, як кажуть фахівці, легалізують особу (Скрипник, 2005, с. 14). Збереження своєї юридичної автентичності також важливе і для географічних назв, які частіше, ніж особові, є унікальними, тобто номінують лише один об'єкт (Русанівський, 1980, с. 62). Тому правила правопису власних назв повинні відбивати насамперед системні орфографічні явища й мати регламентувальний характер.

Мета пропонованої статті — проаналізувати правила передавання власних назв в «Українському правописі» 2019 р., відповівши насамперед на кілька запитань: які актуальні проблеми кодифікації власних назв не охоплені в чинному правописі; які правила правопису власних назв потребують коригування або доповнення; чи виправдані та обґрунтовані зміни до правописних норм, якщо такі є? І на основі проведеного аналізу надати правописні рекомендації, які б удосконалили та доповнили правила чинного «Українського правопису».

«Правопис власних назв» — це значний за обсягом розділ (29 с.), у якому сконцентровано більшість основних орфографічних норм передавання власних (особових та географічних) назв. Зауважимо однак, що деякі важливі правописні проблеми, пов'язані із власними назвами, розосереджено по інших розділах «Українського правопису», як-от «Уживання великої букви», «Правопис слів разом, із дефісом, окремо», «Правопис закінчень відмінюваних слів» та «Правопис слів іншомовного походження».

Водночас простежуємо деяку непослідовність у поданні правописних норм власних назв, оскільки низка правил написання іншомовних власних назв все ж таки потрапила до аналізованого нами розділу. Зокрема, до правил відмінювання неслов'янських змінюваних прізвищ, до правил передавання рос. **и** після **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосними у слов'янських іменах і прізвищах, до правил про кінцевий твердий **ц** у неслов'янських прізвищах. Правопис неслов'янських власних назв засвідчено у правилах написання складних та складених особових імен і прізвищ та похідних від них прикметників, а також у правилах написання географічних назв, наприклад, відмінювання географічних назв, правопису прикметникових форм від географічних назв і назв народів, правопису складних і складених географічних назв і похідних від них прикметників.

Зауважимо, що до розділу «Правопис власних назв» унесено низку доповнень. Проте в чинному правописі досі є деякі прогалини в нормуванні власних назв, які не були охоплені кодифікацією.

Опрацювавши цей розділ, ми відзначили низку зауваг, а саме: нечітка структурованість (порушено послідовність подання матеріалу, по-

декуди некоректне використання лінгвістичної термінології), недогляди в ілюстративному матеріалі, неузгодження в формулюванні правил і, найголовніше, — не подано важливих орфографічних норм.

І. ЗАУВАЖЕННЯ ДО СТРУКТУРИ РОЗДІЛУ

В аналізованому розділі немає підрозділу «Правопис особових назв», подання матеріалу розпочинає параграф «Українські прізвища та імена» (УП-2019, § 141), що несповна відповідає змісту викладених нижче правил. Адже поняття «особові назви», крім *імен* і *прізвищ*, охоплює й *імена по батькові*, *прізвиська*, *псевдоніми*, про які також ідеться у правописі, однак ці антропонімні класи не відображені в назві підрозділу. Тому видається доцільним розділ «Правопис власних назв» чітко розмежувати на два окремих підрозділи — «Правопис особових назв» і «Правопис географічних назв».

На нашу думку, потрібно поміняти місцями ономастичні терміни в назвах трьох параграфів: «Українські прізвища та імена» (там само), «Слов'янські прізвища та імена» (там само, § 144), «Неслов'янські прізвища та імена» (там само, § 145), поставивши на перше місце термін *імена*, оскільки вони є першим офіційним ідентифікатором особи, тоді як *прізвище* — лише третій, після *імені по батькові*.

Рекомендуємо назви відповідних параграфів подати в такій редакції: «Українські імена та прізвища», «Слов'янські імена та прізвища», «Неслов'янські імена та прізвища».

В аналізованому розділі немає важливої інформації про офіційну *трикомпонентну* формулу називання особи в Україні, яка повинна б розпочинати підрозділ «Правопис особових назв». Це може призвести до нехтування історичною традицією вживання в українському антропоніміконі *імені по батькові*, що спостерігаємо тепер.

Уважаємо, що для збереження історичної традиції зазначений підрозділ потрібно доповнити вступним реченням про офіційну *трикомпонентну* формулу називання особи в Україні, до складу якої входить, крім *особового імені* та *прізвища*, також *ім'я по батькові*.

Параграф «Відмінювання імен» розпочинає речення про передавання на письмі українських імен за загальними нормами українського правопису (там само, § 143). На нашу думку, норму про правопис українських імен потрібно викласти в окремому параграфі «Українські імена» (перед параграфом «Відмінювання імен») з уточненням, що написання українських імен регламентоване у спеціальних довідниках і словниках, наприклад, Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської «Власні імена людей. Словник-довідник» (Скрипник, Дзятківська, 2005).

Два правила підрозділу «Правопис географічних назв»: про правопис географічних назв, не вживаних без номенклатурних слів, та про правопис прикметників на означення розмірів взаємного розміщення і сторін світу в складі географічних назв — окремим абзацом чомусь

подано в п. 2 § 151 «Апостроф, м'який знак» (УП-2019, § 151, п. 2, с. 187—188), що певною мірою порушує логіку викладення матеріалу.

Рекомендуємо обидва правила додати двома різними пунктами (п. 7 і п. 8) до § 149 «Географічні назви інших країн» із незначними уточненнями в першому з них: ідеться про номенклатурні слова *мис, гора, затока, океан, острів* тощо, які потрібно подати у формулюванні.

В іншому правилі цього ж підрозділу про окреме написання складних і складених географічних назв із *номенклатурними термінами*¹ останнє поняття не пояснено [там само, § 154, п. 1, 2)]. Натомість у поданій нижче примітці про написання разом складних прикметників, утворених від географічних назв, поняття *номенклатурні терміни* уточнено — *море, гора, ліс* та ін. (там само, § 154, п. 2, 1), прим.).

На нашу думку, потрібно удокладнити правило, подане в п. 1, 2 § 154, додавши в дужках *номенклатурні терміни*, із таким формулюванням: «**Окремо** пишемо: географічні назви й номенклатурні терміни (*хребет, затока, півострів, море*) при них: *Кавказький хребет, Кандалякська затока, Скандинавський півострів, Фінська затока, Чорне море*».

II. ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

З-поміж правописних рекомендацій до аналізованого розділу спостерігаємо не завжди вдале використання деяких лінгвістичних термінів.

Вужчий ономастичний термін *особові найменування* американських індіанців, ужитий у попередній редакції «Українського правопису» [УП-1993, § 106, п. 1, а)], замінено на ширший — *власні назви* американських індіанців [УП-2019, § 146, п. 1, 1)]. Уважаємо, що в цьому контексті краще використати ономастичний термін *власні особові назви* (або *прізвиська*) американських індіанців.

Спостерігаємо непослідовну заміну одного граматичного терміна у формулюванні двох різних правил правопису особових і географічних назв. Зокрема, не зовсім коректний термін *суфікс -єєв* російських прізвищ в одному правилі замінено на *сполучення морфем -єєв* російських прізвищ [там само, § 144, п. 3, 3)], а в іншому — на *сполучення цього суфікса з антропонімним -єй (-єєв)* російських географічних назв, похідних переважно від прізвищ [там само, § 149, п. 1, 2)].

Для уникнення вживання некоректного терміна (*суфікс -єєв*) та громіздкого формулювання (*сполучення цього суфікса з антропонімним -єй (-єєв)*) радимо використати формулювання *прізвища на -єєв* й подати обидва правила з огляду на пропозицію в такий спосіб.

П. 3, 3) § 144: «Російську букву *е* передаємо буквою *є* в таких позиціях: після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**, задньоязикових і глоткового **г**) у російських прізвищах на **-єв** і **-єєв**».

¹ Звертаємо увагу, що в межах одного підрозділу у формулюванні різних правил правопису географічних назв ужито різні лінгвістичні терміни на означення одного поняття: *номенклатурні слова* та *номенклатурні терміни*.

П. 1, 2) § 149: «Але в деяких позиціях букву **е** слов'янських мов із кириличним алфавітом передаємо через **є**: у російських географічних назвах на **-єв** після приголосних (крім шиплячих, **р і ц**) та **-єєв**, похідних переважно від прізвищ: *море Лантєвих, Лєжнєво*, але: *Плєщєєво, Ржєєв, мис Рум'янцева*».

На сторінках аналізованого розділу також натрапляємо на некоректне з погляду історичного словотвору вживання граматичного терміна *суфікс* щодо *сполучення морфем на стику основи та суфікса* в прізвищах.

У правилі про передавання **и (і)** в суфіксах слов'янських прізвищ на зразок *Козіцький* [УП-2019, § 144, п. 6, 2)] використано термін *суфікс -ицьк-*. Такого суфікса немає: це результат приєднання суфікса **-ськ-** до основи на **-ич-і** > поліморфемний суфікс **-ич-ськ** > **-и-цьк**.

У правилі про передавання суфіксів у слов'янських прізвищах на зразок *Грудзький, Завадзький* (там само, § 144, п. 10) використано термін *суфікс -dzk-(-і) / -дзьк-(-ий)*. Такого суфікса немає: це результат приєднання суфікса **-sk-** до основи на **-d** у польських прізвищах на зразок *Grąd-zki, Zawad-zki*, що дало в польській мові суфікс **-zk-(-і)**.

Уважаємо, що в першому випадку не варто використовувати термін *суфікс* щодо сполучення морфем **-и-цьк**, у другому — замінити суфікс **-dzk-(-і) / -дзьк-(-ий)** на суфікс **-zk-(-і) / -зьк-(-ий)**.

III. ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЗМІСТУ ПРАВИЛ

У п. 10—11 § 144, присвячених правопису прізвищ із прикметниковими суфіксами та закінченнями, замінено орфографічну норму щодо передавання українською мовою російських прізвищ на **-ой, -ск-(ой) / -цк-(ой)** на зразок *Донської, Полевій, Трубецької*, які рекомендовано передавати через укр. **-ий**: *Донський, Полевій, Трубецький*. Однак для прізвища *Толстой (Толста)* зроблено виняток, його передаємо без змін (там само, § 144, п. 10—11), що, на нашу думку, є нелогічним. Цю норму вперше було запропоновано в «Українському правописі. Проекті найновішої редакції» 1999 р. [УП-1999, § 105, п. 10)]. Не зрозуміло, на підставі якого критерію російському прізвищу *Толстой* надано такий привілей у відтворенні українською мовою?

Уважаємо, що збереження закінчення **-ой** та **-ск-(ой) / -цк-(ой)** (під наголосом) є маркером російських прізвищ, який дає змогу розмежувати:

- російські прізвища на **-ой** та українські прізвища з наголошеним закінченням **-ий** на зразок *Гайовій, Кутовій, Лановій*;
- російські прізвища на **-ск-(ой)** та українські, білоруські, польські прізвища на **-ськ-(ий)** на зразок *Висоцький, Пісоцький, Сікорський, Черняхівський* та ін.;
- російські прізвища на **-ск-(ой)** та російські прізвища **-ск-(ий)** на зразок *Волконский, Раевский*.

Беручи до уваги зазначені відмінності російських і українських прізвищ, рекомендуємо передавати російські прізвища на **-ой, -ск-(ой) / -цк-(ой)**

через укр. **-ой, -ськ-(ой) / -цьк-(ой)**, як це було прописано в попередній редакції «Українського правопису» [УП-1993, § 104, п. 9]: «Російські прізвища на **-ой, -ск-(ой) / -цьк-(ой)** передаємо українською мовою через **-ой, -ськ-(ой) / -цьк-(ой)**: *Донської, Луговської, Полевої, Соловйов-Сєдой, Толстой, Крамської, Трубецької*».

У формулюваннях деяких правил правопису слов'янських імен і прізвищ чітко не зрозуміло, яку саме позицію вживання тієї або тієї букви в особовій назві воно ілюструє. Ідеться, наприклад, про правила:

- передавання слов'янських букв **е, ie, ё** в іменах і прізвищах [УП-2019, § 144, п. 2)]; із-поміж наведених прізвищ є приклади з **е** в корені (*Александров, Вєслав, Нєдич*), суфіксі (*Мічатек, Чіпек*), а також із двома буквами **е** — в корені та суфіксі (*Сенкєвич, Сєдлачек*);

- передавання **и (і)** в південнослов'янських іменах і прізвищах (там само, § 144, п. 6) в наведеному як приклад сербському прізвищі *Милєтич* дві букви **и** — в корені та суфіксі.

Уважаємо, що формулювання обох правил потребують уточнення — в корені та суфіксі. Їх можна подати в такій редакції.

П. 2 § 144: «Російську букву **е**, польські **ie**, болгарську і сербську **е**, чеські **е, ё** після приголосних у корені та суфіксі прізвищ передаємо буквою **е**».

П. 6 § 144: «**И (І)** передаємо через **и** в корені та суфіксі імен і прізвищ, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и — і** (болгарська, сербська та ін.)».

У п. 3, 4) § 146, присвяченого правопису складних і складених особових імен та прізвищ й похідних від них прикметників, до формулювання правила про написання з *дефісом* арабських, перських, тюркських особових імен [там само, § 146, п. 3, 4)], на нашу думку, потрібно додати компоненти, що свідчать про родинні стосунки, соціальне становище і т. ін., напр.: *бей, заде, мелік, огли, паша* та ін. (як це було в УП-1993). Пропонуємо таку редакцію цього правила: «З *дефісом* пишемо арабські, перські, тюркські особові назви з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін. (*бей, заде, мелік, огли, паша*): *Гасан-оглі, Кемаль-паша, Мамєд-заде, Мехмєд-бєй, Мірза-хан, Фікрєт-кизі* (але за традицією *Чингісхан*). Арабське *Ібн* пишемо окремо: *Ібн Рєсте, Ібн Сіна, Ібн Фадлан*».

Низку застережень викликають правила відмінювання особових і географічних назв. Насамперед ідеться про параграфи, присвячені відмінюванню імен і прізвищ (там само, § 142—143), у яких не подано правописні рекомендації щодо відмінювання деяких типів імен і прізвищ, що може становити певні труднощі.

Рекомендуємо § 142 доповнити правилом про відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ, утворених від нечленних (коротких) форм прикметників (на зразок *Глух, Куц, Молод*) та нечленних форм дієприкметників (на зразок *Бажан, Рубан, Продан*), які відмінюють як іменники твердої, м'якої або мішаної груп, із таким формулюванням: «Чоловічі

прізвища, утворені від нечленних (коротких) форм прикметників (на зразок *Глух, Куц, Молод*) та нечленних форм діеприкетників (на зразок *Бажан, Рубан, Продан*), відмінюємо як іменники твердої, м'якої або мішаної груп, пор.: *Глу́ха, Глу́хові (Глу́ху), Глу́хом* і т. д. Жіночі прізвища цього зразка не відмінюємо, пор.: *Марія Молод (Глух, Куц, Продан), Марії Молод (Глух, Куц, Продан), Марією Молод (Глух, Куц, Продан)*». Зауважимо принагідно, що це питання докладно висвітлено у правописному додатку до словника-довідника «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської (Скрипник, Дзятківська, 2005, с. 301).

До цього ж параграфу також варто додати правило про відмінювання жіночих прізвищ, утворених від присвійних прикметників на **-ин** та **-ів**, із таким змістом: «В українській мові використовують дві форми жіночих прізвищ, утворених від присвійних прикметників — жін. і чол. роду, напр.: *Марія Ковалéва* і *Марія Ковалів*, *Ганна Гринчішина* і *Ганна Гринчішин*. Жіночі прізвища у формі жіночого роду відмінювані, пор.: *Марії Ковалéвої, Марії Ковалéвій* і т. д.; у формі чоловічого роду на приголосний — не відмінювані, пор.: *Марії Ковалів*, *Марією Ковалів* і т. д.; *Ганни Гринчішин*, *Ганні Гринчішин*, *Ганною Гринчішин* і т. д. Жіночі прізвища із суфіксом **-ин**, спільнозвучні із чоловічими, не відмінюємо: *Світлана Грузін*, *Світлани Грузін*, *Світлані Грузін* і т. д.; *Наталія Турчин*, *Наталії Турчин*, *Наталією Турчин* і т. д.; *Світлана Волóшин*, *Світлани Волóшин*, *Світлані Волóшин* і т. д.».

До правил відмінювання особових назв не потрапили рекомендації щодо відмінювання чоловічих імен та прізвищ на **-о** західних і південних слов'ян, які можна подати у примітці 4 до п. 2 § 143, урахувавши пропозицію авторів «Українського правопису. Проекта найновішої редакції» 1999 р. (УП-1999, § 114, прим.) із таким формулюванням: «Слов'янські чоловічі імена та прізвища на **-о** відмінюємо: *Бранко — Бранка, Давічо — Давіча, Костюшко — Костюшка*».

Деякі норми відмінювання особових і географічних назв, подані в аналізованому розділі, потребують коригування та доповнення.

На нашу думку, потрібно уточнити і розширити ілюстративний матеріал примітки 3 до п. 3 § 142, у якій йдеться про різні відмінкові форми орудного відмінка однини у прізвищах на зразок *Романішин* і *Русін* (УП-2019, § 142, п. 3, прим. 3). Пропонуємо подати її в такій редакції: «Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романішин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу, утворених від етнічних назв, на зразок *Грузін, Литвін, Русін, Сербин, Турчин*, пор.: *Романішиним*, але *Грузіном, Литвіном, Русіном, Сербіном, Турчином*».

Уважаємо, що потрібно також скоригувати правила відмінювання другої частини ойконіма *Асканія Нова*, яку в чинному правописі запропоновано відмінювати як прикметник, — *Асканії Нової, Асканії Новій* [там само, § 152, п. 4, 2)]. За походженням цю назву населеного пункту перенесено від назви родового маєтку в Німеччині, у якій другий ком-

понент *Нова* (< *Nova*) — латинізована форма німецького *Neu*. Відповідно її доцільно кваліфікувати як субстантивовану форму короткого (відіменного) прикметника, про що свідчить наголос на першому складі, та відмінювати як іменник на **-а** жі. род. І відміни.

Рекомендуємо вилучити з п. 4, 2) § 152 приклад відмінювання ойконіма *Асканія Нова* за зразком прикметників в обох частинах. Натомість нове правило відмінювання цього ойконіма подати у примітці до п. 4, 2) з огляду на норму, запропоновану в «Українському правописі. Проєкті найновішої редакції» 1999 р. (УП-1999, § 123, п. 4, б), прим.) із таким формулюванням: «У географічній назві *Асканія Нова* другий компонент відмінюємо як іменник на **-а** жі. род. І відміни: *Асканії Нови*, *Асканії Нові* і т. д.».

Окремої уваги потребує відмінювання українських ойконімів *Мукачево* (до 2017 р. — *Мукачеве*) та *Ярémче* (до 2006 р. — *Ярémча*), оскільки деякі авторитетні українські дослідники кваліфікують ойконім *Мукачево* як субстантивовану форму коротких (відіменних) прикметників середнього роду, які потрібно відмінювати за зразком іменників середнього роду на **-о**: *Мукачево*, з *Мукачева*, *Мукачевом*, у *Мукачеві*. Те саме стосується і ойконіма *Ярémче*, що його також кваліфікують як субстантив (Воронич, 2008, с. 28 із покликанням на П.П. Чучку).

Пропонуємо п. 3 § 152 доповнити приміткою про відмінювання цих географічних назв із таким змістом: «Географічні назви з прикметниковими закінченнями, що є субстантивованими формами коротких (відіменних) прикметників середнього роду, відмінюємо за зразком іменників середнього роду на **-о** та **-е**: *Мукачево*, з *Мукачева*, *Мукачевом*, у *Мукачеві*; *Ярémче*, з *Ярémча*, *Ярémчем*, у *Ярémчі*».

Найбільше доповнень і виправлень потребують правила правопису прикметникових форм від географічних назв і від назв народів, подані в § 153 «Правопис прикметникових форм від географічних назв і назв народів». Незважаючи на складну для носіїв мови проблему творення ад'ектонімів, яка потребує розв'язання, вона лишилася поза увагою всіх редакцій «Українського правопису».

Неузгодженість у принципах творення ад'ектонімів від географічних назв на практиці призвела до того, що від тієї самої назви в офіційних джерелах уживають різні форми прикметників. Наприклад, від ойконіма *Виноградне* (у Донецькій, Миколаївській, Харківській обл.) в офіційному вжитку використовують два ад'ектоніми: *виноградненський* і *виноградівський* замість нормативного *винограденський*; від ойконіма *Високе* (у Донецькій, Київській, Харківській, Чернігівській обл.) — три ад'ектоніми: *високівський*, *височанський*, *висоцький*, останній з яких нормативний; від ойконіма *Зелене* (43 населені пункти в різних регіонах України) — три ад'ектоніми: *зеленівський*, *зеленянський* і *зеленський*, останній з яких нормативний, та багато ін.

На нашу думку, потрібно укласти та скоригувати назву § 153 «Правопис прикметникових форм від географічних назв і назв народів» за зразком, запропонованим свого часу в колективній праці «Склад-

ні питання сучасного українського правопису» (Русанівський, 1980, с. 125—152), — «Утворення та правопис прикметників від географічних та етнічних назв». Варто розширити також зміст правил цього параграфу, додавши до нього правописні рекомендації творення прикметникових форм від ойконімів на **-ча, -че, -ичі, -на, -ня, -не, -ля (-ле), -ль, -ище**, зі збігом приголосних в основі та деякі ін., випрацьовані В.П. Шульгачем на принципах історичного словотвору (Шульгач, 2000, с. 24—32).

Другий абзац п. 2 § 153 «У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким є інший приголосний, пишемо **-івський (-ївський)**: *Біла Церква* > *білоцерківський*, *Вálки* > *вáлківський*, *Гребінка* > *гребінківський*, *Златоуст* > *златоустівський*, *Казánка* > *казáнківський*, але *Орél* > *орлówський* та ін.» (УП-2019, § 153, п. 2) пропонуємо замінити, подавши його в такій редакції: «У прикметниках, утворених від географічних назв за допомогою суфікса **-ськ-(-ий)**, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) від географічних назв на **-ча, -че, -чі, -ч, -еч** утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-** (із **-е-** перед **-ч-**) після приголосних, де **-ч-ськ-** > **-цьк-**, напр.: *Бабче* > *бабецький*, *Любеч* > *любецький*, *Радча* > *радецький*, *Стрільче* > *стрілецький*, *Тельчі* > *телецький*, *Яремче* > *яремецький*;

2) від географічних назв на **-ичі** утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, де **-ич-ськ** > **-цьк-**, напр.: *Дорогиничі* > *дорогиницький*, *Іваничі* > *іваницький*, *Микуличі* > *микулицький*, *Тишковичі* > *тишковицький*;

3) від географічних назв на **-на, -ня, -не**:

- із **-н-**, що сягає **-ьп-**, утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-** > **-ен-ськ-** (із вокалізованим **-ь-** > **-е-** перед **-н-**), напр.: *Зарічне* > *заріченський*, *Пісочне* > *пісоченський*, *Рівне* > *ровенський*; *Борзна* > *борзенський*, *Городня* > *городенський*, *Криничне* > *криниченський*, *Ромни* > *роменський*, *Єльня* > *еленський*;

- із **-ен-**, що належить до кореня, на зразок *Зелене*, утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**: *Зелене* > *зеленський*;

4) від географічних назв на **-ля (-ле), -ль** утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, напр.: *Боромля* > *боромльський*, *Путівль* > *путівльський*, *Радомля* > *радомльський*, *Хотімля* > *хотімльський*;

5) від географічних назв зі збігом приголосних в основі утворюємо прикметники:

- з **-о-** між приголосними перед суфіксом **-ськ-**, напр.: *Переспа* > *пересопський*; *Вікно* > *віконський*; *Ворохта* > *ворохотський*, *Хухра* > *хухорський*; *Багно*, *Багни*, *Багна* > *багонський*; *Кукли* > *кукольський*;

- з **-е-** між приголосними перед суфіксом **-ськ-**, напр.: *П'ятидні* > *п'ятиденський*;

б) від географічних назв на **-*ьј-**:

- із подвоєними приголосними на межі кореня й суфікса на зразок *Верхоріччя*, *Забужжя* утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, який приєднуємо до кінцевого приголосного основи (**-*ьј-** усікаємо), напр.: *Верхоріччя* > *верхоріцький*, *Забужжя* > *забузький*, *Затишшя* > *Затиський*;

• із пом'якшеним приголосним перед йотованим голосним на зразок *Підлип'я*, *Пригір'я* утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, який приєднуємо до кінцевого приголосного основи (-*bj- усикаємо), напр.: *Підлип'я* > *підлипський*, *Пригір'я* > *пригірський*;

7) від географічних назв з основами на *-ї на зразок *Жовква*, *Полтва*, *Смордва*, *Біла Церква* утворюємо прикметники з **-о-** між кінцевим приголосним основи **-в-** перед суфіксом **-ськ-**, напр.: *Жовква* > *жовковський*, *Полтва* > *полтовський*, *Смордва* > *смордовський*, *Біла Церква* > *білоцерковський*.

Зауважимо, що на сторінках аналізованого розділу поряд із наведеними нормативними формами *білопільський* < *Білопілья* [УП-2019, § 154, п. 2, 1)], *п'ятихатський* < *П'ятихатки*, *трипільський* < *Трипілья* [там само, § 154, п. 2, 2)], *страхоліський* < *Страхоліся* [там само, § 154, п. 2, 4)] подано низку неправильно утворених прикметникових форм із погляду історичного словотвору.

Уважаємо за потрібне замінити деякі приклади відтопонімних прикметників, наведених у п. 2 § 154, зокрема *Чистоводне* > *чистоводнівський*, *Гостролу́ччя* > *гостролу́чанський* [там само, § 154, п. 2, 1)], *Дворіччя* > *дворічанський*, *Семипілки* > *семипілківський* [там само, § 154, п. 2, 2)], *Верболо́зи* > *верболо́зівський* [там само, § 154, п. 2, 4)], на: *Чистоводне* > *чистоводенський*, *Гостролу́ччя* > *гостролу́цький*, *Дворіччя* > *дворіцький*, *Верболо́зи* > *верболізький*. Ілюстрацію *Семипілки* > *семипілківський* варто вилучити, оскільки ця географічна назва не відповідає офіційній назві поселення — *Семиполки*. Замість останньої пропонуємо подати ілюстрацію *Стоділки* > *стодільський*.

IV. Зауваження до ілюстративного матеріалу

Роботу над удосконаленням правопису особових і географічних назв вважаємо неповною без аналізу ілюстративного матеріалу. Інколи на сторінках аналізованого розділу спостерігаємо певну невідповідність (повну або часткову) наведених прикладів змісту правил правопису особових назв.

На нашу думку, потрібно розширити ілюстративний ряд відмінювання деяких типів слов'янських і українських прізвищ (там само, § 142, п. 1—2):

• іменникових прізвищ у п. 1 § 142, додавши прізвище із суфіксом **-ило** на зразок *Покотіло*, *Браціло* тощо;

• прикметникових прізвищ на **-ий (-ій)** у п. 2 § 142, додавши прізвища на зразок *Кутовій*, *Лозовій*, *Горовій*, *Городній*, *Нижній* тощо, про які йдеться власне у правилі, напр.: *Кутовій* — *Кутового*, *Кутовому* ... *Нижній* — *Нижнього*, *Нижньому* ... (Скрипник, Дзятківська, 2005, с. 299—300).

Низку прикладів до правил правопису власних назв рекомендуємо вилучити з ілюстративного матеріалу, зокрема:

• прізвища *Дубінін* і *Малінін*, додані як ілюстрація до правила про передавання **и** в російських прізвищах [УП-2019, § 144, п. 7, 1)], оскільки

ки в мові-оригіналі ці прізвища мають дві букви **и** (пор. рос. *Дубинин* і *Малинин*), які українською мовою передають по-різному, відповідно через укр. **и** (у *корені*) та **і** (у *суфіксі*), що може дезорієнтувати користувача правопису; пор. також наведене поряд прізвище *Мічурін*, у якому обидві рос. **и** передають через укр. **і** [УП-2019, § 144, п. 7, 1)];

- прізвище *Нарєжний*, додане як ілюстрація до правила передавання рос. букви **е** через укр. **і** (на місці давнього **ѣ**) в російських прізвищах [там само, § 144, п. 3, 4)], оскільки йдеться про русифіковане українське прізвище *Наріжний*.

Із-поміж прикладів до правила правопису російських прізвищ, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов, подано прізвища *Ботвінник*, *Глінка*, *Кантемір*. Натомість російське прізвище *Філіппов* із цього ж правила вилучено [там само, § 144, п. 7, 3), б)].

Уважаємо за доцільне повернути до ілюстративного матеріалу прізвище *Філіппов*, оскільки його передавання українською мовою може становити певні труднощі, водночас вилучивши з ілюстрацій до цього правила прізвища *Ботвінник*, *Глінка*, *Кантемір*, оскільки вони не російські за походженням². Отже, п. 7, 3), б) § 144 варто подати в такій редакції: «Рос. букву **и** в корені прізвищ передаємо укр. буквою **и** у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борісов*, *Вавіловський*, *Виноградів*, *Данілов*, *Малінін*, *Кирилов*, *Кисельов*, *Міронов*, *Митрофанов*, *Мішкін*, *Нікіфоров*, *Одиницьов*, *Пивоваров*, *Пиляєв*, *Пісарев*, *Смирнов*, *Тимофєєв*, *Титов*, *Тихоміров*; але: *Нікітін*, *Ніколаєв*, *Філіппов* тощо, твірними для яких є імена, відмінні від українських».

Прізвища *Голік*, *Гнідич*, *Кулінич*, *Станюкович*, наведені як ілюстрації до правила передавання рос. **и** в суф. **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-** [там само, § 144, п. 7, 3)], на нашу думку, потрібно вилучити, оскільки вони українського походження³, замінивши їх, напр., на *Голіков*, *Кузьмичов*, *Фомичов*, *Савичев*.

Уважаємо некоректною ілюстрацію *Єфімов* до правила передавання рос. **е** укр. **є** на початку слова [там само, § 144, п. 3, 1)], оскільки за правилом відтворення російських відіменних прізвищ українською мовою нормативна форма цього прізвища — *Єфімов*. Пропонуємо вилучити цей приклад, замінивши його на *Єфремов*. Натомість правильною формою прізвища *Єфімов* варто доповнити ілюстративний ряд до правила про передавання рос. **и** через укр. **и** у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов [там само, § 144, п. 7, 3) б)].

² Щодо походження прізвищ див.: (Унбегаун, 1989, с. 261; Редько, 2007, 1, с. 212—213; Баскаков, 1979, с. 30).

³ Щодо походження прізвищ див.: (Редько, 2007, 1, сс. 218, 221, 556; Унбегаун, 1989, с. 204).

На сторінках аналізованого розділу натрапляємо на ті самі приклади, що ілюструють різні правила правопису особових і географічних назв, зміст яких може суперечити одне одному. Зокрема, сербське прізвище *Бєлич*, наведене для ілюстрації правила про передавання болгарської і сербської *е* (УП-2019, § 144, п. 2), а також для ілюстрації іншого правила — про передавання *и* (**и**) у південнослов'янських іменах і прізвищах [там само, § 144, п. 6)], пропонуємо в другому випадку замінити на *Зорич*.

Назву країни *Австро-Угорщина* наведено як ілюстрацію винятку із правила про правопис *разом* географічних назв, утворених від іменників, з'єднаних сполучним звуком [там само, § 154, п. 2, 4)] та як ілюстрацію до правила про правопис *із дефісом* географічних назв, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й наступного прикметника [там само, § 154, п. 3, 1)].

Уважаємо, що цей приклад можна залишити як ілюстрацію винятку до першого правила, у якому йдеться про правопис географічних назв *разом*, що складаються з двох іменників (без сполучного звука), оскільки назва країни *Австро-Угорщина* складається з двох іменників *Австрія* та *Угорщина*, з'єднаних сполучним звуком *о*; у другому правилі приклад вилучити.

Назви населених пунктів *Михайло-Коцюбінське* та *Івано-Франківськ* наведено як винятки до *окремого* написання складних і складених географічних назв [там само, § 154, п. 1, 4)] та як ілюстрацію *дефісного* написання географічних назв, що становлять поєднання імені та прізвища [там само, § 154, п. 3, 2)].

Нам видається доцільним вилучити обидва приклади із правила про окреме написання географічних назв. Натомість їх потрібно залишити в другому правилі [там само, § 154, п. 1, 4)], додавши приклад географічної назви, що становить поєднання імені й по батькові, із таким формулюванням: «**Окремо** пишемо географічні назви, що становлять поєднання імені та прізвища або імені й по батькові (без сполучного звука): село *Івана Франка*, селище *Єрофій Павлович*».

В аналізованому розділі потребують заміни деякі неактуальні ілюстрації до правил правопису географічних назв, а саме:

- ойконім *Цюрупинськ* (назва міста в Херсонській обл.) разом із відойконімним прикметником (там само, § 153, п. 1), оскільки цьому населеному пункту у 2016 р. повернуто історичну назву *Олешки*;
- ойконім *Дмитро-Варварівка* та відойконімний прикметник [там само, § 154, п. 1, 4)] й далі п. 3, 2)], оскільки цей населений пункт на Харківщині нині не існує, у період між 1967—1971 рр. його приєднали до с. *Богуславка* Борівського р-ну Харківської обл.;
- ойконім *Красноводськ* [там само, § 154, п. 2, 1)], оскільки нині цей населений пункт в Україні не засвідчений⁴.

⁴ Якщо йдеться про однойменне місто в Туркменістані, то в 1993 р. його також перейменували.

Пропонуємо вилучити всі зазначені приклади з ілюстративного матеріалу, замінивши їх відповідно: *Цюру́пинськ* > *цюру́пинський* на *Ша́хтинськ* > *ша́хтинський*, *Дмі́тро-Варва́рівка* > *дмі́тро-варва́рівський* на *Єлиза́вето-Микола́ївка* > *єлиза́вето-микола́ївський*, *Красново́дськ* на *Красноку́тськ*.

Нашу увагу також привернула неспіввідносна кількість наведених ілюстрацій до деяких правил § 154, присвяченого правопису складних і складених географічних назв та похідних від них прикметників. Наприклад, у правилі правопису разом складних іменникових географічних назв і утворених від них прикметників, до дванадцяти ойконімів подано всього п'ять ад'ектонімів, з-поміж яких є два неправильно утворених — *гостролу́чанський* < *Гостролу́ччя* та *чистово́дненський* < *Чистово́дне* [УП-2019, § 154, п. 2, 1)]. Про нормативні форми цих ад'ектонімів ішлося вище.

На нашу думку, потрібно подати співвідносну кількість ілюстрацій до цього правила, а також виправити неправильно утворені ад'ектоніми, скоригувавши формулювання в такий спосіб: «**Разом** пишемо географічні назви, утворені від основ прикметника та іменника, що з'єднані сполучним звуком, а також прикметники, що походять від таких назв: *Білопі́лля* > *білопі́льський*, *Верхньо́дніпро́вськ* > *верхньо́дніпро́вський*, *Гостролу́ччя* > *Гостролу́цький*, *Дорогобу́ж* > *дорогобу́зький*, *Малояросла́вець* > *малояросла́вецький*, *Нижньокилі́мськ* > *нижньокилі́мський*, *Новово́лінськ* > *новово́лінський*, *Новоси́бірськ* > *новоси́бірський*, *Старокостянти́нів* > *старокостянти́нівський*, *Чистово́дне* > *чистово́денський*, *Ясногоро́дка* > *ясногоро́дський*».

В іншому правилі, — про правопис із дефісом складених іншомовних топонімів, а також похідних від них прикметників, — до шести географічних назв подано лише одну ілюстрацію відтопонімного прикметника — *бу́енос-а́йресський* [там само, § 154, п. 3, 3)].

Оскільки йдеться про складну правописну норму, вважаємо таке обмеження ілюстративного матеріалу не виправданим та рекомендуємо в цьому правилі розширити ілюстративний ряд відтопонімних прикметників, а саме: *Бу́енос-А́йрес* > *бу́енос-а́йресський*, *Ду́мбартон-Окс* > *ду́мбартон-оксський*, *Іссі́к-Куль* > *іссі́к-кульський*, *Кизи́л-Орда́* > *кизи́л-орди́нський*, *Нар'ян-Ма́р* > *нар'ян-ма́рський*, *Ріо-Не́гро* > *ріо-не́грський*, *Ула́н-Уде́* > *ула́н-уде́нський*.

Отже, аналіз розділу «Правопис власних назв» дав змогу не лише виявити актуальні проблеми кодифікації власних назв, поданих в «Українському правописі» 2019 р., а й запропонувати рекомендації щодо правопису тих власних назв, які до сьогодні не охоплені орфографічними правилами.

Однією з актуальних проблем правопису онімів є передавання неукраїнських власних назв зі слов'янських (насамперед близькоспоріднених) мов засобами української мови. До питань, які потрібно розв'язати в аналізованому розділі, також належить утворення та правопис відтопонімних прикметників.

Поданий у розділі ілюстративний матеріал засвідчив невпорядкованість написання прикметників від географічних назв, зокрема назв населених пунктів. На нашу думку, потрібно ретельніше добирати приклади до кожного правила, щоб не виникало двозначності в його тлумаченні. Тому важливо визначитися, як подавати ілюстративний матеріал: максимально стисло (при цьому виникає ризик залишити поза увагою низку важливих правописних моментів за рахунок скорочення прикладів) чи, навпаки, дуже скрупульозно наводити приклади на кожен конкретний випадок, зазначений у правилі, збільшуючи обсяг тексту правопису.

Запропоновані рекомендації, сподіваємося, сприятимуть удосконаленню розділу «Правопис власних назв», який потребує ретельного опрацювання та обговорення у вузькому колі спеціалістів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скрипник, Дзятківська — Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. (2005). *Власні імена людей. Словник-довідник*. Київ: Наукова думка.

Редько — Редько Ю. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т.* Львів: НТШ.

УП-1993 — *Український правопис*. (1993). Київ: Наукова думка.

УП-1999 — *Український правопис (проект найновішої редакції)*. (1999). Київ: Наукова думка.

УП-2019 — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Арутюнова Е.В. (2021). Лингвистические основы современного написания топонимов (к теории орфографического правила). *Известия РАН. Серия литературы и языка* (т. 80, 1, 21—41).

Баскаков Н.А. (1979). *Русские фамилии тюркского происхождения*. Москва: Наука.

Воронич Г.В. (2008). Кореляція народнорозмовної і літературної норм у кодифікації власних географічних назв. О.П. Карпенко (ред.), *Студії з ономастики та етимології* (с. 25—33). Київ: Пульсари.

Русанівський В.М. (ред.). (1980). *Складні питання сучасного українського правопису*. Київ: Наукова думка.

Скрипник Л. (2005). Вступ. *Власні імена людей. Словник-довідник* (с. 7—19). Київ: Наукова думка.

Суперанская А.В. (1985). *Что такое топонимика?* Москва: Наука.

Унбегаун Б.О. (1989). *Русские фамилии*. Москва: Прогресс.

Шульгач В.П. (2000). До проблеми творення відтопонімних прикметників в українській мові. *Мовознавство*, 2—3, 24—32.

Статтю отримано 06.03.2023

LEGEND

Скрипник, Дзятківська — Skrypnyk, L.H. & Dzyatkivska, N.P. (2005). *Proper names of people. Dictionary-reference book*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Редько — Redko, Yu. (2007). *Dictionary of modern Ukrainian surnames: in 2 vols*. Lviv: NTSh (in Ukrainian).

УП-1993 — *Ukrainian orthography. Fourth edition, revised and enriched.* (1993). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-1999 — *Ukrainian orthography (draft of the latest edition).* (1999). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2019 — *Ukrainian orthography.* (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Arutiunova, Ye.V. (2021). The linguistic basis of modern spelling of toponyms (to the theory of the spelling rule). *Izvestia RAN. Series of Literature and Language* (Vol. 80, 1, 21–41) (in Russian).
- Baskakov, N.A. (1979). *Russian surnames of Turkic origin.* Moskow: Nauka (in Russian).
- Rusanivskiy, V.M. (Ed.). (1980). *Complex issues of modern Ukrainian orthography.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Skrypnyk, L. (2005). Introduction. *Proper names of people. Dictionary-reference book* (pp. 7–19). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Superanskaia, A.V. (1985). *What is Toponymy?* Moskow: Nauka (in Russian).
- Shulhach, V.P. (2000). To the problem of creation of toponymic adjectives in the Ukrainian language. *Linguistics*, 2–3, 24–32 (in Ukrainian).
- Unbehaun, B.O. (1989). *Russian surnames.* Moskow: Prohress (in Russian).
- Voronych, H.V. (2008). Correlation of vernacular and literary norms in the codification of proper geographical names. O.P., Karpenko (Ed.), *Studies in Onomastics and Etymology* (pp. 25–33). Kyiv: Pulsary (in Ukrainian).

Received 06.03.2023

Iryna Yefymenko, Ph.D in Philology,
Senior Research of the Department of Ukrainian language History and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: i.yefumenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4263-1324>

SOME NOTES ON TRANSFERRING PROPER NAMES IN “UKRAINIAN ORTHOGRAPHY” OF 2019

The article analyzes the state of codification of proper names in the latest edition of the “Ukrainian orthography” (2019). Our task was to identify and analyze the main changes in the spelling rules for personal and geographical names, as well as to pay attention to certain problems in their codification, answering primarily the following questions: what complex issues of the spelling of proper names are not fully resolved or are not reflected in the current spelling and what spelling points require correction or addition?

The analysis revealed inconsistencies and sometimes contradictions in some of the recommendations on the spelling of proper names given in the analyzed section of the current “Ukrainian orthography”. In particular, one of the problematic issues is the transmission of non-Ukrainian proper names from Slavonic (primarily closely related) languages into Ukrainian. The issues that should have been reflected in the analyzed section also include the formation and spelling of detoponymic adjectives.

In addition to these problematic issues, the study also revealed so-called formal shortcomings in the coverage and presentation of material in the section “Orthography of proper names”, namely: not always clear structure of the section, cumbersome wording of some rules, incorrect use of linguistic terms, etc. There are many comments about the illustrative material: the presence of irrelevant examples for the rules, cases of illustrating

different rules with the same example, insufficient or absent examples for some spelling rules.

The analysis made it possible to make certain corrections and additions to the current spelling rules, as well as to formulate a number of recommendations for spelling proper names that have not been covered by the spelling rules to date.

The recommendations provided in the course of the study will hopefully expand the range of rules presented in the current “Ukrainian orthography” and will contribute to further improvement of the section “Spelling of proper names” of the current spelling, which requires further careful study and discussion in a narrow circle of specialists in the theory and practice of teaching orthography.

Keywords: *orthography, orthography norm, proper names, personal names, geographical names, place names, toponymic adjectives.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.084>
УДК 811.161.2'35

С.П. БИБИК, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА В «УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ» 2019 РОКУ: ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ І ЧИННИКИ КОДИФІКАЦІЇ

У статті проаналізовано правила вживання розділових знаків в українській літературній мові. Представлено стислий огляд праць, у яких подано принципи української пунктуації, з'ясовано стан опрацювання розвитку пунктуаційної системи української мови. Запропоновано коротку історію змін у складі відповідних розділів у попередніх виданнях, а також у правописному кодексі 2019 року. Накреслено перспективи вивчення динаміки української пунктуації.

Ключові слова: правопис, пунктуація, принципи пунктуації, розділовий знак, пунктуаційна норма, кодифікація.

Упровадження чогось нового завжди супроводжує чи то дискусія, чи то деталізовані пояснення суті справи. Так відбувається і введення в мовну практику нових і змінених правил написання слів та оформлення речень, текстів, які об'єднав «Український правопис» 2019 року. Найбільш стабільна, здавалося, його частина — уживання розділових знаків. Проте активні процеси інформатизації, цифровізації спілкування, оновлені принципи стандартизації офіційно-ділової та наукової сфер, глобальні перетворення в інформаційних потоках між країнами таки вплинули на зрушення і в цьому розділі основного довідника книжної писемної практики в Україні.

Цитування: Бибик С.П. (2023). Пунктуаційна норма в «Українському правописі» 2019 року: принципи формування і чинники кодифікації. *Українська мова*, 3(87), 84–101. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.084>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

1. КОРОТКА ІСТОРІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЇ

Як відомо, уперше в сучасній українській правописній системі правила вживання розділових знаків найповніше сформульовано в «Українському правописі», опублікованому 1928 року, розділ «Пунктуація та інші допоміжні при алфаветі знаки й норми уживання їх» (автор О.Н. Синявський, 1929). Це 12 параграфів, що охопили кодифікацію крапки, знаків оклику та питання, коми, середника (двокрапки), риски, дужок, крапок, лапок. Зауважимо, що написання з «розділкою» (коротким дефісом) також підпорядковане правилам пунктуації. На думку Ю.В. Шевельова, автор підійшов до матеріалів і пропозицій критично, і це відкрило перспективи внормування пунктуації зокрема (Шевельов, 2002, с. 14–15).

Так почалася нова сторінка в історії української пунктуації, яка набула статусу частини правописної системи. Нагадаємо, що до «Граматики руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1914 р.), «Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» В.І. Сімовича (1921 р.) не було в українському мовознавстві систематизованих, детальних викладів правил уживання розділових знаків і принципів їх застосування. Так само і предтеча правопису 1928 р. — «Найголовніші правила українського правопису», складені за участі А.Ю. Кримського, І.І. Огієнка і Є.К. Тимченка (1921 р.), — не містила відповідного розділу, а лише певні зауваги про вживання крапки після цифр у позначенні переліків (приклад із тексту: 1. раз. 2. доповідь), зміни в написанні слів з «рискою» (дефісом), у спрощенні правил переносу слів із рядка в рядок (Наконечний, б/р). Із коментарем щодо вживання розділових знаків за правописом 1928 р. і вправами для практичного закріплення цих правил можна ознайомитися за виданням М.К. Грунського та М. Мироненка 1930 року (Грунський, 1930).

Деякі зміни відбулися в «Українському правописі» 1933 року (запровадження терміна *тире*, виведення з обігу поняття «середник»), хоч орфографічну норму написання слів із «рискою» і про застосування надрядкового знака «наголос» збережено.

В «Українському правописі» 1946 року, що, як відомо, був чинний до кінця 80-х рр. ХХ ст., розділ «Найголовніші правила пунктуації» охопив так само у 12 параграфах правила вживання розділових знаків: з обігу вилучено терміни *розділка*, *риска*; виведено в окремий підрозділ «Розділові знаки при прямій мові». У такій композиції основні правила української пунктуації подано й далі в усіх відомих редакціях і перевиданнях «Українського правопису».

У період 40–90-х років ХХ ст. сформовано орфографічно-пунктуаційний образ сучасного книжно-писемного тексту. Норми пунктуації постали як «найменш націоналізована система мовних знаків» (Шульжук, 2010, с. 352). Історію становлення системи розділових знаків та їхніх назв від прадавньої історії європейської цивілізації, часів Київської

Русі, докладніше — від XVII до початку XX ст. — схарактеризовано у статтях Н.С. Андрощук (Андрощук, 2013), Л.В. Сегіна (Сегін, 2018), І.М. Кочан (Кочан, 2019). Більшість історіографів української пунктуації звертаються до праці Л.А. Булаховського «Українська пунктуація. Розділові знаки» (Булаховський, 1947), у якій найповніше на кінець 40-х рр. XX ст. викладено питання стану української пунктуації на тлі стабілізації правописних норм. Цю інформацію подано також у «Курсі сучасної української літературної мови» 1951 року (Булаховський, 1951).

Варто віддати належне і внескові І.І. Огієнка, І.О. Неутрієвського, О.Є. Вержицького, А.А. Москаленка, В.М. Русанівського, А.П. Медушевського, А.А. Бурячка, Н.І. Тоцької, І.П. Ющука, В.І. Критської, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітка, О.Д. Пономарева та ін., які працювали над становленням сучасної української пунктуації, створюючи і розвиваючи теорію ритмомелодики, синтаксису, інтонування мовного потоку, що без них не може обійтися пунктуація, проводячи численні експериментальні дослідження, випрацьовуючи дидактичні принципи навчання правил уживання розділових знаків разом із засвоєнням основних понять, уявлень про структуру речення.

2. ВИПРАЦЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЇ

Щоб відповісти на це питання, доведеться повернутися до історії мовознавчої науки, яка засвідчує динамічний зв'язок оновлюваних пріоритетів українського мовознавства зі змінами в обґрунтуванні провідних принципів, що визначають вироблення і чинність пунктуаційних норм. Привертає увагу постулат, сформований академіком Л.А. Булаховським: «Українська пунктуація ще більшою мірою, ніж український правопис взагалі, є продукт історичний, традиційний, і відповідність її мовним фактам є тільки приблизна, відносна» (Булаховський, 1951, с. 360).

30-ті—40-ві роки XX століття. Щодо пунктуації виокремлено принцип — відображати ритмомелодика фрази, її інтонаційне різноманіття залежно від складності оформлюваної думки. Розділові знаки призначені для відбиття інтонаційних особливостей того чи того тексту (перелічення чогось, протиставлення, умовність). Пунктуація є засобом відображення традиції, передавання не лише смислів, але й емоційного забарвлення фрази. У разі застосування правил пунктуації залишається дилема між традицією / правилом і живою практикою. Засадничим принципом пунктуації, за Л.А. Булаховським, є *ритмомелодійний*, який координує логіко-психологічне, емоційне та фізіологічне членування висловлення: «Ритмомелодична основа української пунктуації сходить принципово на вимогу — означувати розділовими знаками відповідаючи синтаксичним членуванням паузи **логіко-психологічного** (виділення наше. — С.Б.) характеру (у зв'язку зі змінами тону) і моменти емоціонального порядку, що супроводять синтаксичні членування. Паузи порядку **фізіологічного**

(виділення наше. — С.Б.) в принципі ігноруються» (Булаховський, 1951, с. 361). Об'єктами сегментації є *фрази*, які вимовляють із розповідною, питальною та окличною інтонацією; відокремлені другорядні члени речення; члени, що перебувають поза реченням (звертання, вставні слова). Засадничий принцип координує насамперед логіко-граматичний принцип пунктуації, який забороняє розділення граматично зв'язаних пар.

Зауважимо, що і далі питання про інтонування усної мови та його відбиття на письмі було актуальним — формується книжно-писемна традиція нового часу в умовах загальної всім доступної освіти. Очевидно, що неусталеність пунктуаційної норми у 30-х рр. ХХ ст. актуалізувала потребу в працях, що пояснювали б запроваджені зміни, супроводжуючи коментарі тлумаченням чинності тих чи тих принципів. Зокрема, М.К. Грунський та М. Мироненко наполягали на чинності граматичного як виразнішого і яснішого та інтонаційного (ритмічного) як такого, що відкриває можливості для індивідуалізації системи розділових знаків (Грунський, 1930, с. 5).

Аналіз відповідного розділу академічної стилістики «Паузи, пунктуація (розділові знаки) і їх місце в ритмомелодії» засвідчив, що в 60—70-ті роки ХХ ст. авторитетною була позиція Л.А. Булаховського й увага до проблем ритмомелодійної організації тексту. Відповідно І.К. Білодід зберіг у цій частині монографії такі аргументи: «Паузи-зупинки бувають фізіологічного характеру, часто мимовільного, і можуть певним чином порушувати синтаксичні зв'язки і ритмічну течію мови... Однак в аспекті розгляду питання, який тут слід з'ясувати, **звертаємо увагу на наукову і методичну сторони справи** (виділення наше. — С.Б.)» (Білодід, 1973, с. 498). Справді, майже 50 років український правопис щодо формулювання правил уживання розділових знаків сприяв стабільності книжної традиції. Питання ж про історію змін у методиках і прийомах навчання пунктуації є досі актуальним.

50-ті роки ХХ століття. Услід за Л.А. Булаховським, один із видатних у майбутньому його учнів — Ю.В. Шевельов — у своєму підручнику «Нарис сучасної української літературної мови» (1951) виокремив три підходи: *логічне членування тексту*, *інтонаційне* і *формально-граматичне (синтаксичне)* (Шевельов, 1951, с. 156). На конкретних прикладах автор підручника проілюстрував, що жоден із принципів не є визначальним. Вони можуть виявляти себе розрізнено в кожному контексті, своєрідно, можуть діяти й одночасно. Лише лапки, зауважив Ю.В. Шевельов, є знаками логічного порядку. Цікаво, що до знаків пунктуації уналежнено абзацний відступ, який опертий лише на логічне членування речення. Окрему увагу приділено суб'єктивно-інтонаційним засобам відокремлення.

Простежуючи вживання тих чи тих розділових знаків, Ю.В. Шевельов наполягав на перевазі принципу *синтаксичного*, або *формально-граматичного*, членування тексту й зауважував, що «сучасна українська пунктуація становить собою зведення різних практичних правил (що не охоплюють усіх можливих випадків і навіть не завжди до кінця між

собою узгоджені), яке спирається в головному на синтаксичне членування тексту, але робить певні поступки принципам логічного та інтонаційного членування. Цей **компромісовий** і не завжди до кінця сформульований характер нашої пунктуації може видатися недоладним для систематика. Одначе, не виключено і те, що практично — це найкраще розв'язання справи, бо, з одного боку, встановлено мінімум норм, потрібних для загального вжитку всіх, хто користується письмом, а з другого боку, залишено в певних межах свободу для тих, хто користується писаним словом творчо. Надмірна регламентація вживання розділових знаків не була б корисна для письменницької в широкому розумінні слова творчості» (Шевельов, 1951, с. 160).

Цілком логічно розмежує Ю.В. Шевельов практичні й теоретичні засади пунктуації. Отже, теоретична пунктуація допомагає сформулювати та виробити найголовніші правила для практичного навчання. З-поміж аргументів Юрія Володимировича імпонує емоційне порівняння завдань синтаксису і пунктуації на рівні шкільної освіти: щоб опанувати пунктуацію, треба знати частини синтаксису; стосунки ж між синтаксисом і пунктуацією такі, як фізики із правилами їзди на автомобілі (сама праця мотора спирається на закони фізики, а от від водія потрібні лише навички їзди, а не ця наука).

60—70-ті роки ХХ століття. У цей період серед принципів пунктуації відчутно важив ритмомелодійний, але розвиток синтаксичної науки й лінгводидактики привертав дедалі більшу увагу до структурно-семантичних засад диференціації синтаксичних одиниць, до уточнення самого поняття «речення», пор.: 1. Речення — структурно-семантична та інтонаційна єдність, яка оформлюється за внутрішнім (синтаксично-смісловим) та зовнішнім (інтонаційним, або ритмомелодійним) принципами (Волох, 1989, с. 320). 2. Речення — виразник (чи цілий текст) є виразником семантико-синтаксичних відношень між членами речення і частинами речення, зв'язність яких забезпечує ритмомелодика. Тому серед принципів пунктуації виділяють три: структурний, смисловий, ритмомелодійний (інтонаційний) (Загнітко, 2001, с. 546; Козленко, 2009, с. 14—15).

У концепції принципів, які обґрунтував К.Ф. Шульжук, триада: структурно-синтаксичний (принцип виділення чи невиділення частин), семантичний (смісловий) (принцип оформлення думки), інтонаційний (забезпечує єдність перших двох принципів) (Шульжук, 2010, с. 354—356). Таку ж позицію мав І.П. Ющук: «Ставлячи розділові знаки, слід орієнтуватися насамперед на будову речення, а не на інтонацію» (Ющук, 2000, с. 212).

Зауважимо, що в дидактичній літературі засадничим стає *структурно-семантичний* принцип, який забезпечує структурну і граматичну організацію висловлення. Це означає: 1. Не розділяти розділовими знаками без спеціальних для того умов граматичні пари: підмет і присудок; керуюче (краще означити як «граматично панівне». — С.Б.) слово і кероване; означення і означуване. 2. Відділяти одне від одного однорід-

ні члени речення, сурядні речення в сурядному, підрядні в підрядному (Доленко, 1987, с. 345).

Становлення лінгвостилістики і зміни в принципах пунктуації (від 60-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст.). Теоретичну концепцію принципів української пунктуації ускладнила орієнтація на поняття «норма», яку витлумачують як загальномовні і стильові, стилістичні, чи індивідуально-авторські, реалізації, яка може виявляти себе на різних рівнях мови як інваріантна і варіантна.

Ще на межі 60—70-х рр. ХХ ст. І.К. Білодід, розвиваючи теорію ритмомелодики фрази, виокремлював такі вагомні для формулювання правил пунктуації аспекти: паузи мають граматичне значення, виконують функції логічного підсилення, *стилістично-емоційного виділення*. Єдина вимога до оволодіння цими засобами ритмомелодики — забезпечення єдності інтонаційно-фонетичного і логічно-сислового членування мовного потоку, забезпечення натуральності темпу, тривалості пауз у мовленні. Навіть щодо паузи дослідник диференціював професійно-лінгвістичне володіння нею і метафоричне (сценічне), тобто наполягав на розрізненні об'єктивних функціонально-стильових різновидів інтонування та паузації на тлі загальнотеоретичних і практично-навчальних норм урегулювання правопису, зокрема й пунктуації. Розділові знаки — це не інтонаційні знаки, а графічні засоби членування речення насамперед на синтаксичні частини, які виділяємо в мовному потокові й інтонаційно. На письмі інтонаційне членування «в ряді випадків не збігається з граматично-урегульованими нормами правопису» (Білодід, 1973, с. 499).

Отже, серед основних принципів пунктуації інтонацію не відкидають, а переміщують вагу на друге чи третє місце, а з-поміж принципів уживання розділових знаків також виокремлюють *функціонально-стилістичний* (разом із структурним і структурно-семантичним) (Савченко, 2008, с. 40—41).

Додамо коротке пояснення до механізму дії виділених принципів: за *структурним* — уживаємо розділові знаки залежно від будови речення чи цілого тексту з дотриманням *загальноприйнятих норм*; за *структурно-семантичним* — передбачаємо застосування тих знаків пунктуації, що можуть мати пунктуаційні *варіанти* чи бути *факультативними*; за *функціонально-стилістичним* — умотивовуємо вживання *індивідуально-авторських* розділових знаків, що увиразнюють зміст речення, надаючи йому певного стилістичного забарвлення, підкреслюють індивідуальну манеру письма авторів, а також тих, що обмежені офіційно-діловим, науковим стилями.

Хитання між вагомістю трьох чи чотирьох принципів пунктуації виявляють, що в сучасному українському мовознавстві актуальною є чотирьохкомпонентна система: структурно-синтаксичний, семантичний (змістовий), інтонаційний та *функційно-експресивний* (Гуйванюк, 2002; Шабат-Савка, 2016, с. 10). Чинність виділеного принципу підтверджена в українській граматичній стилістиці (див. праці А.П. Загнітка (Загнітко, 2013), Н.П. Плющ (Плющ, 2004), Н.В. Кондратенко (Кондратенко, 2012), Л.Ф. Українець (Українець, 2011) та ін.).

Отже, у процесі теоретико-практичних, експериментально-наукових рухів у напрямку пізнання структури і способів сегментування висловлення, речення формулюють базові принципи, зокрема: а) логічний (або смисловий), важливий для розуміння писемного тексту; б) граматичний (синтаксичний), визначений синтаксичною будовою тексту; в) інтонаційний (показник ритмомелодики мови); г) функціонально-стилістичний.

До логічних знаків уналежнюють лапки, дужки, абзацний поділ. До синтаксичних — кому, що відокремлює звертання, звороти, вставні слова, підрядні речення тощо. До інтонаційних — коми на позначення різних за довжиною пауз, крапку з комою, тире, крапки, знаки оклику, питання. Логіко-синтаксичним є принцип написання слів окремо, разом, із дефісом (але вже тривалий час цей аспект пов'язують з орфографією!).

Розширення та усталення пунктуаційних норм сприяло стабілізації уявлення про основні функції розділових знаків. За ритмомелодійною теорією Л.А. Булаховського, основна функція розділового знака — *віддільна*. Диференційовано три різновиди відділення: фраз, меж речень, частин, які вимовляють із перелічувальною інтонацією, частин простого речення. У праці «Українська пунктуація» у зв'язку із зазначеною функцією йшлося про вживання крапки, знаків оклику та питання, коми, тире, коми з тире, двокрапки, крапки з комою, круглих дужок (Булаховський, 1951, с. 376). Виокремлено розділ «Крапки», оскільки цей знак має специфічні функції в художній мові (передає афектні стани мовців), а в науковій позначає пропуски в цитатах.

На сьогодні віддільну функцію розділового знака розуміють як фіксацію інтонаційно-фонетичного відділення формально-граматичних і смислових частин речення / висловлення / тексту; логічне, стилістично-емоційне відділення фрагментів висловлення. В енциклопедії «Українська мова» зауважено про ще одну важливу функцію пунктуації — *ідеографічно-оцінну*. Ідеться про роль крапки під час скорочення слова, знака питання в дужках як способу вираження сумніву / здивування, обурення тощо (Бурячок, 2000, с. 503).

Мовна практика засвідчила, що історично вироблені правила забезпечують потрібне розуміння написаних / надрукованих текстів. Ці правила систематизовано у відповідному розділі «Українського правопису» (Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.), який характеризує:

- *науковість*, тобто відповідність граматичній системі і структурі мови;
- *орієнтація на широку основу обґрунтувань*, тобто на людей із повною середньою освітою, які здатні сприймати пояснення і формулювання, що спираються на базові поняття шкільної освіти в галузі граматики української мови;

- *стабільність* формулювань і структури «Українського правопису» як кодифікаційного і довідкового джерела, а отже, визначених на практиці і в теорії принципів відділення одних складників висловлення від інших.

Подеколи в самому тексті наголошено на чинності того чи того принципу пунктуації. Наприклад, у параграфі, присвяченому тире, є примітка

із застереженням щодо логіко-граматичного принципу: «Якщо в таких реченнях *логічно* й, відповідно, *інтонаційно* виділяється переважно присудок, тире перед ним можемо не ставити: *Мій батько інженер; Його ім'я Іван*» (Український правопис, 2019, с. 231). Зауважено про чинність інтонаційного: «Проте якщо немає потреби *в увиразненні паузи*, тире можемо не ставити, напр.: *Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею* (І. Нечуй-Левицький)» (там само, с. 233). Рідше знайдемо пояснення до правил уживання розділових знаків із урахуванням функціонально-стилістичного принципу, як-от у параграфі про вживання дужок (< >), пор.: *У спеціальних випадках (звичайно в текстах наукового та офіційно-ділового стилів)* — там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння, — уживаємо квадратні дужки (там само, с. 245).

3. ЗМІНИ В РОЗДІЛІ «УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ» ЧИННОЇ РЕДАКЦІЇ «УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ»

Порівняно з текстом розділу «Найголовніші правила пунктуації» в «Українському правописі» 1993 року його розширено. Логічна структура розділу традиційна, але дещо модифікована: вона доповнена трьома параграфами «Комбіноване вживання розділових знаків», «Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку», «Скісна риска», з'явилися нові правила. Запропоновано кілька нових термінів пунктуації [три крапки (...), круглі / заокруглені дужки (()), квадратні дужки ([]), кутові / ламані дужки (< >), зовнішні / кутові лапки / лапки-ялинки (« »), внутрішні лапки / лапки-лапки (“ ”), скісна риска (/)], а відповідно і правил застосування цих знаків на письмі.

3.1. Нові параграфи: розширення термінів пунктуації, модифікація правил

Насамперед зауважимо про зміст частини «Комбіноване вживання розділових знаків» (§ 166). Він відбиває актуальність функціонально-стилістичного, інтонаційного (чи поєднання їх) принципів у синтаксичній організації художніх і публіцистичних текстів. Отже, сформульовані в ньому правила зорієнтовані на факультативні випадки; статті відсилають читача до інших параграфів, де наведено приклади такої комбінації, що ускладнює, на нашу думку, користування текстом.

Уперше винесено в кінець правопису «Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку» (§ 168), які в попередніх редакціях представлені в розділі «Крапка (.)». Оскільки під впливом комп'ютерного набору тексту, функціонального розширення української літературної мови в науковій та офіційно-діловій сферах активізувалися буквені й небуквені способи рубрикації, то виникла потреба узгодити ці правила зі змінами в стандартах оформлення організаційно-розпорядчої документації в останні роки. Отже, новим є п. 1 про літерно-цифрову нумерацію в разі членування тексту, п. 3 — про

вживання малих літер і цифр з дужкою в разі рубрикації та оформлення кінцівок переліків комою чи крапкою з комою, про вживання двокрапки; п. 4 — про вживання довгої риски на початку нового рядка переліку.

Щодо підрозділу «Скісна риска» (§ 165), то, крім сформульованих нових правил, тут кодифіковано і новий знак пунктуації, відомий і в машинописній практиці, і в практиці комп'ютерного набору в англomовній розкладці знаків (має варіанти: з нахилом праворуч (/), з нахилом ліворуч (\), з яких до знаків пунктуації уналежнено саме *скісну риску* з нахилом праворуч (/). Ці зміни у правописі якраз є прикладом стандартизації офіційно-ділової мови і потреби кодифікувати коло розділових знаків, якими активно користуються в цій, а також у науковій сферах. Ідеться про написання часових періодів, різноманітних комбінацій пар слів, скорочення словосполучень, позначення одиниць вимірювання на зразок: *2022/2023 роки*; сполучники *та/або*; *р/р* (розрахунковий рахунок), *км/год*. Зауважено, що в такому разі скісну риску вживають без відступів. Запропоновано відрізнати подібні вживання від тих, що означають можливе переважання того або того слова чи явища, процесу в певній ситуації, співвідношення величин, і писати з відступом до і після скісної риски, якот: тенденції до *аналітизму / синтетизму*; співвідношення *гривня / євро*.

Серед нових термінів пунктуації — *три крапки* (до цього надавали перевагу термінові *крапки*, див. § 122 редакції 1993 року). До трьох коротких правил попередньої редакції в § 162 — ще троє, що, на нашу думку, надмірно деталізують функціонально-стилістичне застосування цього знака, якому притаманна функція стилізації ритмомелодики усного емоційно-експресивного, психологічно насиченого тексту.

У § 163 «Дужки» кодифіковано нові позначки — «квадратні дужки» [], «кутові (ламані) дужки» < >. Відповідно вдокладнено пояснення щодо вживання цих знаків з орієнтацією на функціонально-стилістичний принцип української пунктуації: застосування в текстах наукового та офіційно-ділового стилів. На нашу думку, не варто було запроваджувати варіанти щодо вживання чи невживання квадратних або ламаних дужок на місці пропуску частин текстів (правила § 162 п. 6; § 163, II, п. 3, III; § 167, II, п. 2). У відповідному правилі на с. 245 (§ 163, II, п. 3) є застереження: « <...> у текстах загального призначення для цього (вказування на пропуск. — С.Б.) достатньо тільки вживання трьох крапок». Натомість в усіх подібних випадках у тексті «Українського правопису» 2019 року наведено приклади з уживанням ламаних дужок із трьома крапками всередині, а в п. 1 параграфа «Три крапки, або крапки (...)» сформульовано перше загальне правило: «Три крапки ставимо в таких позиціях. 1. На позначення перерваності або незакінченості висловлення» (Український правопис, 2019, с. 241).

Донедавна в писемній практиці кодифіковано лише один різновид лапок — « ». До речі, Л.А. Булаховський у зазначеній праці зауважив, що у правилах оформлення цитат від 1933 року користуються саме такими лапками згідно з «Правилами единой орфографии и пунктуации»

1939 р. (Булаховський, 1947, с. 402). Але за час чинності редакції правопису 1993 року значно розширилося коло користувачів комп'ютерним набором, які бачать у розкладках лапки різних типів. І мовна практика потребує уніфікації функцій таких знаків. В «Українському правописі» 2019 року в § 164 з'явилися поняття «зовнішні» і «внутрішні лапки» (за місцем у реченні), а також «лапки-ялинки» (« ») і «лапки-ла́пки» (“ ”). Із цими термінами пов'язане пояснення щодо оформлення цитувань чи слів в іронійному, метафоричному вживанні тощо в уже цитованому тексті. У такому разі треба розрізняти зовнішні лапки (їхню функцію мають виконувати «лапки-ялинки») і внутрішні («лапки-ла́пки»). Наведено приклад застосування такого правила: «Лишається недооціненим або й узагалі непоміченим процес формування в Україні альтернативної “української” (“украинской”) нації, котра теж може вважати себе “ти-тульною”», — зауважив Микола Рябчук (з інтернету).

У параграфі 164 «Українського правопису» зауважено, що збігу зовнішніх і внутрішніх лапок не треба допускати; зближення їх можливе лише, коли фактично зовнішні лапки в кінці фрази розділені знаком питання, знаком оклику, крапками, як-от: «*Чи зацікавив тебе фільм «Не дивись у гору»?» — спитав я друга.*

На жаль, у цьому параграфі правопису надто мало приділено уваги так званому рукописному варіантові «лапок-ла́пок» („ ”, див. с. 247). Утім саме цей парний знак унормований у лінгводидактиці, адже запроваджений у практику з прийняттям українського правопису ще на початку ХХ ст. Із цим знаком надрукована була 1837 року «Русалка Дністрова», а от у «Словарі української мови» за ред. Б.Д. Грінченка засвідчено і «лапки-ялинки» (1909 р.). Зміни в уживанні лапок сталися в пунктуації 90-х років ХХ ст.: на зміну т. зв. «німецьким лапкам» („ ”) прийшли в друкованих засобах «англійські лапки» — “ ”. Хоч у мові ЗМІ використовують і прямі (їх ще називають машинописні, програмувальні) лапки (" ”), але чинний правопис цього не коментує. Так само не сформульовано правила (про вживання такого знака йшлося в «Українському правописі» 1928 р., с. 84) щодо засвідченого в спеціалізованих текстах застосування т. зв. спрощених лапок (‘ ’). Чомусь у п. 5 § 164 зазначено про таку функцію «лапок-ялинок»: «Для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів)» (Український правопис, 2019, с. 248).

3.2. Правила вживання інших розділових знаків: оновлення, розширення

Серед *нових правил*, що потребують не лише уваги, але й практичного за-своєння, примітка 3 (§ 158, I, п. 1) про вживання коми при однорідних / неоднорідних прикладках. Ідеться про розмежування розділовим знаком переліків ознак особи за званнями, посадами, місцем роботи, які при-таманні офіційно-діловій сфері спілкування. Отже, якщо такі переліки наведено після прізвища особи, то їх незалежно від їхнього змісту відді-ляють комами, наприклад: *Симоненко І.Г., завідувач відділу теоретичної*

механіки, доктор фізико-математичних наук, професор. Натомість якщо такі переліки передують прізвищу, то відділяють тільки однорідні прикладки. До таких належать назви наукового ступеня і вченого звання, назви почесних звань і відзнак. Наприклад: *кандидат психологічних наук, доцент С.М. Григоруk; заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки В. Пилушенко*. Якщо в таких переліках додають неоднорідні прикладки, що позначають науковий ступінь чи посаду, то вони комами не відділяються: *доктор медичних наук заслужений діяч науки і техніки України Микола Корж*.

Звертаємо увагу на правила оформлення епіграфів. Ці пояснення знайдемо в § 155, п. 1, примітка 2 у зв'язку з уживанням крапки. На нашу думку, кожне твердження цієї примітки, що є окремим правилом, потребує пояснення:

а) «Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело, наведене в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапку ставимо після дужок», наприклад: *Рідна мова — основа життя* (Дмитро Білоус);

б) «Крапку після таких дужок ставимо в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки», наприклад: *Рідна мова в рідній школі! Що принить нам чарівніш?* (Олександр Олесь);

в) «Якщо ж вказівку на автора (джерело) наводимо нижче (у дужках чи частіше без них), зокрема в епіграфах, після цитати ставимо крапку, а після такої вказівки її не ставимо», наприклад:

Любїть красу своєї мови,
Звучання слів і запах слів,
Терень Масенко

Плекатимеш мову — цвістимуть слова,
Мов білі черешні весною...
Володимир Олійник

В останньому формулюванні варто скоригувати коментар «після цитати ставимо крапку», а саме: «<...> після цитати ставимо *розділовий знак*, а після такої вказівки *крапку* не ставимо».

Зауважимо, що інформацію про вживання розділових знаків під час оформлення цитат, зокрема епіграфів, варто сконцентрувати в § 167, II, бо в пошуках такого правила треба спочатку перечитати весь параграф та примітки, а потім знайти відсилання до початку розділу «Уживання розділових знаків» (примітка 2 на с. 198—199).

Уперше в «Українському правописі» 2019 року запропоновано правило вживання коми для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: *Ріка Сунїй, і що там тої річечки?* (Л. Костенко) (див. § 158, I, п. 18). У примітці до правила зауважено: комою не виділяємо підсилювальний зворот **і той** (**і та**, **і те**, **і ті**), що стоїть після іменника: *Навіть батько і той якось трохи злякався* (О. Довженко).

Доповнено правила вживання тире для відокремлення другорядних членів речення з метою виразнішого логіко-інтонаційного наголошу-

вання на таких компонентах (див. § 161, I, п. 6) — означеннях, обставинах, наприклад: *Тепер інша доля — холодна і хмура — заступила матір* (Панас Мирний); *Їсти хочу — жах як!* Їх не сформульовано і в «Довіднику з українського правопису» (Київ, 1984).

Як уже наголошено, текст розділу значно *розширено*. До правопису потрапило чимало норм, сформованих під дією функціонально-стилістичного принципу, і поширені відповідні синтаксичні конструкції в мові художньої літератури. Наведемо лише кілька правил, які мають загальнономовний характер.

Заслужують на практичну увагу і примітки до правила про виділення порівняльних зворотів зі сполучниками *як* (*як і*), *мов*, *мовби*, *наче*, *немов*, *неначе*, *ніби*, *буцімто*, *ніж* і т. ін. (§ 158, I, п. 12). Вони активно функціонують у мові, багато з них є комунікативними стереотипами. Примітки розширили структурно-семантичні, структурно-граматичні варіанти вживання таких конструкцій.

Прокоментуємо правила вживання коми у складному реченні. По-перше, розширено перелік зворотів і конструкцій, у яких перед *як* ставимо кому (на зразок *не хто інший, як; не що інше, як*) або кому всередині конструкції не ставимо: *інакше як; не те що; не те щоб; тільки й розмов що; тільки й того що* і под. По-друге, додано примітки про те, що не відокремлюємо комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення (*Бачив дівчину й не сказав яку*), що кому ставимо перед підсилювальними, обмежувальними, уточнювальними словами *а саме, особливо, зокрема, якраз, лише, тільки, а також*, які стоять перед підрядними сполучниками (напр.: *Друзі зустрілися, щоб обговорити плани на вечір, а також щоб обмінятися книжками*) (див. § 158, II, п. 3).

Значно деталізовано в чинній редакції правила вживання тире у складному безсполучниковому реченні (замість одного — три правила), додано правило про вживання тире у складнопідрядному реченні із застосуванням принципів змістового та інтонаційного виділення головної частини з узагальнювальним змістом: *Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі!* (Леся Українка).

Для мовної практики актуальне правило, згідно з яким треба вживати тире між двома або рідше кількома іменниками, сполучення яких позначає певний зв'язок: *відношення товар — гроші — товар; матч команд «Динамо — «Шахтар»; ракета «повітря — повітря»* (§ 161, I, п. 13).

Через нечіткість сформульованого в попередньому правописі правила нерідко виникали питання щодо вживання тире між цифрами і наявності відступів при цьому. Правило § 161, I, п. 14. «Примітка» засвідчує: «Між цифрами в таких випадках тире ставимо без відступів між знаками: у 2010—2018 роках; у 2—4 томах».

Здавалось би, чітко сформульовано припис, але... Автор вирішив уточнити, що в конструкціях на зразок *наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.* відступи між знаками ставимо! Викликає запитання і неоднозначність формулювання в наступному п. 15: «Між словом і сполученням слів або

між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: *Це коштує триста — триста п'ятдесят гривень; приїхати в гості на день — на два; у квітні — на початку травня*. Наведені приклади подібні до тих, що подані до п. 14 (ставимо тире між двома словами на позначення часових, кількісних меж). Лише, на нашу думку, через недогляд чи неузгодження позицій авторів різних розділів правопису, зауважено в п. 15, що за правилом § 35, п. 6.3 у цих самих випадках слова рекомендовано писати з дефісом (!): *триста-чотириста, день-два, у квітні-травні* і под. По-перше, складається враження, що в межах пп. 14 і 15 правило повторено. По-друге, тут же читача вводять в оману: як же оформляти написання слів на позначення часових, просторових і кількісних меж? Поки що бачимо невиправдану варіантність (неузгодженість) у подібних написаннях.

Стисло прокоментуємо новий § 166 «Комбіноване вживання розділових знаків». На нашу думку, дещо формалізовано саме оформлення правил (суцільні відсилання). Натомість правило про вживання коми й тире в межах речення з випущеними членами, які можуть мати перед собою вставні слова і словосполучення на зразок *з одного боку, з другого боку* і под., викладено нечітко (див. п. 3 цього параграфа).

Для чинної редакції характерне помітне зростання деталізованих приміток: їх додано 30 (!). Раніше всі, кого цікавили складні випадки української пунктуації, могли звернутися до «Довідника з українського правопису» (зокрема видання 1984 р., с. 100—151). У чинній редакції тексту, який підготовлений здавалось би для широкої користувачької аудиторії, вирішили розширити перелік правил, який значно переобтяжив текст правопису. З'явилося близько 20 нових пунктів і підпунктів до основних правил, сформульованих із використанням мовознавчих термінів і понять, що ними оперують філологи, а не всі пересічні користувачі із середньою освітою. Наприклад, с. 242: *Примітка. У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у **препозиції** до них вони подаються повністю, а в **постпозиції** — після знака питання і знака оклику — ставимо дві крапки: Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?..* (К. Гордієнко) (бажано замість виділених понять уживати прийменникові конструкції або прийменники *до / після, перед / після*). Подібні приклади ускладнення мови правопису знайдемо в § 159, с. 226 (термін *предикативні частини складного речення*), § 160, с. 228 (терміни *займенник, займенниковий прислівник*) та деякі ін.

Деякі з відсильних приміток обтяжують текст цифрами: *Примітка. Див. також про відокремлення уточнювальних означень: п. 13.1д, 2, прикладок: п. 14.5, обставин: п. 15.3, додатків: п. 16* (див. параграф «Кома», с. 220). До деяких не подано прикладів, як-от: *Примітка 1. Крапку не ставимо в кінці заголовків, у назвах на вивісках, печатках і штампях, на титульних аркушах книжок, журналів тощо — після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання та ін.* (параграф «Крапка», с. 198).

3.3. Перспективи вдосконалення правил української пунктуації

Розділ чинної редакції українського правописного кодексу «Уживання розділових знаків» значно змінений, розширений, осучаснений. При цьому варто поміркувати, чи є ще в українській мовній практиці лакуни, що не кодифіковані?

Спостерігаємо динаміку щодо вживання розділових знаків: в одних випадках автори текстів чи невеликих висловлень, які читаємо в численних коментарях, нехтують мовними нормами, уникаючи вживання розділових знаків; в інших, — засвідчуємо повторюваність певних моделей, зокрема щодо вживання тире, двокрапки, лапок. Пунктуаційні норми, які кодифікує «Український правопис», орієнтовані на стилістично нейтральний, книжний, рідше — на емоційно-експресивний контекст. Читач відчує, що справді функціонально-стилістичний принцип ураховують: у науковій мові пунктуація має допомагати у відображенні логіки, послідовності викладу; в офіційно-діловій практиці пунктуація слугує найбільшій уніфікації структури тексту, його шаблонності, стереотипності, однозначності формулювань. Щонайширший діапазон варіювань із причини передавання індивідуально-авторських, ситуативно-образних особливостей впливу на уяву, думки, почуття читачів дають художні тексти, з яких на сьогодні не всі можуть слугувати зразком реалізації правописних приписів, адже деякі письменники відмовляються від розділових знаків (поезія А. Підпалого, К. Коверзнева, Т. Девдюка, проза Ю. Іздрика, Л. Дереша, С. Поваляєвої, Т. Малярчук та ін.). Український правопис, зокрема у сфері вживання розділових знаків, має орієнтуватися на загальномовні норми насамперед, почасти охоплюючи функціонально-стильові варіанти з відповідним маркуванням обмеженості норми. Усі деталі з функціонально-стильового, емоційно-експресивного діапазону пунктуаційної норми треба подати в довідниках з українського правопису, на які чекають мовці.

Отже, за нашими спостереженнями, українська національна комісія з правопису має визначити принципи кодифікації пунктуаційної норми, обмежити коло найголовніших правил, приміток-уточнень, винятків щодо вживання розділових знаків, орієнтуючи правописний кодекс на користувача із загальною середньою освітою, дотримуючись стислості та однозначності у формулюваннях, у структуруванні матеріалу і застосуванні зручного для сприймання тексту поліграфічного оформлення, дизайну.

ЛІТЕРАТУРА

Андрощук Н. (2013). Формування пунктуаційної системи сучасної української мови та її відображення в правописних джерелах. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*, 22, 3—6. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuflm_2013_22_3 (дата звернення: 10.01.2023).

- Білодід І.К. (1973). Паузи, пунктуація (розділові знаки) і їх місце в ритмомелодії. *Сучасна українська літературна мова. Стилїстика* (с. 498—502). Київ: Наукова думка.
- Булаховський Л.А. (1947). *Українська пунктуація. Розділові знаки*. Львів: [б. в.].
- Булаховський Л.А. (ред.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови* (т. 2, с. 360—407). Київ: Радянська школа.
- Бурячок А.А., Паламарчук Л.С., Русанівський В.М., Тоцька Н.І. (1984). *Довідник з українського правопису* (с. 100—135). Київ: Радянська школа.
- Бурячок А.А. (1997). *Що змінилося в «Українському правописі»? Київ: Наукова думка.*
- Бурячок А.А. (2000). Пунктуація. *Українська мова. Енциклопедія* (с. 502—503). Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана.
- Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. (1989). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа.
- Гоз Д. (2013). Семантика тире у поезіях Ліни Костенко. *Мовні і концептуальні картини світу*, 46(1), 274—282.
- Грунський М., Мироненко М. (1930). *Розділові знаки*. Харків: Державне видавництво України. <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9426> (дата звернення: 12.01.2023).
- Гуйванюк Н.В., Максим'юк О.В., Китар Ф.Д., Вандишева К.В. (2002). *Основи пунктуації*. Чернівці: Рута.
- Гуйванюк Н.В. (2009). Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації. *Слово — Речення — Текст* (с. 486—492). Чернівці: Чернівецький національний університет.
- Доленко М.П., Дацюк І.І., Кващук А.Г. (1987). *Сучасна українська мова*. Київ: Вища школа.
- Загнітко А.П. (2001). *Теоретична граматики української мови: синтаксис*. Донецьк: ДонНУ.
- Загнітко А.П. (2013). Пунктуаційна поетика: форми, семантика, функції. *Українське мовознавство*, 42(1), 134—140.
- Козленко І.В. (2009). *Українська пунктуація*. Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.
- Кондратенко Н.В. (2012). *Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу* (с. 254—272). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Кочан І. (2019). Історія української пунктуації. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 7(1), 143—152.
- Критская В.И. (1991). *Знаки препинания как текстообразующие единицы (автоматизация анализа и редактирования в научном тексте)* [автореф. дис. ... канд. филол. наук]. Київ.
- Критська В. (2003). Теоретичні засади пунктуації (до питання про новий правопис). *Українське мовознавство*, 25, 94—98.
- Москаленко А.А. (1959). *Нарис історії української пунктуаційної термінології*. Одеса: [б. в.].
- Москаленко А.А. (1968). *Історія українського правопису (радянський період)*. Одеса: Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова.
- Наконечний М. (б. р.). *Про новий правопис український*. Харків: Рух.
- Неутрієвський І. (1930). *Найголовніші правила пунктуації в українській мові. Розділові знаки*. Харків: [б. в.].
- Огієнко І.І. (1927). *Нариси з історії української мови: система українського правопису*. Варшава: [б. в.].
- Плющ Н.П. (2004). «Авторська» пунктуація в системі графічних засобів відображення на письмі невербальних компонентів комунікації. *Українське мовознавство*, 29—30, 35—40.
- Савченко І.С. (2008). *Пунктуація сучасної української мови*. Черкаси: Брама.
- Сегін Л. (2018). Українська пунктуація: здобутки, проблеми, перспективи опису та кодифікації. *Українська мова*, 3, 80—91. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2018.03.080>

- Українець Л. (2011). Конотація пунктуаційних знаків в українській поетичній мові ХХ ст. *Українське мовознавство*, 41, 68—84.
- Український правопис*. (1993). Київ: Наукова думка.
- Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.
- Шабат-Савка С.Т., Максим'юк О.В., Шатілова Н.О. (2016). *Пунктуація української мови*. Чернівці: Рута.
- Шевельов Ю.В. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови*. Мюнхен: Молоде життя.
- Шевельов Ю.В. (2002). *Портрети українських мовознавців*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія».
- Шульжук К.Ф. (2010). *Синтаксис української мови*. Київ: Видавничий центр «Академія».
- Юшук І.П. (2000). *Практикум з українського правопису*. Київ: Освіта.

Статтю отримано 25.02.2023

REFERENCES

- Androschuk, N. (2013). The formation of the punctuation system of the modern Ukrainian language and its reflection in spelling sources. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Philological sciences. Linguistics*, 22, 3—6. Retrieved January 10, 2023 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuflm_2013_22_3 (in Ukrainian).
- Bilodid, I.K. (1973). Pauses, punctuation (punctuation marks) and their place in rhythm and melody. *Modern Ukrainian literary language. Stylistics* (pp. 498—502). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Bulakhovskiy, L.A. (1947). *Ukrainian punctuation. Punctuation*. Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Bulakhovskiy, L.A. (Ed.). (1951). *Course of modern Ukrainian literary language* (Vol. 2, pp. 360—407). Kyiv: Radyanska shkola (in Ukrainian).
- Buriachok, A.A., Palamarchuk, L.S., Rusanivskiy, V.M. & Totska, N.I. (1984). *Handbook of Ukrainian spelling* (pp. 100—135). Kyiv: Radyanska shkola (in Ukrainian).
- Buriachok, A.A. (1997). *What has changed in "Ukrainian Spelling"?* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Buriachok, A.A. (2000). Punctuation. *Ukrainian language. Encyclopedia* (pp. 502—503). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. Bazhana (in Ukrainian).
- Dolenko, M.P., Datsiuk, I.I. & Kvashchuk, A.H. (1987). *Modern Ukrainian language*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Hoz, D. (2013). The semantics of dashes in Lina Kostenko's poetry. *Linguistic and conceptual pictures of the world*, 46(1), 274—282 (in Ukrainian).
- Hrunskiy, M. & Myronenko, M. (1930). *Punctuation*. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Retrieved January 12, 2023 from (in Ukrainian).
- Huivaniuk, N.V., Maksymiuk, O.V., Kytar, F.D. & Vandysheva, K.V. (2002). *Basics of punctuation*. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).
- Huivaniuk, N.V. (2009). Latest trends in Ukrainian punctuation and problems of author's punctuation. *Word — Sentence — Text* (pp. 486—492). Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet (in Ukrainian).
- Kochan, I. (2019). History of Ukrainian punctuation. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 7(1), 143—152 (in Ukrainian).
- Kondratenko, N.V. (2012). *Syntax of Ukrainian modernist and postmodernist artistic discourse* (pp. 254—272). Kyiv: Vydavnychy dim D. Buraho (in Ukrainian).
- Kozlenko, I.V. (2009). *Ukrainian punctuation*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).
- Krytskaia, V.Y. (1991). Punctuation marks as text-forming units (automation of analysis and editing in scientific text) [autoref. thesis ... candidate philol. of science]. Kyiv (in Ukrainian).
- Krytskaia, V. (2003). Theoretical principles of punctuation (to the question of new spelling). *Ukrainian Linguistics*, 25, 94—98 (in Ukrainian).

- Moskalenko A.A. (1959). *Essay on the history of Ukrainian punctuation terminology*. Odesa: [b. v.] (in Ukrainian).
- Moskalenko, A.A. (1968). *History of Ukrainian spelling (Soviet period)*. Odesa: Odeskyi derzhavnyi universytet im. I.I. Mechnykova (in Ukrainian).
- Nakonechnyi, M. (b. r). *About the new Ukrainian spelling*. Kharkiv: Rukh (in Ukrainian).
- Neutriievskiy, I. (1930). *The most important rules of punctuation in the Ukrainian language. Punctuation*. Kharkiv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Ohienko, I.I. (1927). *Essays on the history of the Ukrainian language: the system of Ukrainian spelling*. Warsaw: [b. v.] (in Ukrainian).
- Plyushch, N.P. (2004). “Author’s” punctuation in the system of graphic means of displaying non-verbal components of communication in writing. *Ukrainian Linguistics*, 29—30, 35—40 (in Ukrainian).
- Savchenko, I.S. (2008). *Punctuation of the modern Ukrainian language*. Cherkasy: Brama (in Ukrainian).
- Sehin, L. (2018). Ukrainian punctuation: achievements, problems, prospects of description and codification. *Ukrainian Linguistics*, 3, 80—91. <https://doi.org/10.15407/ukrmova.2018.03.080> (in Ukrainian).
- Shabat-Savka, S.T., Maksymiuk, O.V. & Shatilova, N.O. (2016). *Punctuation of the Ukrainian language*. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu.V. (1951). *Essay on modern Ukrainian literary language*. Munich: Molode zhyttya (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu.V. (2002). *Portraits of Ukrainian linguists*. Kyiv: Vydavnychiy dim “KM Akademiya” (in Ukrainian).
- Shulzhuk, K.F. (2010). *Syntax of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychy tsestr “Akademiya” (in Ukrainian).
- Ukrainets, L. (2011). Connotation of punctuation marks in the Ukrainian poetic language of the 20th century. *Ukrainian Linguistics*, 41, 68—84 (in Ukrainian).
- Ukrainian orthography*. (1993). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Ukrainian orthography*. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Volokh, O.T., Chemerysov, M.T. & Chernov, Ye.I. (1989). *Modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Yushchuk, I.P. (2000). *Workshop on Ukrainian spelling*. Kyiv: Osvita (in Ukrainian).
- Zahnitko, A.P. (2001). *Theoretical grammar of the Ukrainian language: syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
- Zahnitko, A.P. (2013). Punctuation poetics: forms, semantics, functions. *Ukrainian Linguistics*, 42(1), 134—140 (in Ukrainian).

Received 25.02.2023

Svitlana Bybyk, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Culture of Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

PUNCTUATION NORM IN “UKRAINIAN ORTHOGRAPHY” OF 2019: PRINCIPLES OF FORMATION AND FACTORS OF CODIFICATION

The article offers an analysis of the modern rules of the Ukrainian literary language regarding the use of punctuation marks. A brief review of the works on the principles of Ukrainian punctuation is presented, taking into account the changing views of linguists on their priority for the formation of norms for the use of punctuation marks. It was noted that scientists pay quite active attention to the question of the history of the formation of punctuation

marks, the state of development of the problem of the development of the punctuation system of the Ukrainian language: the set of used signs, the relevance of paying attention to punctuation against the background of orthography. A brief history of changes in the composition of the relevant sections in previous spellings from 1928 to the latest edition in 2019 is offered. A detailed analysis of changes in the modern spelling text, motivations for expanding the number of rules, introduction of new punctuation marks in connection with the development of computer typing, changes in documents on the organization of documentation in Ukraine is presented. Debatable points in the rules for the use of punctuation marks are noted. The prospects for studying the dynamics of Ukrainian punctuation in connection with changes in social and cultural factors of communication, in the stylistics of artistic language are drawn.

Keywords: *orthography, punctuation, principles of punctuation, punctuation mark, punctuation norm, codification.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.102>
УДК 811.161.2'35

С.О. СОКОЛОВА, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО В ЗАГАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ «УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ» 2019 року

У статті проаналізовано зміст розділу «Правопис слів разом, із дефісом, окремо» з погляду його місця в загальній структурі чинної редакції «Українського правопису» 2019 року. Простежено його еволюцію від невеличкого розділу, присвяченого правопису складних слів і окремих зауважень в інших розділах в УП-28, до цілісного зібрання відповідних правил в аналізованому тексті. Визначено деякі зміни у правилах написання слів разом, із дефісом або окремо з кінця XIX до початку XXI століття. Запропоновано уточнити окремі терміни, уживані в тексті, та вдосконалити структуру розділу, узгодивши його зміст з іншими розділами й усунувши повтори.

Ключові слова: український правопис; написання слів разом, із дефісом, окремо; складне слово, похідне слово.

Відомо, що людство взагалі не одразу додумалося до того, щоб виокремлювати слова в писемному тексті, тому для невідповідної людини читання старих рукописів нагадує розгадування кросвордів: навіть якщо вивчити всі літери, доводиться самотійно членувати текст на окремі слова. Для сучасного носія мови написання слів окремо — ознака певної самотійності лексеми, написання разом — більшої залежності компонентів, написання з дефісом наша свідомість сприймає як проміжний варіант. Саме на цьому наголошували С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер, формулюючи правописні правила в «Руській граматиці» 1893 року:

Цитування: Соколова С.О. (2023). Правопис слів разом, із дефісом, окремо в загальній структурі «Українського правопису» 2019 року. *Українська мова*, 3(87), 102—115. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.102>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

«Разом пишуться ті слова, що зрослися до купи і стали звичайним виразом, отже: *адже, ..., взагалі, вдовж, ..., хтобудь, хтонебудь, ..., щобудь, щонебудь, ...*». І далі: «Пишемо разом, але відділюємо розділкою (-) більші або менше звичайні слова зложені, як *Австро-Угорщина, церковно-слов'янський, кінець-кінцем, яко-тако, всего-навсего, раз-враз...*, і слова так слабо сполучені, що ще кожна частина для себе відмінюєся, н. пр. *хліб-сіль* і т. д.»¹ (Німчук, Пуряєва, 2004, с. 117—118). Цікаво, що спеціального правила щодо написання слів окремо подано не було.

Той самий принцип покладено в основу підходу до цього питання і в «Правописних правилах, прийнятих Науковим Товариством імені Шевченка у Львові (1922)». Пор.: «Два або більше слів лучимо на письмі разом тільки тоді, коли вони так тісно зрослися вже зі собою, що творять у нашій свідомості одну логічну цілість. — А що не всі однаково відчуваємо ступінь відрубності складових частин різних того рода слів, тому дуже трудно уняти всі випадки в точні правила, чи писати такі слова разом, чи окремо» (там само, с. 333).

Попри те, що загальний підхід до правил написання слів разом, окремо чи з дефісом — за ступенем змістової єдності частин — не змінювався, конкретні правила пропонували різні. Зокрема, наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. активно обговорювали написання дієслівної частки *ся* окремо від дієслова чи разом з ним, і це при тому, що її скорочений варіант *сь* завжди писали разом. Аргументи в цій дискусії детально проаналізував Б.Д. Грінченко у праці «Три питання нашого правопису», який зауважив, що на користь написання окремо нерідко наводили такі основні аргументи: 1) так пише більшість слов'янських народів, крім українців і росіян, 2) її можна пересувати в межах речення і вживати перед дієсловом, 3) скорочення *ся* до форми *сь* є місцево обмеженим. На противагу цьому Б.Д. Грінченко, посилаючись, зокрема, й на думку А.Ю. Кримського, зауважував, що 1) в українській мові закінчення дієслова у третій особі однини утворює зі зворотною часткою фонетичну єдність і вимовляється як *ця* (або *цця*), а роздільне написання спонукає до окремої вимови, що порушує фонетичні закони української мови (у російській відбувається аналогічний процес, але без пом'якшення звука *ц*), 2) різне написання *ся* і *сь* є нелогічним і тому методично помилковим, 3) скорочення *ся* в *сь* притаманне українським говорам різної локалізації, тому його слід уважати загальноукраїнською рисою (там само, с. 177—179).

Зараз це питання вже не дискутують, але є інші спірні питання, оскільки є певна правописна традиція, з одного боку, і постійний розвиток, змінність мови — з іншого. Уважаю, що проблема регламентації написання слів разом, окремо або з дефісом — одна з дуже важливих і обговоренню цього розділу правопису варто приділити увагу з огляду на те, наскільки науково обґрунтовано і чітко в ньому регламентовано розв'язання тих чи тих правописних проблем. Звісно, порівняльний

¹ У цитуваннях зберігаємо правопис оригіналів.

аналіз текстів попереднього (УП-1993) і нового (УП-2019) правописів не є основним завданням, але й без нього важко обійтися для того, щоб або схвалити наявні положення, або, якщо треба, запропонувати зміни. Принаймні, без цього інколи складно також пояснити деякі непослідовності тексту «Українського правопису» 2019 року, зокрема й аналізованого розділу.

По-перше, це сама структура розділу, який названо «Правопис слів разом, із дефісом, окремо» і який трансформований з розділу «Українського правопису» 1993 року (УП-1993) під назвою «Правопис складних слів». Аналогічний параграф із назвою «Правопис складених слів» був ще у правописах 1928 р.² і 1933 р., де переважно регламентовано вживання сполучних голосних *о* та *е* у словах, першою частиною яких є прикметник, іменник або числівник (УП-1928, с. 26—27; УП-1933, с. 25—26). Окремо подано відсилання до параграфів про правопис префіксів (*приростків*), де серед інших названі складні прийменники, які треба писати разом (*вкупі*), якщо на початку не *з-(із-)*, і з дефісом (*розділкою*), якщо на початку саме *з-(із-)* (УП-1928, с. 21). Основні правила вживання дефіса (*розділки*) зосереджені в розділі, присвяченому пунктуації. Саме тут сформульовано правила написання з дефісом складних (*складених*) слів різних частин мови, префіксів (*приростків*) і часток із різними частинами мови, а також українських закінчень до неукраїнських слів (УП-1928, с. 85—86; УП-1933, с. 77—79). В «Українському правописі» 1933 року виклад матеріалу дещо деталізований, зокрема додано відомості про правопис скорочених назв — абrevіатур, але лише про вживання в них великих і малих літер (УП-1933, с. 26). У параграфі про дефіс (*риску*) з'явилася інформація про прикладку (там само, с. 77). Саме в цьому параграфі подано правила написання часток, похідних (тут: *складених*) прийменників, прислівників і сполучників, складних (тут: *складених*) прикметників тощо, оформлені як примітки до основного правила, імовірно, тому що вони не вкладаються в проголошену назву параграфа («Риска»), і саме їх запропоновано писати окремо або разом. Порівняно з попереднім в «Українському правописі» 1933 року змінено норму щодо складних прийменників, що починаються з префікса *з-* — їх «підігнано» під основне правило і запропоновано писати разом (там само, с. 77).

У правописах 1928 р. і 1933 р. у відповідному розділі як складні подано лише слова зі сполучними голосними *о* та *е*, щодо слів з першою частиною — числівником — зауважено, що в них сполучним може бути *о* (від *один, два*) або *и*, якщо числівник закінчується на *и* в називному або родовому відмінку (*три, чотири, п'яти* і под.) (УП-1928, с. 27; УП-1933, с. 26), щоправда, «Український правопис» 1928 року допускав як додаткову і форми *двоє, троє* (*двоєдушний, троєручця*), чого не було вже в «Українському правописі» 1933 року. В «Українському правописі» 1946 ро-

² Затверджено 1928 р., послуговуємося друкованим текстом 1929 р.

ку³ є окремий пункт, присвячений складним словам без сполучних голосних, як тим, де перша частина (питома чи запозичена) закінчується голосним (*радіокомітет, килькаразовий*), так і тим, що закінчуються приголосним (*виконком, медінститут*) (УП-1946, с. 30). В обох підпунктах серед інших подано складні слова, у яких перша частина мотивована числівником (на зразок *двоногий, трьохосьовий*).

Лише в «Українському правописі» 1946 року після розділу «Правопис складних слів» (тут уже розмежовано терміни *складний* і *складений*) (там само, с. 29—30) уміщено окремий розділ «Написання слів разом і через дефіс» (там само, с. 30—41) і додатково подано розділи про правопис часток *не* і *ні* (там само, с. 42—45). Особливістю «Українського правопису» 1946 року є те, що в ньому додано багато прикладів складних слів із запозиченими частинами (переважно гібридів), але їх не виокремлено у спеціальні правила, а подано серед слів із питомими складниками. Серед іншомовних виділено лише префікси **віще-**, **екс-**, **обер-**, **унтер-** у складі назв людей за фахом, посадою, званням (там само, с. 40).

У наступних виданнях правила написання слів разом, окремо і з дефісом зібрано в одному розділі, об'єднаному назвою — «Правопис складних слів». Зміну назви на «Правопис слів разом, із дефісом, окремо» і часткову трансформацію матеріалу в «Українському правописі» 2019 року (УП-2019) слід схвалити, тому що в ньому регламентовано написання не лише складних слів, а й таких, що мають у своєму складі префікс, а також сполучень слів. Складним для засвоєння є написання неповнозначних частин мови — прийменників, сполучників, часток, до яких не завжди доречно застосовувати термін *складне слово*.

І як би ми ці одиниці не називали — неповнозначними (службовими) частинами мови (Сучасна..., 1969, с. 26, автор розділу — І.І. Ковалик) чи службовими (нечастиномовними) словами-морфемами (Вихованець, Городенська, 2004, с. 19, 328—329; Граматика..., 2017, с. 38, 594), чи аналітичними синтаксичними морфемами (Вихованець, 1988, с. 23) — вони рідко складаються з двох і більше коренів (хоч таке трапляється серед вторинних прийменників, наприклад, *праворуч, ліворуч, обабіч, обіруч*), натомість багато з них є похідними, і саме тому постає проблема їх написання разом, окремо чи з дефісом. До вживання терміна *складний* щодо службових частин мови ми ще повернемося, коли обговорюватимемо правила їх правопису. Крім того, у розділі йдеться також про прикладки, які структурно подібні до компонента складного слова, але мають синтаксичну функцію означення. Для пересічного користувача правопису не так важлива наша наукова кваліфікація певного явища (яка, втім, має бути послідовною), як зрозумілість, логічність правила і можливість легко відшукати потрібну інформацію. З іншого

³ Третю редакцію «Українського правопису» затвердив 5 травня 1945 р. народний комісар освіти УРСР академік П. Тичина (Німчук, Пуряєва, 2004, с. 515), цього ж року його було надруковано. Набув чинності на всій території України з 1 грудня 1946 р.

боку, варто уникати повторення тієї самої інформації в різних розділах, а для зручності пошуку потрібні відсилання.

Можна визнати, що в «Українському правописі» 2019 року цю особливість об'єкта опису враховано послідовніше, ніж у попередньому — у розділі йдеться про особливості написання повнозначних складних слів, похідних неповнозначних частин мови і прикладок. Але попри відмову від колишньої назви розділ запозичив із правопису 1993 року преамбулу «Загальні правила правопису складних слів», у якій зазначено: «Складні слова можна утворювати з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних і без них» (УП-2019, с. 46). Далі спочатку йдеться про особливості творення складних слів за участі сполучних голосних або без них, а вже потім про їх написання разом чи з дефісом: пункт «Правопис слів разом і з дефісом» (там само, с. 48—51). Така структура є логічнішою, але точніше зміст цього параграфа відображає назва «Загальні правила творення та правопису складних слів». Цікаво, що такий параграф із назвою «Як писати складні слова (розділка)» був ще в підручнику (сам автор називав його порадиником) О.Н. Синявського, де, зокрема, зазначено: «Складні слова звичайно пишуться разом, і тільки зрідка через розділку сполучаються їх частини. Це буває тоді, коли двоє слів не зливаються в одно цілком, не мають одного наголосу, хоч і тісніше, суцільніше вимовляються, як звичайні самостійні двоє слів, і мають кожне свій наголос... Звичайно, виразної межі поміж такими складними словами, що пишуться разом, і такими, що пишуться з розділкою, немає, і подекуди правопис таких слів несталий» (Синявський, 1931, с. 180). Такого пояснення немає в жодному з текстів правопису, натомість вважаємо, що воно цілком доречне на відміну від правил творення слів, які мають бути в нормативній граматиці.

У надрукованому тексті правопису 2019 р. порівняно із затвердженим модифіковано початкове речення п. 1 «Коли перша частина складного слова — основа прикметника...» (УП-2019п, с. 32) на «Коли перша частина складного слова — прикметник...» (УП-2019, с. 46), але в п. 2 залишено аналогічне згадування про основи іменника, числівника та займенника. Звісно, в усіх випадках йдеться саме про основи, а не про слова, належні до певних частин мови, тому тут слід виправити помилку.

Не зовсім зрозуміло, чому деякі правила написання разом, окремо⁴ або з дефісом зосереджено саме в цьому параграфі, а решту — розподілено за окремими частинами мови, наприклад, саме тут схарактеризовано правопис складноскорочених слів (*адмінресурс, епідемситуація*), слів з іншомовними частинами (*вебсторінка, мотокрос, екстраклас, наночастинки, ексміністр*), слів, першою частиною яких є кількісний числівник (*сорокарічний, двадцятип'ятиповерховий*), виокремлено кілька правил написання з дефісом слів, належних до різних частин мови, а правопис

⁴ На окремому написанні наголошено лише в примітках, коли ці випадки можна сплутати з тими, де слід застосовувати написання з дефісом.

складних слів зі сполучними голосними і без них подано в параграфах, присвячених окремо іменникам (*солевар, густолісся*), прикметникам (*високоврожайний*), числівникам (*трьохсотий*). Деякі правила при цьому повторюються, наприклад, правило про правопис складних слів із першими часто вживаними іншомовними частинами (УП-2019, с. 48) і правило про правопис іменників, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о**, **а**, що виконують роль сполучних голосних (там само, с. 52), частково повторюють одне одного (фактично друге поглинається першим).

Уважаю, що цей матеріал варто додатково впорядкувати: подати у вступному параграфі спільні правила для різних частин мови, а в параграфах, присвячених окремим частинам мови, зробити відповідні посилання і запропонувати правила, специфічні для окремих частин мови. Загальну частину «Правопис слів разом і з дефісом» варто доповнити положенням: «Разом пишемо складні іменники та утворені від них прикметники, способи творення яких подано в параграфі 35», розширивши коло прикладів у § 35 за рахунок наведених в окремих параграфах. Так можна уникнути повторень або принаймні звести їх до мінімуму.

Так само з «Українського правопису» 1993 року перенесено правила відмінювання складних слів; їх, безперечно, потрібно десь подати, але, можливо, було б доречніше в розділі про відмінювання, який, щоправда, має назву «Правопис закінчень відмінюваних слів», а це питання належить до правил граматики, а не до правопису, тобто, імовірно, це взагалі не стосується саме правопису. Так само потребують удосконалення правила написання складних слів різних частин мови з першим компонентом **дво-** / **двох-**. У параграфі, який унормовує вживання сполучних голосних, зазначено, що сполучним звуком буває «**о** в числівниковій основі **дво-** перед наступним приголосним, голосним і **й** у прикметниках та іменниках» (УП-2019, с. 46), у параграфі, що стосується загальних правил написання слів разом або з дефісом, зазначено, що разом пишемо всі «слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом» (зокрема й з основою *дво-*) (там само, с. 50). Далі окремо регламентовано написання таких прикметників разом в параграфі про складні прикметники (там само, §40), а в параграфі про іменник ідеться про написання разом складних іменників, «утворених з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників **дев'яносто, сто** — називного), іменникової основи та суфікса» (там само, с. 52).

У наступній редакції «Українського правопису» варто залишити правила написання разом іменників, прикметників і числівників з першою основою числівникового походження (зокрема **дво-** або **двох-**), розмістивши їх серед загальних правил написання складних слів. Щодо правила вживання основи, яка закінчується на голосний (**дво-**) або приголосний (**двох-**), то воно належить до правил словотворення і має бути подане у відповідному розділі нормативної граматики разом з іншими правилами творення складних слів зі сполучним голосним або без нього.

У § 36 «Складні іменники» окремими підпунктами до пункту «Разом пишемо» подано правила написання іменників зі сполучним голосним, похідних від різних частин мови (пп. 1.1 — з другою дієслівною основою, 1.2 — прикметникова та іменникова основи, 1.3 — дві іменникові основи). Це правило стосується всіх частин мови, тому його потрібно викласти в загальній частині в такому формулюванні: «разом пишемо складні слова зі сполучним голосним». Безпосередньо правопису іменників стосуються правила, викладені в пп. 1.4—1.7.

Порівняно з «Українським правописом» 1993 року вдосконалено правило, яке стосується назв складних одиниць вимірювання, що складаються з двох іменників, але позначають єдине найменування (*кіловат-година, мегават-година*) (УП-2019, с. 53), зі складу яких вилучено такі, що мають сполучний голосний і тому їх пишуть разом (*людинодень, тоннокілометр*). Щоправда, монстри радянського походження (*людинодень, трудодень*) і подібні вже перейшли до розряду історизмів.

Основним посутнім нововведенням цього підрозділу, оформленим як примітка до правила написання іменників з першою частиною *нів-*, *полу-*, є написання окремо *нів* у значенні «половина»: *нів аркуша, нів яблука, нів Європи* (там само, с. 37). Наукове обґрунтування цього правила міститься в новій «Граматиці сучасної української літературної мови. Морфологія» (автор розділу — І.Р. Вихованець), де *нів* потрактовано як числівник (разом із *нівтора, нівтори, нівтораства*) (Грамматика..., 2017, с. 333) на підставі його значення («половина») і здатності керувати залежним іменником. Це нововведення, свого часу активно обговорюване Українською національною комісією з питань правопису, легко було прийнято суспільством, хоч є і аргументи на користь того, щоб уважати *нів-* морфемою, компонентом складного слова (наприклад, його незмінність, що відрізняє його від інших числівників). Подання цього правила в параграфі, присвяченому іменнику, певною мірою виправдане, оскільки *нів* у функції числівника тісно пов'язаний з наступним іменником і омонімічний морфемі, що є частиною складних іменників і виражає в їх складі єдине поняття з наступним коренем (*нівдень, нівзахист, нівкуля* і под.).

Подання матеріалу щодо правопису прикладок стало зручнішим, змістових змін немає.

В «Українському правописі» 2019 року сформовано два окремих параграфи, присвячених числівникам і займенникам (був один), додано пункт про правопис разом складних неозначених займенників, у складі яких є частки *аби-*, *ані-*, *де-*, *-сь*, якого раніше не було в цьому параграфі, але їх правопис був регламентований у параграфі про частки, де і зараз подано загальне правило для різних частин мови, у складі яких є частки (УП-2019, § 44.2), тобто інформацію продубльовано, як і інформацію про написання з дефісом займенників і прислівників, у складі яких є частки *будь-*, *-будь*, *-небудь*, *казна-*, *хтозна-*, *бозна-* (там само, § 44.3). До речі, ця правописна норма не завжди була такою: за «Українським правописом» 1928 року *-будь* і *-небудь* (у постпозиції) треба було

писати разом: *кудибудь, щонебудь* (УП-28, с. 86), у правописі 1933 року йшлося лише про частку *-небудь* (УП-33, с. 77). Зараз частку *-будь* у постпозиції вживають рідко.

Не зовсім зрозуміло, на якій підставі у правописах 1993 р. і 2019 р. написання числівників разом і з дефісом подано як окремі пункти, а написання окремо — у примітках. Зазвичай до приміток потрапляють або винятки з правил, або омонімічні конструкції, які можна сплутати з тими, що є в основному правилі. Тут же йдеться про різний правопис складних (разом) і складених (окремо) числівників. У примітці можна залишити зауваження про прислівники, до складу яких уходять слова з *половиною*.

Питання похідності (творення) складних прикметників (УП-2019, § 40) від відповідних складних іменників не завжди можна розв'язати однозначно, принаймні не для всіх прикметників їх значення можна легко пояснити саме через відповідний іменник (пор.: *монокультурний* і *монокультура*, *самохідний* і *самохід*, *електросиловий* і *електросила*) (там само, с. 56), тому, ймовірно, краще назвати їх співвідносними з іменниками, а не утвореними від них. Загалом параграф, незважаючи на складність матеріалу, побудований логічно і зрозуміло, проте викликає сумнів один із прикладів, який дістався йому «у спадок» від редакції правопису 1993 року: складний прикметник із трьома коренями *видовженотупоконічний* (там само, с. 58). Саме цей приклад трапляється в різних тестах для перевірки знань з української мови, у посібниках для підготовки до ЗНО тощо⁵, але його немає в жодному словнику, оскільки він, імовірно, колись був невдало скалькований з російського ботанічного терміна *продолговатотупоконечный* («який має видовжену форму і тупий кінець»), а українською мало б бути *видовженотупокінцевий*.

Написання прислівників разом чи окремо — це, імовірно, найскладніші для засвоєння правила правопису, які, зрештою, вимагають найбільше зусиль для запам'ятовування. Саме тому ці правила доповнені детальними списками прикладів. У попередній редакції правопису (УП-1993) всі похідні прислівники було кваліфіковано як складні. В «Українському правописі» 2019 року їх абсолютно слушно так не називають, тому що складними (такими, що мають більше одного кореня) є тільки деякі з них (наприклад, справді складними є прислівники, історично утворені з кількох основ, — *босоніж*, *натцесерце*, *повсякчас* і под. — п. 8), а труднощі з написанням виникають переважно саме внаслідок похідності, як складних, так і простих афіксальних утворень.

Відомо, що префікси у складі різних частин мови за походженням — прийменники. Коли ми говоримо про склад слова, то зазвичай називаємо морфеми, з яких воно складається, у їхньому теперішньому статусі,

⁵ Див., наприклад: Українська мова. Підготовка до ЗНО. Морфологія. <https://subject.com.ua/ukrmova/zno/115.html> (доступ 05.05.2023). Питання про доцільність уведення таких рідковживаних спеціальних лексичних одиниць до тестів для перевіряння знань у межах програми загальноосвітньої середньої школи треба обговорювати окремо.

коли ж про історичні процеси — згадуємо їх походження. В УП-2019п, як і в попередніх правописних кодексах, ідеться про утворення прислівників сполученням прийменника з прислівником, іменником, дієсловом (УП-2019п, с. 43), коротким (нечленним) прикметником, числівником або займенником (там само, с. 44). У надрукованому тексті «Українського правопису» в параграфі про написання прислівників у пункті 1.1. термін *прийменник* замінено на *префікс* (ужито вислів «прислівники, утворені сполученням префікса з прислівником» — *віднині, забагато, надалі* і под.) з метою підкреслити завершення переходу і протиставити правопис цих похідних прислівників (разом) правопису «сполучень прийменників з незмінюваними словами, уживаними зі значенням іменника» (УП-2019, с. 60) (*на завтра, на потім, за/на багато років* — до речі, в останньому випадку значення не іменника, а числівника!).

Кваліфікація початкового фрагмента прислівників саме як префікса, а не прийменника закріплена в академічному «Словотворі сучасної української літературної мови» (автор розділу — В.М. Русанівський): «Колишні іменникові флексії і колишні прийменники у складі сучасних прислівників закономірно розглядаються як афікси» (Словотвір..., 1979, с. 282), хоч, «на відміну від іменникових префіксів, що розвинулися на базі прийменників, прислівникові не стали регулярними» (там само). У всіх інших пунктах (2—8) того самого параграфу в «Українському правописі» 2019 року йдеться про історичне утворення прислівників за допомогою прийменників (одного або кількох) і іменників, віддієслівних коренів, коротких (нечленних) прикметників, числівників, займенників та ін. (УП-2019, с. 61—62). Однак з погляду сучасного морфемного поділу це також префікси!

Не зовсім коректним є термін *віддієслівний корінь* (там само, с. 61). Корінь, як відомо, не має частиномовних ознак, але вони можуть бути притаманні слову або принаймні основі. Отже, у цьому пункті сплутано різні рівні аналізу слова — морфемний і словотвірний — з відповідними їхніми одиницями і, вірогідно, ідеться про прикметники, утворені за допомогою префікса від віддієслівних іменників, які могли складатися як лише з кореня (пор.: *вплач, вплав, насніх*), так і з кореня разом із префіксом (*вросип, навиліт, напролом*). Не всі віддієслівні іменники, від яких утворені префіксальні прислівники, збереглися дотепер: *впереміш, вплав, напóхваті, напропале* і под.

Правила про написання окремо прислівникових сполук суттєвих змін не зазнали, з них лише слушно вилучені деякі приклади — канцеляризми російського походження (*в основному, в цілому*).

До правил про написання прислівників з дефісом у чинному правописі додано примітку про окреме написання прийменника *по* від форми місцевого відмінка іменника *батько*: *по батькові*, якої не було раніше (УП-2019, с. 64). Цікаво, що правило написання з дефісом прислівників, утворених від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса *по-* і суфіксів *-ому* або *-и* не завжди було таким. На від-

міну від «Українського правопису» 1928 року, у якому регламентовано написання саме з дефісом (УП-1928, с. 85), цю норму було скасовано в «Українському правописі» 1933 року (УП-1933, с. 77) і відновлено в «Українському правописі» 1946 року (УП-1946, с. 40).

Доданий пункт про правопис із дефісом за традицією прислівників термінологічного характеру (уточнімо — іншомовного походження) *де-факто*, *де-юре* (УП-2019, с. 65) спонукає до роздумів. А чому ми їх маємо писати саме так? У латині, звідки вони походять, їх писали окремо. Інші прислівники, які походять від латинських іменників із прийменниками, пишемо разом: *апріорі*, *постфактум*, *постскриптум*. Разом пишемо також запозичені з англійської *онлайн* і *офлайн*, щоправда в правописі це не відображено. Якщо вже регламентувати в цьому розділі правопис прислівників іншомовного походження, то всіх, а не окремих, тим більше, що й у розділі про правопис слів іншомовного походження написання разом, окремо, з дефісом не подано, є тільки загальні правила написання складних слів з першою іншомовною частиною, серед яких немає слів, у складі яких є початкові компоненти іншомовного походження **а-**⁶, **он-**, **оф-** (префіксоїдні компоненти, за походженням прийменники), **пост-** (префікс) (там само, с. 48—49). Уважаю, що такі написання слід уніфікувати, правило подати в цьому розділі і зробити відповідне посилання в розділі про правопис слів іншомовного походження.

Правописну проблему становлять також похідні (вторинні) прийменники і сполучники. В «Українському правописі» 2019 року їх кваліфіковано як складні (а не похідні) і складені, що теж варто змінити, зазначивши лише їх похідність (вторинність). Саме так їх потрактовано в «Граматиці сучасної української літературної мови», виданій Інститутом української мови НАН України (автор розділу — К.Г. Городенська) (Грамматика..., 2017, с. 596, 630). Зрештою, саме так прийменники називали і в попередній академічній граматиці (автор розділу — А.С. Колодяжний) (Морфологія, 1969, с. 476), але там стосовно похідних прийменників, утворених складанням первинних (*задля*, *з-під*, *понад*, *понад* і под.), паралельно вжито означення *складні* (там само, с. 477), імовірно, за аналогією до складних слів — частин мови, що їх утворюють складанням основ. Щодо сполучників, то в цій граматиці (автори розділу — В.Т. Коломієць і А.В. Майборода) виокремлено серед них прості, складні і складені: «Складні і складені сполучники називають ще похідними, бо вони утворилися з інших частин мови» (там само, с. 515). Термін *складні сполучники* (поряд із *похідні сполучники*) знаходимо й у фундаментальній праці К.Г. Городенської «Сполучники української літературної мови»: «Вторинними (похідними) є сполучники, що утво-

⁶ Компонентом **а-** на початку слова може бути префікс зі значенням заперечення чи відсутності (*алогічний*, *асиметрія*) або, як і **он-**, **оф-**, за походженням прийменник, який в українській мові, на відміну від них, не вичленовують в окрему морфему, оскільки (*апріорі*, *авіста*) немає співвідносних слів без нього, і його вважають частиною кореня.

рилися різними способами з одиниць різних класів. Одні з них є результатом злиття двох повнозначних слів або повнозначного слова та службового слова-морфеми. Здебільшого поєднувалися займенники і прислівники з прийменниками або частками, пор.: *якщо* = *як* (прислівник) + *що* (займенник), *якби* = *як* (прислівник) + *би* (частка), *проте* = *про* (прийменник) + *те* (займенник), *зате* = *за* (прийменник) + *те* (займенник), *щоб* = *що* (займенник) + *б* (частка). Такі вторинні сполучники називають складними» (Городенська, 2010, с. 140).

Уважаємо, що варто узгодити кваліфікацію цих одиниць у правописі із сучасною граматичною теорією, оскільки значна кількість паралельних термінів лише заплутує користувача, яким може бути не тільки науковець.

На початку параграфа про правопис часток в «Українському правописі» 2019 року вилучено правила розмежування слово- і формотворчих часток (сам параграф складався раніше з трьох пунктів — «Словотворчі частки», «Формотворчі частки», «Модальні частки»), тепер його структуровано відповідно до написання — окремо, разом, з дефісом, що, на нашу думку, логічніше, оскільки не вимагає від користувача додаткових теоретичних знань із морфології. Проте, імовірно, унаслідок того, що в УП-1993 на першому місці розташовані правила написання разом, а в УП-2019 — окремо, написання *не* з дієсловами спочатку подано без застереження про виняток — дієслова, що без *не* не вживають (*ненавидіти*, *нехтувати*), а коментар знаходимо лише в підрозділі про написання разом. Користувач, що вивчає не весь розділ, а шукає відповідь на певне питання (а буває й так!), може бути дезорієнтований і до випадків написання разом просто «не дійти». У розділі також залишено правило написання окремо частки *би* (*б*), за допомогою якої утворено форму умовного способу (цю інформацію повторено у відповідному розділі про способи дієслова), проте в обох розділах немає інформації про частку *хай* (*нехай*), використовувану в наказовому способі (в УП-1993 це було саме в розділі, який ми обговорюємо). Інформація про написання з дефісом часток *будь-* / *-будь*, *-небудь*, *казна-*, *хтозна-*, *бозна-* із займенниками і прислівниками повністю дублює подану раніше у відповідних параграфах (УП-2019, § 39, § 41).

З історичного погляду цікаво згадати, що в «Українському правописі» 1933 року було запропоновано писати разом не лише частки *аби-*, *де-*, *як-* і *що-* у складі різних частин мови (як за сучасними вимогами), а й частки *будь-*, (*-будь*), *-небудь*, які тепер пишемо з дефісом.

Натомість частки *бо*, *то*, *таки*, *от* на початку ХХ століття писали окремо (УП-1928, с. 86; УП-1933, с. 77), але згодом унормовано їх написання з дефісом (УП-1946, с. 39), чинне дотепер за умови, що вони «виділяють значення окремого слова» (УП-2019, с. 69).

Отже, розділ правопису, присвячений написанню слів разом, із дефісом або окремо в українській мові впродовж століття зазнав суттєвих змін. Ці зміни частково зумовлені тим, що змінювалося саме уявлення мовців (і передусім науковців, які працювали над упорядкуванням правил написання) про ступінь єдності компонентів похідних одиниць.

Проте більшість змін стосувалася власне структури правописного кодексу, розподілу матеріалу за його розділами тощо. Наслідки цих структурних змін простежуємо дотепер, зокрема в розділі, як і в усьому тексті правопису, уміщено багато відомостей, які не стосуються безпосередньо написання, а характеризують словотвірні і словозмінні особливості слів. Така інформація має бути зосереджена у практичній граматиці, яка разом із правописом і словником фіксує норми сучасної української літературної мови. Аналізований розділ потребує насамперед структурного переформатування відповідно до своєї назви, усунення з нього відомостей про словотвірну будову слова та його граматичні характеристики, додаткового узгодження матеріалу з іншими розділами і, насамперед, уточнення деяких термінів. Проте загалом правопис із часом стає досконалішим. Запроваджена нова власне правописна зміна (окреме написання числівника *нів*) відповідає одній із сучасних граматичних теорій і вже засвоєна користувачами, тому її не варто змінювати.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Словотвір — *Словотвір сучасної української літературної мови*. (1979). Київ: Наукова думка.

УП-1928 — *Український правопис*. (1929). Київ: Держ. вид-во України.

УП-1933 — *Український правопис*. (1933). Харків: Рад. шк.

УП-1946 — *Український правопис*. (1945). Київ: Укр. держ. вид-во.

УП-1993 — *Український правопис*. (1993). Київ: Наукова думка.

УП-2019 — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

УП-2019п — *Український правопис*. (2019). Схвалено Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> (дата звернення: 23.03.2023).

ЛІТЕРАТУРА

Білодід І.К. (ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Вихованець І.Р., Городенська К.Г. (ред.), Загнітко А.П., Соколова С.О. (2017). *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Городенська К. (2010). *Сполучники української літературної мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Німчук В.В., Пуряєва Н.В. (упоряд.). (2004). *Історія українського правопису: XVI—XX століття. Хрестоматія*. Київ: Наукова думка.

Синявський О. (1931). *Норми української літературної мови*. Харків — Київ: Література і мистецтво.

Статтю отримано 13.05.2023

LEGEND

- Словотвір** — *Word formation of modern Ukrainian literary language*. (1979). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- УП-1928** — *Ukrainian orthography*. (1929). Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy (in Ukrainian).
- УП-1933** — *Ukrainian orthography*. (1933). Kharkiv: Radianska shkola (in Ukrainian).
- УП-1946** — *Ukrainian orthography*. (1945). Kyiv: Ukr. derzh. vyd-vo (in Ukrainian).
- УП-1993** — *Ukrainian orthography*. (1993). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- УП-2019** — *Ukrainian orthography*. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- УП-2019п** — *Ukrainian orthography*. (2019). Approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine (Resolution No 437 of May 22, 2019). Retrieved March 23, 2023 from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> (in Ukrainian).

REFERENCES

- Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Contemporary Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (2010). *Conjunctions of the Ukrainian literary language*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V., & Puriaieva, N.V. (Eds.). (2004). *History of Ukrainian spelling: XVI-XX centuries. Reader*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Syniavskiy, O. (1931). *Norms of the Ukrainian literary language*. Kyiv — Charkiv: Literatura i mystetstvo (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1988). *Parts of speech in the semantical and grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary” (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H. (Ed.), Zahnitko, A.P., Sokolova, S.O. (2017). *Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Received 13.05.2023

Svitlana Sokolova, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Culture of Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

SPELLING OF WORDS TOGETHER, WITH A HYPHEN, SEPARATELY IN THE GENERAL STRUCTURE OF THE “UKRAINIAN ORTHOGRAPHY” OF 2019

The article analyzes the content of the section “Orthography of words together, with a hyphen, separately” from the point of view of its place in the general structure of the current edition of “Ukrainian Orthography”, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on May 22, 2019. Its evolution is traced from a small section devoted to the orthography of complex words, and individual comments in other sections in UP-1929, to a complete collection of relevant rules in the analyzed text, which regulates the writing of not only complex words belonging to full-fledged parts of speech, but also derivatives units without status

of part of speech — analytical syntactic morphemes (prepositions, conjunctions, particles). Single changes in the rules for writing words together, with a hyphen, or separately from the end of the 19th to the beginning of the 21st century are indicated, due to a change in the speakers' perception of the degree of unity of the components of derived words. The only essential innovation of this section compared to the UP-1993 was approved, which was the separate orthography of *piv* in the meaning of 'half'. It is proposed to streamline the use of certain terms (*skladne slovo* — 'compound word', *pokhidne slovo* — 'derived word', *slovtvirna pokhidnist* — 'word-formation', *spivvidnosnist* — 'correlation', *tvirna osnova* — 'generating basis') in relation to the analyzed material and to improve the structure of the section, harmonizing its content with other sections and eliminating repetitions. Some suggestions for improving the illustrative material of the section have been made.

Keywords: *Ukrainian orthography; writing words together, with a hyphen, separately; compound word, derived word.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.116>
УДК 811.161.2'246.2

Н.Ю. САРГАН, аспірантка відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: nczdmarchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-7873-3549>

ВІДАПЕЛЯТИВНІ МІКРОТОПОНІМИ ЖИТОМИРЩИНИ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СЕМАНТИКА

У статті схарактеризовано мікротопоніми різних районів Житомирського Полісся, мотивовані географічними термінами. Наведено мікротопонімні паралелі з досліджуваними назвами з інших регіонів України. Здійснено детальну роботу з картами, на яких зафіксовані назви малих географічних об'єктів, похідних від географічних термінів. Закцентовано на специфічних рисах місцевого мікротопонімікону, важливих для дослідження мовної картини світу місцевого населення.

Ключові слова: *апелятив, мікротопонім, географічний термін, Житомирське Полісся, онімізація.*

У кожному регіоні України наявні мікротопоніми, похідні від географічних термінів. Не виняток із цього погляду і Житомирське Полісся. Свого часу М.І. Толстой наголошував на архаїчності поліської географічної термінології, акцентуючи на її праслов'янському характері (Толстой, 1969, с. 246). Тому важливе її вивчення «як мовного явища в історичному аспекті (у зв'язку з історико-географічним середовищем)» (Чеховський, 1996, с. 10). Окрім того, той самий географічний апелятив у різних ареалах, насамперед гірських, мав схожу семантику. Однак якщо йдеться про Полісся, Волинь, Буковину чи Центральну Україну, то там можливі деякі відмінності у значеннях (Сокіл, 2007, с. 123). Отже, досліджуючи семантику місцевих географічних апелятивів, маємо брати до уваги географічні особливості конкретного регіону.

Цитування: Сарган Н.Ю. (2023). Відапелятивні мікротопоніми Житомирщини: історія формування та семантика. *Українська мова*, 3(87), 116–123. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.116>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

У пропонованій розвідці схарактеризовано мікротопоніми різних районів Житомирського Полісся, мотивовані географічними термінами, проаналізовано можливі варіанти назвотворення. Закцентовано на специфічних рисах місцевого мікротопонімікону, важливих для дослідження мовної картини світу місцевого населення.

Вила. Мікротопоніми з такою лексемою в основі широко побутують серед місцевих назв на позначення різних об'єктів: *Вила* — торф. на півд. схід від м. Радомишля (СМГУ, с. 122); *Вила Перші* — х. у колишній Волинській губ. Житомирського пов.; *Вили* — х.: 1) Березівської с. р. Коростишівського р-ну; 2) Охотівської с. р. Лугинського р-ну; уроч., с. Гошів Овруцького р-ну; *Вила Другі* — х. Василівської с. р. Троянівського р-ну (АТУЖ, с. 228) тощо. Географічний термін *вила* функціонує в українській мові зі значеннями 'що-небудь роздвоєне; розгалуження русла річки', 'місце злиття двох річок', 'місце з'єднання двох доріг' (ЕСТУ, с. 119), що утворені за метафоричною ознакою 'роздвоєння', 'розгалуження', 'перехрестя'. Така мотивація свідчить про конфігурацію об'єкта або його розміщення. Споріднені мікротопоніми побутують на території України: *Вила* — с. Вилянської с. р. Томашпільського р-ну Вінницької обл. (АТП, с. 35); *Вила-Ярузькі* — с. Вило-Ярузької с. р. Чернівецького р-ну Вінницької обл. (там само, с. 40); *Майдан-Вила* — с. Замороченської с. р. Шепетівського р-ну Хмельницької обл. (там само, с. 250).

Відьма — торф. у межиріччі Уборті п. Прип'яті п. Дніпра та Перги п. Уборті п. Прип'яті п. Дніпра; на півн. схід від смт Ємільчине (СМГУ, с. 122). Станом на сьогодні ця територія — гідрологічний заказник. Імовірно, назва *Відьма* — фонетично вторинна форма від **Видма* < *видма* 'піщане місце, з якого вітер зносить пісок' (ЕСУМ 2, 148), 'піщане місце, з якого у вітряну погоду зноситься пісок' (ВТССУМ, с. 133); 'поле гористе, неврожайне', 'пагорб піску, навіяний вітром', 'те, що є результатом видування (піску, снігу)' (SEJP, с. 717). Цей географічний термін походить від дієслова *відути*, *видимати* (ЕСУМ 2, с. 148). Місцеві жителі зазначають, що ґрунти на цій території піщані. Очевидно, серед болотистої місцевості (торфовище) такий тип піщаних ґрунтів міг стати своєрідним орієнтиром, що й зумовило виникнення назви **Видма* > *Відьма*. Крім того, привертає увагу саме розташування урочища — поряд із населеним пунктом *Рудня-Іванівська* (Шуберт). Зауважимо, що на території Житомирського Полісся назви, похідні від основи *рудн-*, досить поширені, наприклад: *Рудня* (х., Радомисльський пов.), *Рудня-Баранівська* (с., Житомирський, Коростенський пов.), *Рудня-Могиланська* (с., Овруцький, Коростенський пов.), *Рудня-Грабівська* (с., Житомирський пов.) тощо (АТУЖ, с. 429—433). Це не випадково, адже ця територія багата на поклади залізної руди, яка залягала в болотистій місцині, пор. відповідно значення географічного терміна *рудá* 'ржаве болото' (Грінченко, 4, с. 85).

Назву хутора *Видумка* [Продубівської с. р. Коростишівського р-ну (АТП, с. 176)] вважаємо спільнокореневою з **Видма*. Фонетична бу-

дова мікротопоніма *Видумка* дає підстави кваліфікувати його як вторинну форму до **Видомка*, що, на нашу думку, постала способом онімізації апелятива **видомка* — демінутива від *видма*. Споріднені назви мікротопооб'єктів зафіксовані переважно на північно-західних територіях України: *Видумка*, с.: 1) Пулинського р-ну Житомирської обл. (АТП, с. 186); 2) Рівненського р-ну (там само, с. 460); х.: 1) Демидівського р-ну Рівненської обл. (там само, с. 443); 2) Козинського р-ну Рівненської обл. (там само, с. 451); уроч.: 1) Ізяславського р-ну Хмельницької обл.; 2) Славутського р-ну Хмельницької обл. (Ординська, 2020, с. 268).

Гвіздь. Свого часу вважали, що лексема **gvozďь* зі значенням 'ліс' невідома східним слов'янам, а відповідну семантику розвинула лише в межах словенської, сербської та хорватської мов. Проте докладніший аналіз засвідчив ширші межі її побутування (Карпенко, 1974, с. 84—85). На це вказують, зокрема, мікротопоніми Житомирського Полісся: *Гвіздь* — торф.: 1) с. Миролюбів (Жовтневе) Лугинського р-ну; 2) у межиріччя Перги п. Уборті п. Прип'яті п. Дніпра й Жерева л. Ужа п. Прип'яті п. Дніпра, Овруцького р-ну (СМГУ, с. 124). Болотиста місцина, де зафіксовано досліджуваний мікротопонім *Гвіздь*, має підвищення (Шуберт), на якому колись міг рости ліс. Промовистими із цього погляду є назви значної кількості суміжних урочищ, розташованих навколо об'єкта: *Антонова Липа* (Карта), *Великий Ліс*, *Гнилий Дуб*, *Гнилий Ліс*, *Гуца* (Шуберт), *Дубров* (Карта), *Забереzza*, *Липник*, *Ольховщина* (Шуберт) тощо. Як бачимо, ці мікротопоніми мотивовані назвами лісових дерев. Це, зокрема, свідчить про те, що географічний термін, твірний для аналізованого мікротопоніма *Гвіздь*, позначав у минулому 'невеликий сухий простір, покритий лісом, що піднімається серед боліт'. Споріднені власні географічні назви, похідні від лексеми *gvizďь*, можна простежити і в інших регіонах України: *Гвоздець*, смт Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. (Головацький, с. 74), сс. *Малий Гвоздець*, *Старий Гвоздець* Гвоздецького р-ну Івано-Франківської обл. (АТП, с. 503). Український ареал мікротопонімів з основою *Гвізд-* розширюють топоніми з Білоруси: р. *Hvozďica* пр. Уборті, сосновий ліс *Hvózdou* біля околиць с. Хойники; Польщі: *Gózdek* — гідроніми в бас. Вісли та в поріччя Вепру, *Gozdownica*, *Gozdnica* — гідроніми в бас. Одеру (Карпенко, 1974, с. 84—85).

Гребінець — криниця, с. Листвин Овруцького р-ну (СМГУ, с. 126). З погляду формальної структури цей мікротопонім аналізуємо як лексико-семантичне утворення від апелятива **гребінець* — демінутивної форми від географічного терміна *гребінь* 'місце, де розходяться дві річки, дороги' (Данилюк, с. 39). Така семантика пояснює розміщення населеного пункту, де зафіксовано цю назву, — по обидва боки річки Листвин. Наявність підвищень та пагорбів могла спричинити появу іншого значення географічного терміна *гребінь* — 'верхній край підвищення' або 'продовгувате підвищення' (Янчишина, 2021, с. 207). Цей апелятив реалізував також іншу семантику — 'гірська ділянка', 'лісисте гірське пасмо' (SG 3, с. 175), яка, проте, більше характерна для топо-

німій гірських регіонів. Порівняймо в цьому контексті назву х. *Гребінь* Сергіївської с. р. Путильського р-ну Чернівецької обл. (АТП, с. 643). Такі значення, безперечно, не характеризують внутрішньої форми назв поліських топооб'єктів.

Ліс: *Чорний ліс* — х.: 1) Іскоростської с. р. Ушомирського р-ну Житомирської обл.; 2) Омельниківської с. р. Народицького р-ну Житомирської обл. (АТУЖ, с. 496); *Худалів ліс* — х. Вепринської с. р. Радомишльського р-ну (там само, с. 487); *Лісові* — дж., с. Гошів Овруцького р-ну (СМГУ, с. 152), *Великий Ліс*, *Гнилий Ліс*, *Сидячі Ліски* — уроч. поблизу с. Миролюбів Лугинського р-ну (Шуберт) тощо. Лексема *ліс*, на відміну від вищезгаданої *гвоздь*, — загальнозживана в різних регіонах України, проте має менше специфічних значенневих відтінків: ‘велика площа землі, заросла деревами й кущами’, ‘дерева, які ростуть на такій площі’, ‘певна ділянка такої площі’ (СУМ 4, с. 522); ‘земельна площа, на якій ростуть у великій кількості дерева та кущі’ (Янчишина, 2021, с. 235), ‘великий простір, порослий деревами’ (Данилюк, с. 76). Поширення таких назв на Житомирщині зумовлене розташуванням області на межі двох природних зон — мішаних лісів та лісостепу. Низка аналізованих мікротопонімів містить атрибутивні (*Чорний ліс*, *Великий Ліс*, *Гнилий Ліс*) та посесивні (*Худалів ліс*) компоненти, які можуть бути цікаві в процесі аналізу ад'єктивних та відантропонімних мікротопонімів.

Сажалка. Цей гідротермін широко представлений у назвах водних мікротопооб'єктів Житомирщини: *Сажалка* — став, с. Колодяжне Дзержинського р-ну; бол.: 1) с. Шатрище Коростенського р-ну; 2) с. Норинці Народицького р-ну; копанка, с. Людинівка Овруцького р-ну (СМГУ, с. 174); *Бомчикова Сажалка* — став, с. Мединівка Коростенського р-ну (там само, с. 116); *Кучинська Сажалка* — бол., с. Степанівка Лугинського р-ну (там само, с. 150); *Панська Сажалка* — став, с. Мединівка Коростенського р-ну (там само, с. 165); *Степанова Сажалка* — бол., с. Яблунівка Ємільчинського р-ну (там само, с. 180); *Трофимова Сажалка* — бол., с. Нова Буда Радомишльського р-ну (там само, с. 184). В основі наведених назв — апелятив *са́жавка* (*сажалка*) ‘невелике штучне водоймище, у якому розводять і утримують рибу’, ‘копанка’ (СУМ 9, с. 15), ‘штучна водойма’, ‘природна стояча водойма’, ‘викопана яма, яка наповнюється водою джерела’, ‘луг, який заливається водою’ (Данилюк, с. 123—124). Деякі мікротопоніми Житомирщини зі стрижневим апелятивом *сажалка* містять означувальні посесивні компоненти: *Бомчикова*, *Кучинська*, *Степанова* тощо. На теренах України поширені численні фонетичні варіанти на позначення різних географічних об'єктів, наприклад: р. *Сажалка* (СГУ, с. 483), став *Сажавка* (ЕСТУ, с. 412; Янчишина, 2021, с. 179), пот. *Саджавка* (СГУ, с. 483; Мосур, 2019, с. 519; Шийка, 2013, с. 267), с. *Саджівка* (АТП, с. 561).

Топило. Апелятив мотивує кілька місцевих мікротопонімів: *Топило* — бол.: 1) с. Остапи Лугинського р-ну; 2) с. Липники того ж р-ну (СМГУ, с. 183); *Лосине Топило* — бол., с. Сарновичі Коростенського р-ну

(СМгУ, с. 153). В основі наведених гелонімів — географічний термін *топіло* ‘місце, куди стікає весняна вода’ (ВТССУМ, с. 1462), ‘дуже грузьке болото’ (Янчишина, 2021, с. 118), ‘яма у водоймі’ (Данилюк, с. 135), *топіло* ‘трясовина’ (Лисенко, с. 210). Щодо місцевої назви *Топільня*, х. Раковицької с. р. Радомишльського р-ну Житомирської обл. (АТУЖ, с. 473), то її, очевидно, можна пояснювати двома способами: 1) як результат онімізації з подальшою субстантивациєю прикметника *топільний* < *тополя* [пор. споріднені топоніми: *Granica Topolnicka*, гран. < *Топільниця* (Мосур, 2019, с. 510), *Топільче*, х. Зеленської с. р. Жаб’ївського р-ну Івано-Франківської обл. (АТП, с. 505)]; 2) як похідну від географічного терміна *топіло* / *топило*, характерного для досліджуваного ареалу [аналогійна назва села Лугинського р-ну утворена від назви річки *Топіла*, що колись там протікала й зафіксована на карті (Шуберт)]. Обидві етимологічні версії вважаємо однаково ймовірними.

Підсумовуючи структурно-семантичний аналіз фрагмента мікротопонімікону Житомирського Полісся, пов’язаного з географічною термінологією, зазначимо, що географічні апелятиви на території Житомирщини слугують типовими твірними основами для місцевої мікротопонімії. Прикметно, що серед проаналізованих назв є такі, що рідко трапляються в межах України (*Відьма* < **Видма*, *Гвіздь*). Інші ж, навпаки, мають численні паралелі й за межами Житомирського Полісся (*Вила*, *Сажавка*). У різних регіонах значення географічного терміна, що ліг в основу назви, може відрізнятися (*Гребінець*). Найбільш продуктивний спосіб творення для таких мікротопонімів — онімізація (*Вила*, *Топило* тощо) і трансонімізація (*Гвіздь*).

Географічні особливості регіону та місцерозташування досліджуваного об’єкта важливі для встановлення мотивації місцевих мікротопонімів, зокрема таких, як *Відьма*, *Гвіздь*, *Топільня*, *Гребінець*.

Докладніше вивчення назв мікротопонімів Житомирщини, похідних від географічних термінів, дасть змогу поглибити уявлення про склад відповідної тематичної групи мікротопонімів досліджуваного ареалу, а також з’ясувати чинники, що вплинули на становлення специфічних рис мікротопонімії Житомирського Полісся порівняно з іншими регіонами України.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

б.	— балка	м.	— місто	р-н	— район
бас.	— басейн	окр.	— округ	с.	— село
вол.	— волость	п.	— права притока	сmt	— селище міського типу
губ.	— губернія	пас.	— пасовище	с. р.	— сільська рада
кол.	— колонія	півд.	— південь	торф.	— торфовище
крин.	— криниця	півн.	— північ	уроч.	— урочище
л.	— ліва притока	пов.	— повіт	х.	— хутір
н.	— нива	пот.	— потік		

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АТП — *Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року.* (1947). Київ: Українське видавництво політичної літератури.

АТУЖ — *Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини (1795—2006).* (2007). Житомир: Видавництво «Волинь».

ВТССУМ — Бусел В.Т. (ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Ірпінь: ВТФ Перун.

Головацький — Головацький Я.Ф. (1884). *Географический словарь западнославянских и южнославянских земель и прилегающих стран. С приложением географической карты.* Вильна: Типография А.Г. Сыркина.

Грінченко — Грінченко Б.Д. (упоряд.). (1907—1909). *Словарь української мови.* (т. 1—4). Київ: [б. в.].

Данилюк — Данилюк О.К. (2013). *Словник народних географічних термінів Волині.* Луцьк: Вежа-Друк.

ЕСТУ — Лучик В.В. (2014). *Етимологічний словник топонімів України.* Київ: Академія.

ЕСУМ — Болдирев Р.В., Мельничук О.С. (1982—2012). *Етимологічний словник української мови* (т. 1—6). Київ: Наукова думка.

Карта — *Топографическая карта СССР 1971—1988.* (1988). Масштаб: в 1 см. 5 км. (1:500000). Москва: Генштаб СССР.

Лисенко — Лисенко П.С. (1974). *Словник поліських говорів.* Київ: Наукова думка.

СГУ — Непокупний А.П., Стрижак О.С., Цілуйко К.К. (1979). *Словник гідронімів України.* Київ: Наукова думка.

СМгУ — Железняк І.М., Карпенко О.П., Лучик В.В., Поляруш Т.І., Стрижак О.С., Шульгач В.П. (2004). *Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина.* Київ: Видавництво «Обереги».

СУМ — Білодід І.К., Горещький П.І., Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Швидка Н.І., Доценко П.П., ... Головащук С.І. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка.

Шуберт — Шуберт Ф.Ф., Тучкова П.А. (1915). *Военно-топографическая карта Российской Империи 1846—1863 гг.* Масштаб: 3 версти на дюйм (1: 126 000).

SEJP — Boryś W. (2008). *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Kraków: Wydawnictwo Literackie.

SG — Sulimierski F., Walewski W. (1880—1903). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. 1—15). Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego.

ЛІТЕРАТУРА

Карпенко О.П. (1974). Старожитня гідронімія центрального Полісся в загальнослов'янському аспекті. *Мовознавство*, 2—3, 77—90.

Мосур О.С. (2019). *Мікротопонімія кінця XVIII — початку XIX століття: Самбірський циркул* [дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

Ординська І.Я. (2020). *Мікротопонімія Північної Хмельниччини* [дис. ... канд. філол. наук]. Вінниця.

Сокіл Н.В. (2007). *Мікротопонімія Сколівщини* [дис. ... канд. філол. наук]. Львів.

Толстой Н.И. (1969). *Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды.* Москва: Наука.

- Чеховський І.Г. (1996). *Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної термінології)* [автореф. дис. ... канд. іст. наук]. Чернівці.
- Шийка С.В. (2013). *Народна географічна термінологія Ровенщини* [дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
- Янчишина Я.В. (2021). *Мікротопонімія Центральної Хмельниччини* [дис. ... канд. філол. наук]. Хмельницький.

Статтю отримано 13.05.2023

LEGEND

- АТП** — *Ukrainian SSR: Administrative-territorial division: on September 1, 1946.* (1947). Kyiv: Ukrainske vydavnytstvo politychnoi literatury (in Ukrainian).
- АТУЖ** — *Administrative and territorial structure of Zhytomyr region (1795–2006).* (2007). Zhytomyr: Vydavnytstvo “Volyn Vydavnytstvo” (in Ukrainian).
- ВТССУМ** — Busel, V.T. (Ed.). (2005). *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language.* Irpin: VTF Perun (in Ukrainian).
- Головацький** — Holovatskyi, Ya.F. (1884). *Geographical dictionary of West Slavic and South Slavic lands and adjacent countries. With a map application.* Vilna: Typohrafiia A.H. Syrkina (in Russian).
- Грінченко** — Hrinchenko, B.D. (Ed.). (1907–1909). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vols. 1–4). Kyiv (in Ukrainian).
- Данилюк** — Danyliuk, O.K. (2013). *Dictionary of folk geographical terms of Volyn.* Lutsk: Vezha-Druk (in Ukrainian).
- ЕСТУ** — Luchyk, V.V. (2014). *Etymological dictionary of toponyms of Ukraine.* Kyiv: Akademiia (in Ukrainian).
- ЕСУМ** — Boldyriev, R.V., & Melnychuk, O.S. (1982–2012). *Etymological dictionary of the Ukrainian language* (Vols. 1–6). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Карта** — *Topographic map of the USSR 1971–1988.* (1988). Moscow: Henshtab SSSR (in Russian).
- Лисенко** — Lysenko, P.S. (1974). *Dictionary of Polissia dialects.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СГУ** — Nepokupnyi, A.P., Stryzhak, O.S., & Tsiluiko, K.K. (1979). *Dictionary of hydronyms of Ukraine.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СМгУ** — Zhelezniak, I.M., Karpenko, O.P., Luchyk, V.V., Poliarush, T.I., Stryzhak, O.S., & Shulhach, V.P. (2004). *Dictionary of microhydronyms of Ukraine. Volyn', Zhytomyrshchyna, Zaporizhzhia, Kyivshchyna, Kirovohradshchyna, Poltavshchyna, Cherkashchyna.* Kyiv: Vydavnytstvo “Oberehy” (in Ukrainian).
- СУМ** — Bilodid, I.K., Horetskyi, P.I., Buriachok, A.A., Hnatiuk, H.M., Shvydka, N.I., Dotsenko, P.P., ... & Holovashchuk, S.I. (Ed.). (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Шуберт** — Shubert, F.F., & Tuchkova, P.A. (1915). *Military topographical map of the Russian Empire 1846–1863.* Scale: 3 versts per inch (1: 126 000) (in Russian).
- SEJP** — Borys, W. (2008). *Etymological dictionary of the Polish language.* Cracow: Wydawnictwo Literackie (in Polish).
- SG** — Sulimierski, F., & Walewski, W. (1880–1903). *Geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic countries* (Vols. 1–15). Warsaw (in Polish).

REFERENCES

- Chekhovskiy, I.H. (1996). *Microtoponymy of the Chernivtsi region in the historical aspect (formation based on folk terminology)* [Autoref. thesis Ph.D. Philol. of Science]. Chernivtsi (in Ukrainian).
- Karpenko, O.P. (1974). *The ancient hydronymy of central Polissia in the all-Slavic aspect. Movoznavstvo*, 2–3, 77–90 (in Ukrainian).
- Mosur, O.S. (2019). *Microtoponymy of the end of the 18th - beginning of the 19th century: Sambir circular* [Thesis Ph.D. Philol. of Science]. Lviv (in Ukrainian).
- Ordynska, I.Ia. (2020). *Microtoponymy of Northern of Khmelnytskyi region* [Thesis Ph.D. Philol. of Science]. Vinnytsia (in Ukrainian).
- Shyika, S.V. (2013). *Folk geographic terminology of the Rivne region* [Thesis Ph.D. Philol. of Science]. Kyiv (in Ukrainian).
- Sokil, N.V. (2007). *Microtoponymy of Skolivshchyna* [Thesis Ph.D. Philol. of Science]. Lviv (in Ukrainian).
- Tolstoy, N.Y. (1969). *Slavic geographic terminology. Semasiological studies*. Moscow: Nauka (in Russian).
- Yanchyshyna, Ya.V. (2021). *Microtoponymy of the Centre of Khmelnytskyi region* [Thesis Ph.D. Philol. of Science]. Khmelnytskyi (in Ukrainian).

Received 13.05.2023

Nadiia Sarhan, Postgraduate student of the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: ndzdmarchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-7873-3549>

VIDAPELLATIVE MICROTOPYNYMS OF ZHYTOMYR REGION: HISTORY OF FORMATION AND SEMANTICS

The ethno-cultural region of Polissia is located on the territory of modern Ukraine and Belarus. As a result of wet, woody and marshy terrain which is caused by the physico-geographical properties of the territory, the population density is low. Consequently, the array of traditional intangible culture, which is reflected in microtoponyms, has been well preserved due to the peculiarities of their creation and functioning. Taking this into consideration, their fixation and research is an important task for modern onomastics, linguistics and many other scientific areas. This article is dedicated to the research of Zhytomyr Polissia's microtoponyms, originating from geographical terms (e.g. Vid'ma, Hvizd', Vyla, Sazhavka, Hrebinets', Topylo, etc.). The comparison of the studied names with the similar onyms of other Ukrainian regions, has made it possible to observe the difference in the meaning of the appellative, which has formed the basis of microtoponyms in different territories (e. g. Topil'nia, Hrebinets'). Microtoponyms with the same meaning, but different pronunciation (e. g. Sazhalka — Sadzhalka — Sazhavka) are representative as well. The study of some names has been required a detailed examination of the adjacent object's names. Let us examine it with the geographical term "hvizd'", which has become a word-formation for the similarly named microtoponym. This lexeme has been regarded unknown to the Eastern Slavs for a long time. The overwhelming amount of the natural boundaries' proper names, formed by the forest trees' names (e. g. Hnylyi Dub, Velykyi Lis, Zaberezzia, Lypnyk, etc.), confirms that the appellative "hvizd'" has remained the meaning of the word 'wood' on the researched area. Therefore, the microtoponyms of Zhytomyr Polissia's research demonstrates: a strong correlation between geographical terminology based on the proper names and the studied area's natural features; the difference in pronunciation and semantics of word-building lexemes, depending on the region's dialect characteristics; the historical context's influence on the name forming process.

Keywords: *microtoponym, geographical term, Polissia, influence of natural features on onimization.*

УДК 811.161.2'42:811.161.2'366.54«1913/1938»

М.І. СТЕПАНЕНКО, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та масової комунікації
Національний університет біоресурсів та природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
E-mail: myk_ivan@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

ВАЖЛИВА СТОРІНКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ЄВГЕНА ТИМЧЕНКА: КОНЦЕПЦІЯ ВІДМІНКОВОЇ ПАРАДИГМИ (студії 1913–1928 рр.)

**Рецензія на книгу: *Відмінки іменників української мови:
студії Євгена Тимченка 1913–1928 років***

Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022.
(Відтворення праць 1913–1928 рр.). ISBN 978-966-02-9961-0

Біля першоджерел сучасного українського мовознавства, що ознаменували становлення й усвідомлення вагомості українського слова, вияскравлюється постать великого науковця, перекладача, активного громадського діяча, людини енциклопедичних знань Євгена Тимченка...

Микола Железняк, Олександр Іщенко

З-поміж важливих завдань сьогодення — повернення з вимушеного забуття доробку предтеч, на який радянська система наклала табу. На довгі десятиліття опинилися під забороною знакові наукові праці, художні та музичні твори. Ті ж артефакти, які не можна було приховати від ока людського, ставали безіменними, побутували з імперсональним ярликом, із налічкою «народний феномен». Силоміць насаджувана вульгарна практика боротьби з ворогами народу, з українським буржуазним

Цитування: Степаненко М.І. (2023). Важлива сторінка української лінгвістичної спадщини Євгена Тимченка: концепція відмінкової парадигми (студії 1913–1928 рр.). [Рецензія на книгу: *Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913–1928 років*]. *Українська мова*, 3(87), 124–132.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

націоналізмом знебарвила національний код, притлумила патріотичний дух, знівельювала, скомпрометувала в очах співвітчизників здобуті величні досягнення, які визнає і належно поціновує світ, а ще — відкрила простір для підміни питомого чужим, а як точніше, то вкраїнського російським, проклала шлях для нібито гармонійного зближення мов та культур у колишній «бездарній, потворно розбухлій, покараній Богом державі»¹, а насправді ж для тотального російщення з його далекоглядними великодержавними стратегіями, одна з яких — формування нової історичної спільности, офіційно поійменованої радянським народом.

Винятково складну історію пережила українська лінгвістика. Її ренесансний період — 20-ті — поч. 30-х рр. ХХ ст. — мав трагічне завершення. Мовознавчий цвіт вигублено або він опинився далеко від рідної землі. Лише в добу незалежності почала повертатися до активного вжитку спадщина репресованих, переслідуваних, силоміць відірваних від українського вченого світу науковців П.П. Бузука, О.Б. Курило, О.Н. Синявського, В.М. Ганцова, А.Ю. Кримського, І.І. Огієнка, Ю.В. Шевельова й багатьох інших.

Серед цих знаних постатей — Євген Костянтинович Тимченко, якого Василь Васильович Німчук заслужено вважає «основоположником української наукової історичної лексикографії»², промовистим свідченням чого є такі одноосібні та підготовлені у співавторстві фундаментальні праці: «Русско-малоросійській словарь» (т. 1—2, 1897—1899), «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV—XVIII ст.» (1904), «Історичний словник української мови» (кн. 1, 1930; кн. 2, 1932; кн. 3, не надрукована). Словництво, проте, — лише одна з потужних філологічних граней цього лінгвіста. Євген Костянтинович зробив вагомий внесок і в розвиток фонетики («Курс історії українського язика. Вступ і фонетика», 1927), діалектології («Причинки до української діалектології», 1908; «Програма до збирання діалектичних одмін української мови», 1910, у співавт. з К.П. Михальчуком; «Вказівки, як записувати діалектичні матеріали на українському язиковому обширі», 1925; «Одна діалектна особливість вживання морфеми *ся*», 1948), граматики («Українська граматика», 1907; «Українська граматика для шкіл середніх», 1918; «Співрядне сполучення речівників (з української складні)», 1925; «Функції чисел в українській мові (з української семазіології і складні)», «Рід в українській мові», 1928), перекладацтва (українськомовні переклади наукових трактатів і творів класиків світової літератури, зокрема Байрона, Метерлінка, Мопассана).

Незаперечною заслугою Є.К. Тимченка є те, що він системно і скрупульозно дослідив відмінкову парадигму української мови, представивши результати своїх багатолітніх невтомних пошуків у працях «Функції генитива вь южнорусской язикової області» («Функції генитива в

¹ Гончар О. (2008). *Щоденники* (т. 3). С. 316.

² Цит. за: Железняк М. (2022). *Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913—1928 років*. С. VI. https://esu.com.ua/files/issn_978-966-02-9961-0.pdf

південноруській мовній області») (1913), «Льокатив в українській мові (з української складні») (1924), «Льокатив речівниковий в українській мові» (1925), «Номінатив і датив в українській мові» (1925), «Вокатив і інструменталь в українській мові» (1926), «Акузатив в українській мові (з української складні») (1928). На превеликий жаль, ці авторитетні студії «не перевидавали, нині віднайти їх можна лише в приватних колекціях або великих бібліотеках, у яких ці першодруки зберігають зазвичай у фондах цінних, рідкісних видань» (Железняк, 2022, с. VIII). Сама ж відмінкова концепція на тривалий період опинилася поза берегами українського граматичного вчення не тому, що втратила актуальність чи не відповідала стандартам ґрунтовних праць, а через іншу причину — накладене на автора тавро буржуазного націоналіста, ворога народу і — як наслідок — його арешт, 5-річне заслання. Учений повернувся до праці 1944 року, але колишні безпідставні звинувачення довго нагадували про себе в тоталітарному суспільстві, де панував страх, нав'язаний сталінщиною, мали «негативний вплив на поширення в радянському науковому дискурсі здобутків Є. Тимченка та цитування його публікацій... Лінгвістичні праці Євгена Костянтиновича є призабутими й нині, а деякі його рукописи лишилися не надрукованими», — наголошують автори передмови «Синтаксична спадщина Євгена Тимченка» до праці «Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913—1928 років» (там само, с. VI), у якій «зібрано першодруки про відмінки іменників української мови, опубліковані впродовж 1923—1928 років» (там само, с. II). Це видання «охоплює 6 окремих досліджень Є. Тимченка» й «повністю зберігає стиль автора та правопис» (там само, с. XVI). Його підготували й випустили у світ 2022 р. науковці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України з тією метою, аби читач мав змогу ознайомитися «з одним із важливих етапів розвитку мовознавчої думки початку ХХ ст.» (там само, с. II). Розділи подано відповідно до черговості публікування їх, «тому зміст книги дисонує зі звичною послідовністю відмінків від називного до кличного» (там само, с. XVI).

Хочеться твердо вірити, що граматична концепція Є.К. Тимченка, адресована «лінгвістам, усім, хто цікавиться історією української мови» (там само, с. II), повносило ввілється в сучасний науковий простір на засадах аксіоматичности, дискусивности, альтернативности, що вона приверне увагу молодих дослідників і знайде в їхніх майбутніх статтях, дисертаціях, книжках своє логічне продовження, що глибинного аналізу знає оригінально скомпонований розкішний фактаж: це, за твердженням автора, зроблені ним «особисті записи..., приклади живої народної мови, добуті з пам'яток народної творчості..., із творів Котляревського і Квітки, мова яких, будучи органом думки середніх прошарків українського суспільства на початку ХІХ сторіччя, із синтаксичного погляду зберегла все розмаїття народної мови..., фольклорний матеріал» (там само, с. 2). Чого варті хоча б ілюстрації побутування вокатива у трьох функціях номінатива: як 1) підмета, 2) апозитивного компонента і 3) предикативного

атрибута. Пор.: 1) Плаче-ридає молодий *козаче* по своїй дівчині (Чуб.), Поїхав *королевичу* на погуляння (Чуб.), Хрещатий *барвіночку* завйав у при-скриночку (Метл.), Сизий *голубочку* сидить на дубочку (Грінч.), Там стояв *Іване Богуне Каленицький* (Метл.), Ой *соловіє* файно співає (Шух. Гуц.); 2) Оттоді то припало йому з правої руки чотири полковники: Перший *полковниче Максиме Ольшанський*, Другий *полковниче Мартине Полтавський*, Третій *полковниче Іване Богуне*, А четвертий — *Матвій Бороховичу* (ИП); Будять тебе аж троє гостей — Що перший гостьо — *ясен місяцю*, А другий гостьо — *красне сонечко*, А третій гостьо — *дробен дощичу* (Конющ.), Здає-ця і *друже*, а гадючку впустив (Ном.) (там само, с. 293—295). Численні сумлінно паспортизовані приклади-конструкції проливають світло на синхронно-діахронні зміни в синтаксичному ладі української мови крізь призму слов'янських і навіть індоєвропейських мов, на еволюційні процеси в орфографійній та інших лінгвальних царинах.

Важливо зауважити, що зведеним до спільного видавничого знаменника студіям Є.К. Тимченка бракує тієї уніфікованости, яка характерна для одноосібної монографії. Маючи спільний об'єкт дослідження — відмінок, вони нерідко по-різному висвітлюють його категорійну сутність, навіть подеколи контрастують за окремими параметрами. Це стосується, зосібна, функційного потенціалу генітива (перша праця) порівняно з локативом, номінативом, дативом, вокативом, інструменталем та акузативом (наступні роботи). Сам автор неоднозначно оцінював свої «монографії на відмінки» (там само, с. 375), зізнавався, що його лінгвістична візія через різні об'єктивні та суб'єктивні причини відчутно або й кардинально переінакшувалася. Не зреалізовано первинний задум — екстраполювання відмінкової парадигми української мови на граматичну матрицю інших слов'янських мов для встановлення симетрійно-асиметрійних зв'язків. Про це йдеться в «Передньому слові» до останньої за роком публікування студії «Акузатив в українській мові (з української складні)»: «В першій задумі всі відмінки разом із співрядними сполученнями, числом та родом..., мали становити складню імени в українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Події війни та пізніші розрухи негативно вплинули і на поступ цього діла, що не раз на довго переривалося, і на плян його: в відмінках малося дати історію гіпотактичних спряжень, виходячи з найдавніших сполучень, вказати їх часом взаємну боротьбу за існування, що виявляється в конкуруючих зворотах, зануку в певних випадках і народження нових; і на спосіб видання: довелося видавати окремими випусками, не буди певним, чи побачить світа наступний, а видаючи так, дбати, щоб кожний випуск мав певну цілість; з цього неминуче мусіли зайти певні повторення і взагалі руйнувався первісний плян видання, праця втрачувала на своїй рівности і одноцільности в будові, являючися як *tembra disjecta* сподіваної цілости. Часом не з доброї волі доводилося бути аж надто ляконічним: незрідка тільки зіставлення фактів має навести читача на ідею, що положена в ґрунті цього діла» (там само). Висновок Єв-

гена Костянтиновича, зроблений далекого 1928 року, сьогодні не тільки не втратив своєї гостроти, а й навіть посилив її: «Складня дієслова і будова речення поки-що залишаються завданням прийдучого» (там само).

Аналіз граматичного вчення Є.К. Тимченка — це об'єкт не одного фундаментального дослідження. Очевидним є те, що деякі задекларовані в першій третині ХХ століття теоретико-прагматичні засади вже знизили рейтинг своєї науковості, вони, як переконував сам автор у 1928 році, «потрібують значних доповнень... і певного перероблення» (там само). Інші ж, навпаки, органічно й гармонійно корелюють із новітніми морфологічно-синтаксичними досягненнями. Наприклад, аналізовані в розділі «Датив при прийменниках» конструкції *по + залежний іменник у давальному відмінкові* набули чіткого граматичного статусу — *по + залежний іменник у місцевому відмінкові*. Відомо, що вони з'явилися в українській мові порівняно пізно і протягом тривалого часу їх уживали «поряд із звичайним у цих випадках давальним з по»³. Що ж до семантичної наповнюваності описуваних синтаксичних структур, то вона здебільшого не контрастує з тими значеннєвими типами, які системно диференціював Є.К. Тимченко: «поширення чинности в просторони» (Ой закиньте тонкий невід *по синьому морю* Бал.); «час, що по нім заходить чинність» (*по Петру*, то й *по теплу* Ном.); «згідно з чим відбувається чинність» (Шука-риба вводи *по волі* гуляє Чуб.); «поняття, що на них поділяється чинність» (Розкидай, Боже, братове жито по полю *по колосу* Чуб.) (Железняк, цит. праця, с. 297—306).

Промовистим аргументом на користь висловленого можуть бути спостереження Є.К. Тимченка над «інструменталем в вільнім стосунку до дієслова» — «інструменталем місця» (там само). Виокремлені дослідником значеннєві структури «інструменталь виображень просторони яко площі або лінії» (Ідемо ми *порошею* Гн.; Велять мені за *Дніпром* плисти, *Дніпром річкою* да глибокою Чуб.) та «інструменталь виображень просторони як точки» (Єдним *оконцем* сонічко сходить, Другим *оконцем* місяць заходить, И.П.; Він летить *низом* над горою, а змія летить *горою* Рудч.) і лексико-семантичний репертуар перехідних та неперехідних дієслів, які «виражають переміщення», «переміщення не виражають» і беруть участь у їх формуванні, послідовно зафіксовані в конкретизованішому варіанті в сучасних дослідженнях, пор.: «інструменталь виображень просторони яко площі або лінії» ↔ «шлях руху по поверхні локативного орієнтира у вигляді відкритого або внутрішнього простору» [Тимко плыв *Ташанню* (Г. Тютюнник)]; «інструменталь виображень просторони як точки» ↔ «шлях руху через внутрішні межі локативного орієнтира у вигляді отвору» [*Чорним ходом* ми потрапили на сходи (Л. Смілянський)]⁴.

³ Сологуб Н.М. (1975). Синтаксична варіантність прийменниково-відмінкових конструкцій місцевого відмінка. Синтаксис словосполучення і простого речення: (синтаксичні категорії і зв'язки). С. 119.

⁴ Степаненко М.І. (2020). *Просторові поширювачі у структурі простого речення*. С. 293—302.

Цінну інформацію про перспективні аспекти аналізованої відмінкової концепції, а також ті її моменти, що вимагають корекції з огляду на закономірні зміни в мові, знаходимо в монографії І.Р. Вихованця «Система відмінків української мови». У ній зацентовано зосібна на тому, що одне із засадничих положень праці «Акузатив в українській мові» — «наявність в українській мові знахідного у функції неозначеної тривалості... без будь-яких обмежень» — потребує перегляду, позаяк «сучасний матеріал засвідчує фактичний вихід його з ужитку»⁵, отже, «знахідний темпоральних назв», який «поєднується... із вказівними займенниковими прикметниками *цей, той*», є «непродуктивним, архаїчним елементом синтаксису сучасної української літературної мови» (там само, с. 91—92). Заперечено також обґрунтоване в праці «Функції генітива в південноруській мовній області» висловлення, згідно з яким у південноруській родовий часу вживається широко, захоплюючи у сферу свого впливу не лише іменники, що позначають часові поняття, а й іменники, що виражають уявлення про час (Железняк, цит. праця, с. 80). На думку І.Р. Вихованця, родовий безприйменниковий не входить до розряду продуктивних обставинних форм, причому його вживання обмежене вузькими шарами абстрактної іменникової лексики темпорального значення, для якої обов'язковим є сполучення з атрибутивним модифікатором, вираженим прикметником або його займенниковим різновидом (Вихованець, цит. праця, с. 196). Уточнено також твердження про те, що акузатив при перехідних префіксованих дієсловах руху (із префіксами *ви-, з-/с-, об-, пере-, про-*) виражає об'єктне значення (Железняк, цит. праця, с. 387—389). Ці структури уналежнено до репрезентантів синкретичної об'єктно-локативної семантики, у яких «наявність супровідного просторового значення зумовлюється локативною валентністю опорних дієслів руху та предметно-просторовим значенням залежного іменника у формі знахідного» [*Проїхав стени* (О. Довженко), *Ми перебігаємо вулицю* (П. Панч)] (Вихованець, цит. праця, с. 89). Принагідно зауважимо, що в «Теоретичній морфології української мови» І.Р. Вихованця та К.Г. Городенської, основним завданням якої є аналіз із позицій функційно-категорійної граматики центральних питань морфології, апробація теоретичних засад нової академічної граматики української мови, наголошено, що «визначні й багаті на фактичний матеріал» монографії Є.К. Тимченка, присвячені синтаксисові номінатива, генітива, датива, акузатива, інструментала, локатива та вокатива, «не втратили свого значення й до сьогодні»⁶.

Висловлені міркування — це мініштрихи до широкого спектра винятково важливих проблем відмінкової парадигми, які порушив і успішно розв'язав відповідно до тодішніх досягнень світової граматичної науки Є.К. Тимченко. Завдання ж пропонованої розвідки інше, передусім

⁵ Вихованець І.Р. (1986). *Система відмінків української мови*. С. 216.

⁶ Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. С. 55.

промоційне: привернути увагу до небуденної події для української лінгвістики — появи монографії, шістьома розділами якої стали опубліковані в різні роки праці знаного представника «плеяди найкращих українських інтелігентів, що їх розтоптала комуністична система» (Железняк, цит. праця, с. VI).

Видання супроводжує ґрунтовна передмова, яку підготували кандидати філологічних наук М.Г. Железняк та О.С. Іщенко. Вони розкрили важливі віхи земного шляху видатного українського вченого, одного із засновників Української академії наук, академіка цієї академії, члена-кореспондента АН СРСР, якому не вдалося уникнути сталінської репресивної машини: «у 1932 році звинувачений у намаганні відірвати розвиток української мови від російської», «наукової термінології від “трудящих мас”», «створити штучну бар'єру поміж українською і російською мовами», «за що в 1938 році заарештований і висланий до Сибіру» (там само).

У передньому слові, як і варто очікувати, належно схарактеризовано еволюцію відмінкової термінології, семантико-синтаксичну сутність категорії відмінка у проекції на концептуальний дискурс Є.К. Тимченка. На конкретних прикладах продемонстровано, що вчений послуговувався різними термінами (напр.: датив, датний відмінок, датник), навіть пропонував скасувати термін відмінок, замінити його іншими — «номінативна, генітивна, дативна і т. д. форма (розумій закінчення)» (там само, с. XIV). Вирізнено й ту особливість, що праці Є.К. Тимченка, як і інших мовознавців, «відіграють велику роль у розвитку лінгвістичної термінології української мови» (там само), подано системну інформацію про становлення чинної відмінкової термінології (І.П. Ужевич, М.Г. Смотрицький, А.Ю. Кримський) і відносну завершеність цього процесу, оскільки спроби заміни усталених назв відмінків на інші не втратили своєї актуальності. Згадано, зокрема, І.Р. Вихованця, який запропонував таку номінативну парадигму: «суб'єктник (називний в.), похідник (родовий в.), адресатник (давальний в.), об'єктник (знахідний в.), знаряддевик (орудний в.), місцевик (місцевий в.) та кличник (кличний в.)» (там само, с. XV). Добре вмотивовано видавничий намір через покликання на працю М.Я. Плющ «Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення»: граматичне вчення Є.К. Тимченка не втрачає цінності й тепер тому, що «категорія відмінка потребує подальших досліджень, адже у її вивченні принципи функційної граматики впроваджувалися на розсуд учених, а тому проблема відмінків викликала чимало суперечливих суджень, спірних тлумачень» (там само, с. XVI).

Подано вичерпну інформацію не лише про вклад Є.К. Тимченка в українську лінгвістику, а й про оцінку його праць мовознавцями різних поколінь (О.О. Шахматов, І.І. Огієнко, П.К. Ковалів, О.Т. Горбач, Ю.В. Шевельов, М.Г. Булахов, М.А. Жовтобрюх, М.Я. Плющ, І.Р. Вихованець), яка є неоднозначною і навіть суперечливою. Ще в 1913 році О.О. Шахматов дорікав Євгенові Костянтиновичу, що той, з'ясовуючи

функції генітива в південноруській мовній області, захопився фольклорними джерелами й недостатньо використав твори художньої літератури, удався до несистемних паралелей з іншими слов'янськими мовами, непослідовно зреалізував порівняльно-історичне висвітлення матеріалу. Доречно згадати в цьому контексті й М.А. Жовтобрюха, який, з одного боку, захоплювався глибиною аналізу синтаксичних функцій відмінків української мови, а з іншого, — солідаризувався з попереднім рецензентом, указуючи на таку саму хибність Тимченка — вилучення з дослідження синтаксису мови «майже всієї нашої класичної літератури», мови публіцистики, науки тощо (там само, с. X). Наведено й ті розмисли, які позбавлені гостроти. Дійсний член НТШ П.К. Ковалів твердив, що праця про родовий відмінок — «це перша спроба аналізу одного із синтаксичних питань української мови», яка «побудована на численному сирому матеріалі (виділення наше. — М.С.) української мови» (там само, с. IX). Автори передмови завершують змодельовану ними полеміку фразою, добутою з лінгвістичного дискурсу того, кому адресовано критичні зауваження, пропозиції побажання та похвали слова: «Всі вказані хиби наших здобутків мовних не дозволяють бачити в них вагоме джерело, цю вагу належить класти на дослідження живої мови у всій різноманітності людських говірок. Виходячи з сучасної системи мови, ми можемо підноситися до найдавніших діб, ідучи за законами зміни звуків і форм і щоразу коригуючи подання пам'яток мовних» (там само, с. XI).

Оцінний дискурс граматичних монографій Є.К. Тимченка справді таки досить скромний, тому за рівнем цитувань «складно простежити єдиний тренд, оскільки в багатьох тематичних виданнях його взагалі не згадують, в інших — виокремлюють ім'я науковця, важливість його студій про відмінки, ще в інших часто покликаються» (там само, с. XIV). Що ж до останнього твердження, то воно потребує уточнення: індекс цитованості мовознавця Є.К. Тимченка ніколи не був високим, не зріс суттєво він і нині. М.Г. Железняк та О.С. Іщенко подають перелік непроминальних у часописі української лінгвістичної науки праць, у яких мали б бути розлогі або бодай принагідні покликання на роботи Є.К. Тимченка, проте їх там не знайти. З-поміж авторів вирізнених видань — О.Н. Синявський, Л.А. Булаховський, Ю.В. Шевельов, Б.М. Кулик, С.П. Бевзенко, П.С. Дудик, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова, М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко, М.В. Леонова і, зрозуміло, багато-багато інших. Про причини цього колись вимушеного, а згодом уже інерційного, але достеменно несправедливого явища-забуття вже йшлося вище.

На зміну ситуації, що склалася довкола наукової спадщини Є.К. Тимченка й інших достойників-предтеч, впливають два чинники: 1) культивовані ще донедавна націоналістично-ідеологічні застереження канули в Лету, відчутно заявляє про себе зворотна дія, коли те чи те заборонене або свідомо замовчуване досягнення викликає до себе неабиякий інтерес, унаслідок чого оживають постаті та їхні думки, погляди, сповідувані

принципи, неймовірну популярність має набуток, який вони лишили після себе, і 2) удоступненість цього набутку. Осягненню внеску Є.К. Тимченка в розвиток української граматики сприятиме давно очікувана монографія «Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913—1928 років» (https://esu.com.ua/files/issn_978-966-02-9961-0.pdf!!!). Услід за авторами передмови до цього видання, яка є багатою на ретельно зібрані й оригінально оприявлені факти та майстерно скомпоновані наукові мінісюжети, «висловлюємо щиру подяку *Тетяні Поліщук, Романові Судуку, Світлані Очеретянко*, які працювали над відтворенням текстів праць Є. Тимченка з першодруків, що їх люб'язно свого часу надала..., на жаль, нині вже покійна *Ольга Сениук*» (там само, с. XVI). Колектив однодумців, який ось уже 15 літ очолює відомий енциклопедист М.Г. Железняк, трудився на волонтерських засадах. Такі, за образним визначенням О.Т. Гончара, «інтелектуальні донори» (Гончар, цит. праця, с. 517), підпирають науково-духовне небо України.

Рецензію отримано 21.05.2023

Mykola Stepanenko, Doctor of Philological Science, Professor, Professor of the Department of Journalism and Linguistik Communication National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine 15 Heroiv Oborony St., Kyiv 03041, Ukraine
E-mail: myk_ivan@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

THE KEY PAGE OF YEVHEN TYMCHENKO'S
UKRAINIAN LINGUISTIC HERITAGE: THE CONCEPT
OF CASE PARADIGM (studies of the 1913—1928)

Review of the book: *Cases of nouns in the Ukrainian language: Yevhen Tymchenko's studies of the 1913—1928*

Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2022 (Reproduction of works of 1913—1928). ISBN 978-966-02-9961-0 (in Ukrainian).

УДК 811.161.2

Л.В. РЯБЕЦЬ, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: riabetslv@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

Л.Я. КОЛЕСНИК, кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: nezabydka.86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ДІАЛЕКТИ В СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ: МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ПІЗНАННЯ»

Перша чверть ХХІ ст. позначена посиленням уваги лінгвістів до феномену народної мови, адже діалекти містять украї необхідні свідчення для розв'язання багатьох засадничих мовознавчих проблем і водночас є одним із потужних джерел розвитку національної літературної мови. Упродовж цього періоду в українській діалектології створено значну емпіричну базу: діалектні словники різного типу, регіональні й тематичні атласи, хрестоматії діалектних текстів, — що є фактами локальної історії та важливим джерелом культурологічної інформації про Україну та українців.

Поява нових засобів фіксації діалектного матеріалу, а відтак — нових можливостей його інтерпретації та аналізу зумовила розширення наукової проблематики діалектологічних досліджень.

Незаперечний вплив на діалекти мають суспільно-історичні процеси: зміни адміністративно-територіального устрою, міграції населення тощо, які потребують вчасного реагування й виваженої наукової оцінки.

Цитування: Рябець Л.В., Колесник Л.Я. (2023). Міжнародна наукова конференція «Діалекти в синхронії та діахронії: методи і прийоми пізнання». *Українська мова*, 3(87), 133—137.

© Видавеш ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Відділ діалектології Інституту української мови НАН України як координаційний центр діалектологічних досліджень в Україні організував низку міжнародних наукових заходів у серії «*Діалекти в синхронії та діахронії*» для зосередження уваги вчених на розв'язанні ключових проблем сучасної діалектології: виокремлення місця й ролі українських діалектних систем у загальнослов'янському контексті (2014, 2018), значення діалектного тексту як інструмента й об'єкта діалектологічних студій (2015), дослідження трансформації діалектного континууму та проблеми лінгво-екології (2016), окреслення місця діалектології у структурі лінгвістичних знань (2018), з'ясування статусу та евристичного потенціалу українських діалектів (2020).

Логічним продовженням цієї традиції стала Міжнародна наукова діалектологічна конференція «*Діалекти в синхронії та діахронії: методи і прийоми пізнання*», яка відбулася 20—21 квітня 2023 р. в Інституті української мови НАН України в онлайн-режимі на платформі Google Meet.

У науковому заході взяли участь 72 особи: представники наукових установ та діалектологічних центрів закладів вищої освіти України (Вінниця, Глухова, Житомира, Івано-Франківська, Ізмаїла, Кам'янець-Подільського, Києва, Кривого Рогу, Кропивницького, Луцька, Львова, Слов'янська, Полтави, Сум, Ужгорода, Умані, Харкова, Черкас, Чернівців) та 15 гостей із закордонних науково-освітніх установ Республіки Польщі, Чеської Республіки, Хорватії, Республіки Північної Македонії, Молдови.

Конференція тривала два дні у форматі пленарних та секційних засідань, упродовж яких було заслухано 41 доповідь. Кожен блок повідомлень завершували жвавi й плідні дискусії.

Широка проблематика конференції дала змогу врахувати й охопити всі етапи роботи діалектолога, а насамперед методи і прийоми пізнання діалектного матеріалу, новації та перспективи діалектологічних досліджень.

На пленарному засіданні виголошено ґрунтовні доповіді, що представляють окремі напрями діалектологічних студій: окреслення дослідницьких стратегій у вивченні українських діалектів (**П.Ю. Гриценко** «*Дослідницькі стратегії у вивченні українських діалектів*»), моделювання діалектного простору (**Т.О. Ястремська** «*Моделювання діалектного простору: переваги та перспективи*»), проблеми взаємодії діалектів та літературної мови (**Б.О. Коваленко** «*Формування літературного стандарту: проблема діалектно-літературної взаємодії*»).

Особливо цінною була присутність на конференції закордонних учасників міжнародного наукового проекту *Загальнослов'янський лінгвістичний атлас*. Доповіді, що ґрунтувалися на багатому всеслов'янському матеріалі, вразили глибиною його осмислення й аналізу. Зокрема, особливо зацікавили повідомлення про роль національного атласу в роботі над картами *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (**М.П. Антропаў** «*Нацыянальны атлас у працы на АЛА: беларуская праекцыя*»), про конкретні граматичні явища: протезу в хорватських говорах (**А. Celinić, М. Menac-Mihalić** «*Okom i uhom o protezi u hrvatskim govorima*»), особливості заперечних займенни-

ків у слов'янських мовах (**А. Панчевска** «Одречните заменки во македонскиот јазик во однос на другите словенски јазици (според материјалите од ОЛА)»), плюсквамперфект у македонських діалектах (**Д.А. Јанкулоски** «За плюсквамперфектот во западните македонски дијалекти»), форми вищого ступеня порівняння прикметників у слов'янських діалектах (**М. Маєр, Р. Шептинський** «Коли менше значить більше? Безсуфіксні форми вищого ступеня порівняння прикметників у слов'янських діалектах»).

Постійні учасники українських діалектологічних зустрічей, дослідники з Республіки Польщі, ознайомили зі здобутками в царині польської регіональної лексикографії (**Ж. Sierociuk** «Poznańska leksykografia gwarowa»), лексикології (**Ж. Kobus** «Leksyka meteorologiczna w języku mieszkańcyw wielkopolskich wsi dawniej i dziś — wyniki kwerendy», **К. Zagłoba** «Współczesne badania leksyki pola WYPOSAŻENIE I WYSTRYJ DOMU WIEJSKIEGO na przykładzie języka mieszkańcyw okolic Poddębic (Polska centralna)») та методики записування діалектного матеріалу (**В. Osowski** «Badania gwary w Konińskiem (Polska centralna) dawniej i dziś», **К. Stempel-Gancarczyk** «Sposoby zapisywania gwary podhalańskiej — teoria i praktyka»).

Особливу увагу вчені звернули на нові методи збирання діалектного матеріалу (**М.С. Делюсто** «Діалектні тексти, інтерв'ю за питальниками й мовні біографії як джерела вивчення мов і діалектів південнобессарабського ареалу», **Г. Augustyniak-Żmuda** «Idiolekty bilingwalnych przesiedleńcyw z województwa stanisławowskiego, tarnopolskiego i lwowskiego zamieszkałych w regionie lubuskim»), прийоми пізнання міського мовлення (**Г.В. Сікора** «Методи та прийоми пізнання міського мовлення») і технічні можливості для створення лінгвістичних карт, укладання традиційних та онлайн-вих лексиконів, баз даних (**М. Вашичек** «Створення Лексичної бази даних південнокарпатських говорів за матеріалами І. Панькевича»).

У доповідях учасників конференції на багатому фактичному матеріалі представлено дослідження діалектної мови на всіх мовних рівнях: спостереження за надсегментним рівнем діалектів — динамікою наголошування (**Г.С. Кобиринка** «Динамічні процеси в українській акцентній системі»), фонетикою говіркового мовлення (**Н.С. Вербич** «Фонетична виразність діалектного мовлення», **Х.М. Стецик** «Фонетична система говірки села Слобідка Коломийського району Івано-Франківської області») та особливостями діалектної граматики (**Л.Я. Колєсник** «Грамматична структура покутської говірки с. Прутівка (Карлів)», **О.В. Юсікова** «Особливості функціонування атрибутивів у діалектній мові (на матеріалі українських говірок Закарпаття)»).

Традиційно багато доповідей було присвячено проблемам номінації в діалектах (**М.В. Поїстогова** «Поліномінація в українських говірках і формування літературного стандарту», **Н.М. Глібчук** «Локалізми календарної обрядовості в надсянській говірці села Рогізного на Яворівщині»), з'ясуванню генези діалектизмів (**М.В. Вербовий** «До питання про походження дієслова “перebarанча́ти”»), дослідженню семантичної структури окремих груп лексики (**Г.І. Мартинова** «Мікрополе колоративів у ді-

лектних текстах», **І.В. Задорожня** «Описові номени народної географічної лексики (на матеріалі центральних та північних середньонаддніпрянських говірок)», **Я.О. Литвиненко** «Структурна організація тематичної групи лексики “Назви птахів” (на матеріалі східнополіських говірок)»).

Низка доповідей стосувалася діалектної фразеології (**Т.В. Щербина** «Фразеологічні одиниці як віддзеркалення картини світу діалектоносія», **В.В. Денисюк** «“Загнати в тарпати”: історія фразеологізму»).

В окремих доповідях дослідники вияскравили функції діалектного тексту не лише як письмової інтерпретації говіркового мовлення, а як дискурсу (**М.І. Голянич** «Засоби реалізації прагматичних компонентів значень у діалектному дискурсі») та можливого джерела вивчення концептів (**В.Р. Дячук** «Діалектне мовлення як джерело дослідження концепту»).

Важливе місце серед заявлених досліджень посіла проблема лексикографування діалектного мовлення — відхід від диференційного принципу, використання різних джерел для формування реєстру, широке ілюстрування тощо; простежено історію змін і підходів до створення словника однієї говірки (**Л.В. Рябець** «Від словника специфічної лексики до мовного портрета однієї говірки: до історії питання»), способи представлення деяких груп лексики в діалектних лексиконах (**С.С. Поліщук** «Лексика говірок Середнього Надбужжя в діалектному словнику»).

Дослідники заторкнули й питання буття діалектного слова у фольклорі, творах художньої літератури та словнику (**В.В. Грещук, В.В. Грещук** «Лексикографічне опрацювання онімної лексики в словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові», **Р.Л. Сердега** «Фольклорне слово як об’єкт української діалектної лексикографії»).

Усі теоретичні й методологічні аспекти доповідей ґрунтувалися на багатому фактичному матеріалі з різних куточків України. Крім того, було зацентровано увагу також на проблемах дослідження українських діалектних анклавів за кордоном (**М.М. Ткачук** «Лексикографічні джерела вивчення українських анклавних говірок»).

Учасників конференції зацікавили доповіді про інновації у викладанні української діалектології в закладах вищої освіти, зумовлені вимогами часу, а саме: новітній підручник із цієї навчальної дисципліни (**О.М. Костів, Н.М. Глібчук** «Інноваційність у викладанні діалектології у вищій школі»), спроби створення інтерактивних лінгвістичних карт і популяризації багатства діалектного мовлення через відповідний контент у соціальних мережах та на YouTube-каналах (**Т.М. Тищенко** «Новітні інструменти збору і представлення діалектного матеріалу»).

Підсумкове пленарне засідання було присвячене регіональній діалектології: заслухано доповіді про стан і розвиток українських говірок в одному з поліетнічних регіонів України (**А.О. Колесников** «Динаміка українських говірок і мовної ситуації в межиріччі Дністра і Дунаю») та презентовано напрацювання з вивчення місцевих діалектів викладачів і студентів Ужгородського національного університету (**Н.Ф. Венжинович** «Здобутки сучасної закарпатської діалектної фразеології»).

Підбиваючи підсумки конференції, учасники узагальнили основні теоретичні питання, порушені в доповідях, окреслили перспективи розвитку діалектології як мовознавчої науки. Особливу увагу акцентували на потребі употужнення досліджень діалектного мовлення й активного розвитку емпіричної бази української діалектології, створення кадастру мовних фактів, упорядкуванні національних архівів, розширенні меж усталених моделей інтерпретації матеріалу та пошуку нових форм його аналізу і представлення.

Під час розв'язання актуальних завдань важливою є координація зусиль представників усіх слов'янських діалектологічних шкіл, що спонукає до активного наукового спілкування й тісної співпраці.

Наукову хроніку отримано 18.05.2023

Liudmyla Riabets, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher of the Department of Dialectology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: riabetslv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

Liudmyla Koliesnik, Candidate of Sciences in Philology,
Researcher in the Department of Dialectology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: nezabydka.86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>

THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“DIALECTS IN SYNCHRONY AND DIACHRONY:
METHODS AND PROCEDURES OF ACQUIREMENTS”

УДК 047.31-811.161.2

Н.О. ЯЦЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: n.yats@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8393-4615>

XIV ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ТЕРМІНОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ»

Питання термінознавства — це не лише національно-історична, а й інтернаціональна проблема історії світової науки, історії цивілізації та пошуків взаєморозуміння між народами. Заявити світові українською наукою, культурою — надзвичайно важливе завдання сьогодення, значна роль у реалізації якого належить термінології.

Виробити спільні дії для координації зусиль українських науковців намагалися учасники організованої Комітетом наукової термінології при Президії НАН України та Інститутом української мови НАН України XIV Всеукраїнської наукової конференції «*Термінологія і сучасність*», що відбулася 13 травня 2023 р. в Інституті української мови НАН України в мережевому режимі. До наукового форуму долучилося понад 50 науковців із Києва, Львова, Харкова, Кам'янця-Подільського, Вінниці та інших міст. Свої доповіді виголосили 22 учасники. Конференцію відкрив директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор **П.Ю. Гриценко**, який відзначив, що нинішнє зібрання — це свідчення сили української нації в ці тяжкі дні випробувань. Не піддаватися турбулентностям сьогодення, використання надійного українськоцентричного інструмента, національного складника української термінології, очищення української літературної мови від чужомовних нашарувань, наукове осмислення пуризму наукової мови, употужнення української наукової термінології — це ті засади, на яких потрібно будувати розмову учасникам конференції, її українськоцентрична ідеологема.

Цитування: Яценко Н.О. (2023). XIV Всеукраїнська наукова конференція «Термінологія і сучасність». *Українська мова*, 3(87), 138—143.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Голова Комітету наукової термінології при Президії НАН України директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України академік НАН України **М.Г. Жулинський** подякував за організацію конференції, бо війна поставила й актуалізувала низку важливих питань, зокрема, входження українського термінознавства до світового наукового простору. Оперативно подавати теоретичні знання, уводити практичні різногалузеві рекомендації — основне наше завдання сьогодні, а водночас і крок у майбутню перемогу України.

Голова Національної комісії зі стандартів державної мови **В.В. Мозгунов**, кандидат філологічних наук, доцент, зауважив, що цьогорічна конференція продовжує традиції попередніх зібрань, адже порушує проблеми питомих і запозичених термінів, укладання словників, уніфікації та стандартизації, неузгодженостей у лексикографічному опрацюванні.

Пленарне засідання розпочала **К.Г. Городенська** («Граматичні і правописні проблеми складних слів із числівниковим компонентом», Інститут української мови НАН України), у якій заакцентувала увагу на дослідженні диференціації форми числівникового компонента залежно від словотвірної функції та фонетичної позиції його закінчення у структурі складних слів. **Т.А. Космеда, В.І. Калініченко** («Лінгвістична термінологія у фокусі теорії ментіології», Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця) окреслили питання формування та розвитку термінології, що визначає метамову лінгвістичної ментіології. Їхнє дослідження є перспективним, адже потребує укладання словника термінів ментіології, кодифікації та уніфікації досліджуваної терміносистеми. **І.А. Казимирова** (Інститут української мови НАН України) виголосила доповідь «Дублетність граматичної термінології 20—30-х років ХХ ст. як визначальна тенденція термінотворення», у якій схарактеризувала розвиток наукової термінології окресленого часового періоду через функціонування питомих і запозичених термінів. **О.Д. Кочерга** («Вилучена та напівзабута термінологія: нові міркування щодо задавненої проблеми», Інститут теоретичної фізики ім. М. Боголюбова НАН України) наголосила на тому, що сьогодні спостерігаємо хибну тенденцію запроваджувати в науковий ужиток інтернаціональні (особливо російські) терміни замість питомих українських, які вже посіли належне місце в галузевих терміносистемах.

На конференції працювало 4 секції: «Теорія терміна і мовна практика», «Суспільно-політична і економічна термінологія», «Термінологія лінгвістики і дидактики. Практика укладання галузевих словників», «Термінологія природничих наук. Семантичний аспект функціонування галузевих терміносистем», якими керували відповідно доктори філологічних наук **А.М. Нелюба, І.М. Кочан, Т.А. Коць** та **Л.М. Марчук**.

Праці провідних мовознавців, присвячені історичному розвитку українських відіменникових прикметників із суфіксами *-н-* і *-ов-* / *-ев-* та функціонуванню в загальноживаній мові пар прикметників із цими суфіксами, утворених від спільнокоренових іменникових основ, узагальнив **М.Д. Гінзбург** («Теорія терміна і мовна практика», Інститут транспорту

газу, м. Харків), показавши переваги такого розмежування на прикладах двох пар прикметників: *сонячний* — *сонцевий* і *хмарний* — *хмаровий*.

Л.П. Кислюк («Відображення змін у функціонуванні та семантиці термінів у тлумачному словнику активного типу», Інститут української мови НАН України) на синхронному зрізі (сучасний період війни) представила зміни, що відбуваються у словниковому складі мови. Усі вони важливі для відображення реального функціонування живої української мови й мають бути засвідчені у тлумачному словнику нового типу, про активну роботу над яким автор повідомила у своєму виступі.

У доповіді **А.М. Нелюби** («Лексико-словотвірні інновації і коригування дериваційної термінології», Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна) схарактеризовано функції дериваційних засобів: словотвірну, інформативну, формотвірну, функцію ослівлення словосполучень, абревіатур, роль інтерфіксів та конфіксів у творенні нових слів у сучасній українській мові.

З.Й. Куньч («Варіантність термінів: детермінологізація чи детермінування», Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка») звернула особливу увагу на варіантність термінів, наявну в науковій літературі: дві спільнокореневі лексеми *детермінологізація* і *детермінування* номінують те саме поняття. Позаяк сучасне термінознавство трактує варіантність як негативне явище, завданнями дослідження є виявлення причин уживання варіантних термінів та з'ясування, якому з термінів варто надати перевагу.

Дослідження суспільно-політичної термінології представлене в кількох доповідях. **І.М. Кочан** («Інноваційні процеси в сучасній українській термінолексичі», Львівський національний університет імені Івана Франка) проаналізувала роль і місце професіоналізмів, професійних жаргонізмів, термінологізованих жаргонізмів як компонентів сучасного політичного дискурсу. **О.А. Ватаманюк** («Когнітивний і комунікативний простір мови сучасної української політики», Інститут української мови НАН України) на прикладі функціонування в сучасній газетно-журнальній публіцистиці тематичної групи «Назви діячів політики» простежила особливості розвитку суспільно-політичної термінології як відкритої лексико-семантичної системи, що перебуває у стані безперервного руху й поступового вдосконалення.

Взаємозв'язок лінгвокультурних, соціокультурних та когнітивних чинників уможливив розмежування народної і суспільної мовної свідомости в текстових виявах (**Т.А. Коць** «Поняття «мовна свідомість» у сучасній лінгвістичній терміносистемі», Інститут української мови НАН України). Наголошено на функціонуванні понять «свідомість», «мовна свідомість», «мовленнева свідомість» як синонімів на синхронному та діахронному зрізах.

У виступі **Н.Г. Горголюк** («Мовна гра і модальна гра: кореляція понять і термінів», Інститут української мови НАН України) схарактеризовано кореляцію понять «мовна гра» — «маніпулятивна гра» — «модальна гра». Термін *модальна гра* витлумачено як тактику маніпулятивної стратегії

інформаційного впливу на читача / слухача, свідоме й заплановане мовне маніпулювання, що його здійснює мовець, унаслідок чого в реципієнта змінюється ментальний ракурс відображення дійсності. Визначено й проаналізовано правила, механізми та прийоми модальної гри на матеріалі ЗМІ, що вможливило запропонувати для дискусії проблемне питання — модальна гра як мовна антигра.

Кілька доповідей об'єднала проблематика наукового ідіостилю видатних мовознавців ХХ століття. У дослідженні **О.І. Весецької** («Лінгвістична термінологія в осмисленні Ярослава Неврлі», Інститут української мови НАН України) запропоновано аналіз мовознавчої термінології, представленої у граматиках української мови Я.Ф. Неврлі. Доповідачка наголосила на широкому охопленні автором термінології різних мовних рівнів (фонетики, лексики, словотвору, граматики (морфології та синтаксису). **І.А. Ярошевич** («Терміни на позначення понять морфології в «Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» А. Кримського», Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана) зосередила увагу на морфологічних термінах, засвідчених в «Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» А.Ю. Кримського. З'ясовано роль, яку відіграла ця граMATика в кодифікації та уніфікації української морфологічної термінології на початку ХХ ст. і в наступні періоди. Структурно-семантичний аналіз лінгвістичної термінології, репрезентованої в окремих працях Є.К. Тимченка, представлено в дослідженні **Н.О. Яценко** («Роль Євгена Тимченка у становленні й розвитку граматичної термінології української мови», Інститут української мови НАН України). Наголошено на позиції та пошуках мовознавця в галузі національного термінотворення.

У доповіді **О.А. Дільної** («Нові професійні ролі вчителя та їхні назви: термінологічний аналіз», Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти) схарактеризовано наукові терміни, що з'явилися в педагогіці (*коуч, фасилітатор, тьютор, ментор, модератор, едвайзер, супервайзер*), можливості їх заміни власне українськими відповідниками.

Проблема формування метамови лінгвографії зацікавила **Є.І. Пересаду** («Явище латинізації української мови як чинник розширення метамови лінгвографії», Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця), яка особливу увагу звернула на терміни, пов'язані з феноменом латинізації, та терміни-оказіоналізми, що потребують лексикографування.

У виступі **Л.М. Марчук** («Семантичне поле: варіантність, функційність, проєкційність», Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) проаналізовано дефініції термінів *семантичне поле, лексико-семантичне поле, польове моделювання* та їхні проєкції на семантичне поле «костюм». Відзначено значущість принципу класифікації слів за тематичними ідеями, семантичними полями, сферами належності в теорії лінгвістики.

Особливої уваги надано галузевій термінології. У доповіді **А.Ю. Ганжі** («Паронімія в сучасній українській термінології: культуромовний аспект», Інститут української мови НАН України) на матеріалі «Словника української біологічної термінології» (2012) проаналізовано різні типи біологічних термінів-паронімів, обґрунтовано потребу в укладанні словника біологічних термінів-паронімів для подальшого внормування та стандартування цього шару української галузевої лексики, зокрема презентовано орієнтовну структуру словникової статті й потенційний реєстр пропонованої лексикографічної праці.

М.І. Кухарчишин («Комп'ютерна метафора в українській біологічній термінології», Львівський національний університет імені Івана Франка) наголосила на тому, що метафоризація забезпечує появу нових термінів та сприяє розвитку креативних механізмів взаємодії різних галузей знань. Вона актуалізувала показові перетворення в семантичній структурі терміна, зумовлені міграцією до іншої терміносистеми.

Валентний потенціал дієслів-термінів *акомпанувати* та *диригувати*, зокрема трикомпонентність їхньої валентної рамки, типові морфологічні варіанти адресатного, об'єктного та інструментального аргументів — з'ясувала у своєму виступі **С.І. Сташків** («Семантико-синтаксична експлікація валентного потенціалу дієслів-термінів *акомпанувати* та *диригувати*», Інститут української мови НАН України).

На конференції прийнято відповідну ухвалу:

1. Визнати, що в умовах повномасштабної російсько-української війни дослідження в царині термінології набуває особливої ваги. Важливо орієнтуватися на найкращі зразки українського термінотворення і водночас працювати над органічним уходженням українського термінознавства до світового наукового простору.

2. Рекомендувати дослідницьким центрам НАН України та закладів вищої освіти розширити прямі міжнародні зв'язки з відповідними термінологічними центрами слов'янських та інших європейських країн. Вивчення глобалізаційних процесів потрібно пов'язувати з націєорієнтованістю українського термінознавства.

3. Констатувати, що термінознавство в Україні — одна з пріоритетних галузей, адже для повноформатного утвердження української мови як державної потрібно увідповіднити галузеві терміносистеми з поняттєвим апаратом цих галузей.

4. Відзначити, що важливу роль в інтелектуальному й технічному розвитку України сьогодні відіграють цифровізація, постійна комп'ютерна освіта, самоосвіта дослідників і загалом української громади. Цей вектор розвитку — перспектива на тривалий час.

5. Зосередити увагу дослідників української наукової термінології на пріоритетності таких завдань, як оперативне подання теоретичних знань та запровадження практичних різногалузевих рекомендацій.

6. Посилити міждисциплінарний характер конференції, ширше залучати до участі в ній фахівців різних галузей знань.

7. Висловлені в доповідях пропозиції щодо терміновживання та термінотворення у форматі рекомендацій подати на сайтах Інституту української мови НАН України та Комітету наукової термінології при Президії НАН України.

8. Матеріали, ухвалу та фотозвіт конференції опублікувати на сайтах Комітету наукової термінології при Президії НАН України та Інституту української мови НАН України, підготувати електронне видання анотацій доповідей англійською мовою та розмістити його на сайті Інституту.

Матеріали XIV Всеукраїнської наукової конференції «Термінологія і сучасність» опубліковано у збірнику «Термінологічний вісник» (Відп. ред. І.А. Казимирова. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2023. Вип. 7. 272 с.).

Наукову хроніку отримано 22.05.2023

Nina Yatsenko, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Grammar and Scientific Terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: n.yats@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8393-4615>

XIV INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“TERMINOLOGY AND MODERNITY”

ЗМІСТ

Дослідження	<i>Н.Р. Матвеева</i> Війна і ставлення українців до мови 3
	<i>М.С. Делюсто</i> Зміни у ставленні до державної мови представників національних меншин межиріччя Дністра і Дунаю 19
	<i>Л.Т. Масенко</i> Перехід на українську мову як чинник відновлення історичної пам'яті (на прикладі роману Володимира Рафеєнка «Мондегрін») 34
	<i>Н.О. Яценко</i> Динаміка морфологічної термінології Василя Сімовича: у пошуках «свого» і «чужого» 44
	<i>А.М. Нелюба</i> «Український правопис» і тотальна фемінітивізація 58
Дискусії	<i>І.В. Єфименко</i> Деякі зауваги до передавання власних назв в «Українському правописі» 2019 року 68
	<i>С.П. Бибик</i> Пунктуаційна норма в «Українському правописі» 2019 року: принципи формування і чинники кодифікації 84
	<i>С.О. Соколова</i> Правопис слів разом, із дефісом, окремо в загальній структурі «Українського правопису» 2019 року 102
Дослідження молодих науковців	<i>Н.Ю. Сарган</i> Відапелятивні мікротопоніми Житомирщини: історія формування та семантика 116
	<i>М.І. Степаненко</i> Важлива сторінка української лінгвістичної спадщини Євгена Тимченка: концепція відмінкової парадигми (студії 1913—1928 рр.) Рецензія на книгу: Відмінки іменників української мови: студії Євгена Тимченка 1913—1928 років. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. 472 с. (Репринт праць 1913—1928 рр.). ISBN 978-966-02-9961-0 124
Огляди та рецензії	<i>Л.В. Рябець, Л.Я. Колеснік</i> Міжнародна наукова конференція «Діалекти в синхронії та діахронії: методи і прийоми пізнання» 133
	<i>Н.О. Яценко</i> XIV Всеукраїнська наукова конференція «Термінологія і сучасність» 138
Наукова хроніка	

CONTENTS

Articles

Natalia Matveieva
The war and the attitude of Ukrainians to language **3**

Maryna Deliusto
Changes in the attitude towards the state language
of the representatives of the national minorities
of the Dniester and Danube rivers **19**

Larysa Masenko
Switching to the Ukrainian language as a factor
of historical memory restoration (on the example
of Volodymyr Rafieienko's novel "Mondegreen") **34**

Nina Yatsenko
Dynamics of linguistic lexicon of Vasyl Simovych:
in search of "it" and "stranger" **44**

Anatolii Neliuba
"Ukrainian orthography" and total feminization **58**

Discussions

Iryna Yefymenko
Some notes on transferring proper names
in "Ukrainian orthography" of 2019 **68**

Svitlana Bybyk
Punctuation norm in "Ukrainian orthography" of 2019:
principles of formation and factors of codification **84**

Svitlana Sokolova
Spelling of words together, with a hyphen, separately
in the general structure of the "Ukrainian orthography"
of 2019 **102**

Young Scholars Articles

Nadiia Sarhan
Vidapellative microtoponyms of Zhytomyr region:
history of formation and semantics **116**

Surveys and Reviews

Mykola Stepanenko
The key page of Yevhen Tymchenko's Ukrainian linguistic
heritage: the concept of case paradigm (studies of the 1913—1928)
Review of the book: Cases of nouns in the Ukrainian language:
Yevhen Tymchenko's studies of the 1913—1928. Kyiv:
Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2022
(Reproduction of works of 1913—1928).
ISBN 978-966-02-9961-0 (in Ukrainian) **124**

Scientific Chronicle

Liudmyla Riabets, Liudmyla Koliesnik
The International Scientific Conference "Dialects in Synchrony and
Diachrony: Methods and Procedures of Acquirements" **133**

Nina Yatsenko
XIV International scientific conference "Terminology
and modernity" **138**

Вимоги до рукописів

Редакція фахового журналу «Українська мова» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані науково-теоретичні та дослідницькі статті з проблем української мови, рецензії, огляди, матеріали, присвячені видатним мовознавцям та лінгвістичним форумам.

Публікація статей для авторів — безкоштовна.

Не можна подавати плагіат як оригінальне дослідження. У разі встановлення в надісланій статті плагіату її автора позбавляють права публікувати свої дослідження в усіх наступних номерах журналу.

Рукописи надсилати українською мовою на електронну пошту редакції: movajournal@ukr.net

Разом зі статтею надіслати підписаний *Лицензійний договір* на використання рукопису (бланк угоди див. на сайті журналу ukrmova.iul-nasu.org.ua).

Текст набирати в редакторі Word for Windows, шрифт Times New Roman, розмір кегля 14. Міжрядковий інтервал — 1,5; ширина всіх берегів — 2,0 см. Нумерація сторінок наскрізна.

Стаття повинна мати: УДК, ПІБ автора(ів), назву установи, поштову адресу та індекс, де працює автор, посаду, науковий ступінь, учене звання, електронну адресу, ORCID.

Назву статті подати українською та англійською мовами.

До рубрики «Дослідження» подати анотацію статті українською мовою (до 500 знаків) із 5—7 ключовими словами (без методологічних деталей, покликань, аббревіатур) та науковий реферат статті англійською мовою — до 1800 знаків із 7—10 ключовими словами. Обсяг статті (разом зі списками літератури та анотаціями) — до 25 сторінок.

До інших рубрик, обсягом 7—10 сторінок, анотацію не подавати.

Покликання на наукові джерела брати у круглі дужки, зазначаючи прізвище автора, рік видання і сторінку(и), напр.: (Німчук, 2014, с. 25—27); покликання на джерело багатотомного видання позначати так: (ЕСУМ 6, с. 9).

Списки умовних скорочень та літератури подати за алфавітом наприкінці статті. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог (ДСТУ 8302:2015).

Legend та **References** подати за латинським алфавітом після списку літератури й оформити їх за міжнародним бібліографічним стандартом APA.

Ілюстративні матеріали надсилати окремими файлами. Схеми, малюнки, таблиці повинні мати назви (подавати їх окремим текстовим рядком). Чіткість карт та фотографій — не менше ніж 600 dpi.

Спеціальні символи: лапки в українських текстах — « », а в іноземних — “ ”; знак тире ставити комбінацією клавіш — Ctrl мінус. Між ініціалами немає пропуску, напр.: В.А. Петренко.

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає. Позиція автора публікації може не збігатися з позицією редакційної колегії. За достовірність інформації, викладеної у статті, та правильність перекладу відповідає(ють) автор(и) публікації.

Докладніше з вимогами до рукописів та правилами оформлення списків літератури можна ознайомитися на сайті журналу «Українська мова» — <https://ukrmova.iul-nasu.org.ua/>